

Istočna Ukrajina Donbas

(prijevodi s ukrajinskoga)

Priredio Jevgenij Paščenko

Zagreb, 2019

Katedra za ukrajinski jezik i književnost
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“
Knjižnica *Ucrainiana Croatica*
Knjiga 20

Nakladnik
Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“
Za nakladnika
Jevgenij Paščenko

Urednici
Jevgenij Paščenko
Tetyana Fuderer

Recenzenti
Đuro Vidmarović
Tihomir Vinković

Lektura i korektura
Domagoj Kliček
Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandr Paščenko
Tisak
Media Print Tiskara Hrastić

Godina i mjesec objavljivanja: 2019, prosinac

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001047684.

ISBN 978-953-55390-8-7

SADRŽAJ

Riječ urednika	7
----------------------	---

Zemljopisna, povijesna i toponimijska obilježja Donečyne

Divlje polje (<i>Vitalij Ščerbak</i>)	13
Slobids'ka Ukrajina (<i>Volodymyr Maslijčuk</i>)	14
Rusi u Ukrajini (<i>Kyrylo Galuško</i>)	17
Novorusija, Novoruski kraj (<i>Vadym Hmars'kyj</i>)	25
Donec'k (<i>Oleg Bažan</i>)	26
Donec'ka oblast (<i>Jaroslava Vermenyč</i>)	30

Vasylj Pirko

Naseljavanje i gospodarski razvoj stepske Ukrajine

Teritorijalno-politička podjela i tijek naseljavanja područja krajem XV. stoljeća	33
--	----

Stanislav Kuljčyc'kyj, Larysa Jakubova

Donečyna i Luganščyna u XVII. i XVIII. stoljeću: povijesni faktori i političke tehnologije formiranja osobitog i sveopćeg u regionalnome prostoru

Problem Donbasa u suvremenoj znanosti

Metodološke razlike	43
Ideologija naziva regije	44
Donbas kao negativan pojam	46
Ukrajinski kod	49
Ruski kod	49
Prostor Donbasa	51
Donbas i ukrajinska znanost	53
Inozemni istraživači Donbasa. Hiroaki Kuromiya	55
Ukrajinski pogled na rad Kuromiye	58
Poljska istraživačica Marta Studenna-Skrukwa	60
Njemačka istraživačica Kerstin Zimmer	63
Rušenje stereotipa	64
Osobitosti identiteta Donbasa	66

Realnost Donbasa	67
Zamrznuti konflikt	68
Obnova povijesne memorije	69
Donbas i ukrajinska etnička zajednica	70
Potreba novog tumačenja Donbasa	72

Od Divljeg polja do ekonomskog čuda.

Donbas na putu prema kapitalističkoj modernizaciji

Kolonizacija Luganščyne i Doneččyne	74
---	----

Doneččyna i Luganščyna u početnoj etapi imperijalne standardizacije

(kraj XVIII. – prva polovica XIX. st.)

Skok u industrijsku eru: Doneččyna i Luganščyna u kontekstu modernizacije Ruskog Carstva	81
Kapitalistička modernizacija Donbasa: smjerovi, problemi i posljedice za regionalnu zajednicu	83

Od vojno-revolucijskih pokušaja do NEP-a:

učvršćivanje boljševičke vlasti u Donbasu

1917. godina na Donbasu	92
Protiv bijelih, Nijemaca, hetmanaca i petljurivaca:	
anarhizam na Donbasu	94
Donbas tijekom 1919. i 1920.	95
Sovjetski Donbas: Svesovjetska kotlovnica ili melting pot?	98
Industrijalizacija (1926. – 1938.)	98

Od Staljinova Velikog skoka do Velikog terora: Donbas krajem

20 – 30-ih godina XX. stoljeća

Na granici iluzija i realnosti: teorija i praksa komunističkog juriša	101
Gladomor	101

Doneččyna i Luganščyna: mjesto u modernom nacionalnom projektu

Sovjetsko razdoblje kao teret Donbasa

Sovjetske doktrine	112
Donbas i Ruski svijet	114
Na političkim prekretnicama	118

Jaroslava Vermenyč

Donbas kao pogranična regija: teritorijalna dimenzija

Teritorijalno-politička podjela i tijek naseljavanja područja krajem XV. stoljeća ...	125
Revolucijski i sovjetski Donbas	130
Donbas u samostalnoj Ukrajini: cijena pogrešnih odluka	135
Stereotipno ponašanje kao odraz društvenih raspoloženja	138

Hiroaki Kuromiya

Sloboda i teror u Donbasu

Ukrajinsko-rusko pogranično područje 1870. – 1990.	145
Život na Divljem polju	152

Razumjeti Donbas

Donbas kao pogranično područje: slobodna stepa u neslobodnoj zemlji	163
Tehnika i ljudski materijal	167
Veliki teror i odnosi centra s regijom	173
Posljednje pogranično područje Europe?	175
Suvremene slike Donbasa	179
Donbas u ukrajinskoj politici nakon stjecanja neovisnosti	181
Perspektive razvoja	185
Donbaski ratni užas	190
Donbas kao izričito ukrajinska zemlja	192

Ivan Džuba

Doneččyna – zavičaj ukrajinske riječi

Crveni teror	201
Poslijeratno razdoblje	210

Donec'ka komponenta ukrajinske kulture

Istaknuti kulturni djelatnici	215
Doneččyna i ukrajinski književni realizam	216
Ukrajinska Moderna	217
Ukrajinska Avangarda	219
Između proletkulta i ukrajinizacije	220
Prevedeni radovi	229
Sažetak	231

Ukrajinske regije zahvaćene ratnim sukobima (crveno), regije pod prijetnjom izbivanja sukoba (žuto)

Riječ urednika

Rijeka Dnjepr u zemljopisom smislu dijeli Ukrajinu na desnu i lijevu stranu pa su se i u povijesnoj terminologiji ustalili nazivi *Pravoberežna* (desnoobalna) i *Livoberežna* (lijevoobalna) Ukrajina. Desnoobalna Ukrajina, koja se proteže zapadno od Dnjepra, tijekom povijesti se suočavala i imala doticaj sa zapadnim susjedima poput Poljske, Mađarske i drugih zemalja, dok je na istoku komunikacijski prostor bio obilježen tatarskim, a zatim i moskovskim, odnosno ruskim (rosijskim) etničkim skupinama, državnim tvorevinama i političkim formacijama.

Zbog sukoba s osvajačima koji su posezali na ukrajinske zemlje sa zapadne strane, ukrajinsko je pučanstvo sve više naseljavalo istočne, neosvojene predjele gdje je vladao duh slobodarstva što se i odrazilo u nazivu tog područja – Slobožanščyna. Međutim, tamošnja sloboda branila se i od tatarskih najezdi, a zatim i od širenja Moskovskog odnosno Ruskog Carstva na jug. Jugoistočne predjele naseljavale su i ruske izbjeglice koje su se formirale u slobodarske udruge – kozaštva. Svoja imena duguju lokalnim nazivima – Zaporoško kozaštvo (Podnjeprovlje), Donsko kozaštvo (uz rijeku Don) i sl. Kozaci su nastavljali prastaru tradiciju slobodnih jahača koji su se udruživali u militantne postrojbe, još iz srednjeg vijeka poznate kao *družine*, zatim u vojne pukove Zaporožaca, koji su se proslavili u bitkama s tatarskim i osmanlijskim snagama na istoku kršćanske Europe. Preuzeli su ulogu branitelja kršćanstva protiv Osmanlija što je opjevano u povijesti, a dokaz tomu je i Gundulićev spjev *Osman*.

Za razliku od organiziranih formacija ukrajinskog kozaštva, koje je bilo locirano u južnim predjelima Podnjeprovlja, istočni je dio, zbog svojevrstne raznolikosti etnija i vladajućih snaga, prozvan Divlje polje o čemu će također biti govora u knjizi. Taj prostor postupno je postao meta za širenje Ruskoga Carstva na južne ukrajinske predjele te je bio koloniziran tijekom ruske osvajačke politike. S razvojem kapitalizma, područje uz rijeku Donec' (jedan od rukavaca rijeke Don), zbog svojih prirodnih bogatstava, ponajprije ugljena i drugih blaga, postalo je središtem ulaganja zapadnog i ruskog kapitala što je dovelo do snažne kapitalističke intervencije u te predjele.

Engleski poduzetnik John James Hughes 1869. godine osnovao je metalurški kombinat koji je pripadao rusko-britanskom metalurškom društvu. Po imenu vlasnika nastalo je naselje Juzivka (ukr.) ili Juzovka (rus.).

Juzivka, glavna ulica

Ruski kapital postupno je potiskivao zapadni koji je započeo razvoj rudarstva; područje je prozvano Donbas što je skraćénica od ruskog *Doneckij bassejn*. Regija se pretvarala u zonu nezaustavljiva iskorištavanja prirodnih blaga, a stanovništvo – u jeftinu radnu snagu koju su kapitalisti nemilosrdno eksploatirali. Radnici su uglavnom bili ukrajinski seljaci, uz dio ruskih doseljenika, ali i drugih etničkih skupina. Ruski carizam ukrajinsku je regiju tretirao kao svoje vlasništvo, ne priznajući Ukrajinke kao poseban narod. Tamošnje radničke mase doživljavane su ponajprije kao radna snaga, ne i kao neki poseban etnos ili kao dio etničkog konglomerata Ruskoga Carstva. S padom potonjeg, Ukrajinska Narodna Republika koja je proglašena 1917. godine, krenula je s uspostavom granica po kojima je Donbas trebao biti dio novoproglašene republike. Međutim, premda se ruski boljševizam skrivao iza ideologije internacionalizma, nije se promijenio imperijalistički pogled na narod nekadašnjega carstva kao na dio velikoruskoga vlasništva. Deklarirajući ideale takozvanog proleterskog internacionalizma i naglašavajući potrebu

osiguranja energije u mladoj boljševičkoj zemlji radnika i seljaka, boljševizam je u biti nastojao spriječiti težnju Ukrajine da postane neovisna.

U doba staljinizma ta je ideja proglašena neprijateljskom te je sprječavana nemilosrdnim represijama koje su bile usmjerene na iskorjenjivanje nacionalne svijesti na svim razinama. To je posebice vidljivo u genocidnom pothvatu kojim se nastojalo istrijebiti seljaštvo umjetno izazvanom glađu 1932./1933.; u ukrajinskoj i inozemnoj terminologiji taj je pothvat kasnije poznat kao Gladomor ili Holodomor.¹

Masovnom smrću istiskivano je ukrajinsko seljaštvo, a etnička se struktura mijenjala naseljavanjem doseljenika u jugoistočne predjele Ukrajine. U tim ukrajinskim regijama dolazi do snažne etničke intervencije ruskog stanovništva; radnička klasa, ruska ili rusificirana, postaje jedan od temelja rusifikacije. Nakon Staljinova razdoblja moskovske partijske vođe nastavljale su s neprekidnom antiukrajinskom politikom. Jugoistok Ukrajine, pretvaran u industrijsko središte sovjetske ekonomike, imao je ulogu snažnog ideološkog antiukrajinizma.

Nekadašnji grad Juzivka, koji je niknuo u ozračju inozemnog buržoaskog kapitala, postaje Staljino, Staljine, Staljin, a zatim i Donec'k. Ukrajinski jezik imao je samo formalnu funkciju, svedenu na regionalni partijski list koji je izlazio na ruskom i ukrajinskom jeziku, dok je glavni jezik komunikacije bio ruski. U okolnostima teškog materijalnog života tijekom sovjetskog razdoblja, partijske su vlasti veličale i proslavljale donbaske rudare, dajući im neke povlastice koje druge regije, posebice zapadne s većinskim ukrajinskim govornicima, nisu imale.

Sve do ruske agresije na ukrajinski jugoistok ova je regija predstavljala snažno gospodarsko i financijsko središte Ukrajine s nekoliko stotina velikih gospodarskih poduzeća, s razvijenom ekonomskom proizvodnjom, značajnom za Ukrajinu što bi bio dodatni poticaj za osamostaljivanje Ukrajine. Propast sovjetskog režima, raspad SSSR-a te proglašenje ukrajinske neovisnosti obnovili su ideologizirane probleme nacionalne pripadnosti Donbasa. Regija je postala glavno područje koje su antiukrajinska politička središta iz obližnjeg susjedstva iskorištavala ne bi li pobunila separatističke elemente i stvorila tendencije za odcjepljenje.

1 *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932-1933. Голодомор / Gladomor.* Uredio: dr. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.

Dugo pripremani plan odvajanja Donbasa od Ukrajine aktiviziran je 2014. kada je započela ruska agresija u obliku takozvanoga hibridnog rata, specifičnog oblika rata koji se vodi paravojnim ili vojnim formacijama uz korištenje naoružanja, a koje postavlja zemlja agresor, koja pritom poriče svoje sudjelovanje u agresiji. Provodi se ciničan teroristički zločin s ciljem da se zemlja protiv koje je agresija usmjerena oslabi, da se u njoj izazove napeto stanje, unutarnji konflikti koji za cilj imaju osvajanje zemlje. Rat u Donec'koj i Lugans'koj oblasti vodi Rusija, koja iskorištava lokalne snage i mobilizirane ruske vojnike uz ratnu i zapovjedničku potporu ruske vojske.

Okupirana i ratna područja na istoku Ukrajine

Rat je donio i donosi ogromne ljudske gubitke, teška razaranja, velike izbjegličke valove, teške fizičke i psihičke traume, posebice kod djece i kolosalne gospodarske gubitke u regiji.

Vojnom agresijom dijelovi regije, uključujući istočnoukrajinske gradove poput Donec'ka i drugih, našli su se pod kontrolom ruskih naoružanih snaga, separatista. Ukrajinski parlament, Verhovna rada, te je predjele proglasio privremeno okupiranim područjem.

Osim teških gubitaka koje trpi Ukrajina, ruska agresija donosi negativne posljedice i za europsku i globalnu sigurnost. Ne samo da je hibridna intervencija na ukrajinskom teritoriju ugrozila regionalnu stabilnost, nego i stvara i jača globalne rizike. Radi se o modelu koji se ne odnosi samo na slom Ukrajine, on je već bio primjenjivan i u drugim regijama svijeta. Ne radi se samo o težnjama da se obnovi i pod središnju kontrolu vrati nekadašnji sovjetski konglomerat, njegov se utjecaj nastoji proširiti i na druga područja u svijetu.²

Događaji na ukrajinskom istoku skreću pozornost analitičara koji prikazuju osobitosti regije u širem povijesnom i suvremenom kontekstu. Za hrvatsku javnost problematika koju uvjetno nazivamo Donbasom značajna je kao određena analogija u procesu raspadanja sovjetskih, odnosno socijalističkih tvorevina. Jugoslavenski politički model, bez obzira na deklarirane razlike, predstavljao je svojevrsnu varijantu sovjetskog modela, posljedice raspadanja tih modela imaju svoje srodnosti. Vođenje hibridnoga rata u Ukrajini može upućivati na mogući razvoj političkih tendencija u geostrateškom razvoju politike na terenima jugoistočne Europe, još uvijek obilježene posljedicama propalog režima. Zato je problem Donbasa aktualan i za hrvatsku javnost.

Knjiga predstavlja prikaz Donbasa s težnjom da se razjasne povijesni korijeni i suvremene osobitosti političkih procesa na tom području. Ona se temelji na prijevodima poglavlja iz radova poznatih suvremenih znanstvenika, priznatih u akademskoj zajednici, ne samo u Ukrajini, već i šire. Uvodni dio predstavlja natuknice enciklopedijskog sadržaja – upoznavanje s toponimijskom terminologijom i nizom pojmova koji karakteriziraju regiju. Iduća poglavlja rasvjetljavaju povijesne i suvremene aspekte razvoja događaja na tom području. Autori teže sagledati povijesni aspekte regije, uvjetno imenovane Divlje polje, gdje je dolazilo do koncentriranja različitih etnički skupina kao dio stanovništva jugoistočne Ukrajine. Ulogu ukrajinskog kozaštva u osvajanju prostora uz rijeku Don prikazuje Vasylyj Pirko, profesor Donec'kog nacionalnog sveučilišta, jedan od vodećih istraživača povijesti ukrajinskog kozaštva u regiji. Povijesni je aspekt polazan u analizi sadašnjosti koju opširno prikazuju predstavnici akademske zajednice Kijeva – profesor Stanislav Kuljčyc'kyj, vodeći znanstveni

2 Світова гібридна війна: український фронт. За редакцією Володимири Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017.

suradnik ukrajinske povijesti prve polovice XX. stoljeća na Institutu za povijest Nacionalne akademije znanosti Ukrajine te Larysa Jakubova, predstojnica odsjeka istog instituta, dopisni član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Pogled na razvoj regije pruža poznata istraživačica ukrajinske povijesti, Jaroslava Vermenyč. Koliko je problem Donbasa značajan za inozemnu znanost svjedoče istraživanja koja provodi Hiroaki Kuromiya, američki povjesničar japanskoga podrijetla, profesor povijesti na Državnom sveučilištu u Indiani, autor niza monografija iz povijesti i sovjetskog razdoblja Rusije i Ukrajine. U knjizi su predloženi radovi Ivana Džube, istaknutog povjesničara književnosti koji je rodom iz Donbasa. Poznat kao disident iz sovjetskoga doba, posebice knjigom *Internacionalizam ili rusifikacija*, objavljenom isprva 1968. u Londonu, zatim i u ukrajinskom samizdatu. Zbog svoje aktivnosti Ivan Džuba bio je isključen iz Saveza ukrajinskih pisaca, osuđivan na zatvor, podvrgavan drugim represivnim mjerama. S proglašom neovisnosti bio je ministar kulture Ukrajine, akademik je Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, autor brojnih knjiga iz povijesti književnosti, ali i suvremene ukrajinske književnosti.

Prijevod su ostvarili studenti ukrajinistike na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu: Petra Bender, Marta Bolarić, Ivan Bonačić, Nina Brekalo, Andrea Čičko, Agneza Jurić, Anamarija Knežević, Dora Mehanović, Matea Mesić, Patricija Mikac, Ivan Miloš, Paulina Mrnarević, Iva Pavlović, Sara Radušić, Marija Stić, Domagoj Troha, Marta Uroić, Alana Vunak.

U prevođenju ukrajinskih imena i toponimije korišten je postupak zamjene znakova ukrajinskog pismovnog sustava znakovima hrvatskog pismovnog sustava.

Izražavamo zahvalnost svima koji su pružili potporu u pripremi i objavljivanju knjige.

Zemljopisna, povijesna i toponimijska obilježja Donečyne

Divlje polje

Divlje polje (ukr. Дике поле) povijesni je naziv nenaseljenog stepskog područja između Dnjestra na zapadu i središnjeg toka Volge na istoku. Pojam „Divlje polje“ nastao je u XV. stoljeću kada su kozaci započeli vojnu kolonizaciju tog područja. Suvremenici tih događaja, Mykolas Žygimantaitis, Blaise de Vigenère i kijevski katolički biskup Josyf Vereščyns'kyj pisali su o neviđenim prirodnim bogatstvima stepskih prostora i dnjeparskog bazena. Kozačka osvajanja tih prostora odvijala su se tijekom neumornih borbi i napada tatarskih hordi. Kako je jačalo socijalno ugnjetavanje, tisuće seljaka bježalo je u Divlje polje te su tamo osnivali vlastita gospodarstva i proglašavali se slobodnim ljudima. U drugoj polovici XVIII. stoljeća nakon kozačkog osvajanja stepe sve do Crnog mora, pojam „Divlje polje“ prestaje se koristiti.

Vitalij Ščerbak

S ukrajinskog prevela Marta Bolarić

Predjeli povijesnog Divljeg polja

Divlje polje

Slobids'ka Ukrajina

Slobožanščyna, Slobidštyna – povijesno-geografska regija koja obuhvaća istok Ukrajine i okolna ruska područja. Nastala je kad su Ukrajinci tijekom druge polovice XVII. te XVIII. stoljeća kolonizirali Divlje polje. Obuhvaćala je sljedeća područja: u granicama suvremene Ukrajine – gotovo cijelu Harkivsku oblast, jugoistočni dio Sumske oblasti, veći dio Lugans'ke oblasti (bez njezina jugoistočnog dijela) te manji dio Donec'ke oblasti (sjeverni dio); u granicama suvremene Ruske Federacije to su južni dijelovi Belgorodske, Voroneške i Kurske oblasti. Nastanak Slobids'ke Ukrajine povezano je s kolonizacijom i složenim odnosima ukrajinskih doseljenika s moskovskom vladom te ruskim vojničkim staležom. Stvaranje Slobids'ke Ukrajine i Ukrajinske kozačke republike (ukr. *Гетьманщина*) odvijalo se istovremeno, što je dovelo do sličnosti između te dvije ukrajinske povijesno-kulturne regije. Važan čimbenik za stvaranje regije bila je blizina Krimskog Kanata, Slobodne zemlje donjeg Zaporizžja (ukr. *Вольності Війська Запорозького Низового*) te Svemoćne donske vojske (ukr. *Всевелике Військо Донське*).

Slobožanščyna

Naziv „Slobids’ka Ukrajina“ dolazi od imena naselja, tzv. *sloboda*, čije je stanovništvo dugo vremena bilo slobodno te se koristilo raznim povlasticama (nije plaćalo poreze na mlinarstvo, trgovinu te pečenje rakije, živjelo je prema svojim običajima i po svojem društvenom ustroju); zauzvrat, njihova je dužnost bila štititi granice ruske države. Naziv je u ruskoj dokumentaciji konačno potvrđen tek u prvoj trećini XVIII. stoljeća, dotada se ukrajinsko stanovništvo uglavnom nazivalo *Čerkasima*, a slobids’ka naselja i područja, označavala se pridjevom *čerkaski*. Sredinom XVII. stoljeća započelo je stvaranje slobids’kih kozačkih područja, čiji je privilegirani status i ustroj uvjetovao specifičnost te regije. Od 1765., nakon ukidanja slobids’kih područja, uvedena je Slobids’ko-ukrajinska gubernija kako bi se očuvao osnovni teritoriji i privilegirani status. Postupnim ukidanjem autonomnih obilježja, osnovni teritoriji Slobids’ke Ukrajine pripojeni su Harkivskom namjesništvu (1780. – 1796.), zatim ponovno Slobids’ko-ukrajinskoj guberniji (od 1796.) koja je 1835. preimenovana u Harkivsku guberniju. Zbog dugotrajnog razgraničenja koje se temeljilo na prethodnoj podjeli na gubernije (1918. – 1923.) veliki dio Slobids’ke Ukrajine pripojen je u sastav RSFSR-a (Ruskoj Sovjetskoj

*Johann Baptisto Homanno (Homann). Ukrania quae et Terra Cossacorum...
Ukrajina , zemlja kozaka. Nirnberg, 1716.*

Uz rijeku Don

Federativnoj Socijalističkoj Republici). Svijest o Slobids'koj Ukrajini kao regiji nakon ukidanja slobids'kih (slobodnih) područja jasno je vidljiva u djelima Ivana Kvitke i Grygorija Kvitke-Osnov''janenka te kasnije u povijesnim radovima I. Srezneps'kog, P. Golovyns'kog, A. Šymanova. Prvi sistematizirani rad o Slobids'koj Ukrajini pripada Dmytriju Bagaliju (1918.) *Slobids'ka Ukrajina* kao povijesno-geografski pojam naširoko se koristi i u novijoj znanstvenoj literaturi.

Volodymyr Maslijčuk

S ukrajinskog prevela Iva Pavlović

Rusi u Ukrajini

Rusi (rus. *русские*) su jedan od najbrojnijih naroda svijeta (blizu 150 000 000 pripadnika), druga po brojnosti etnička skupina u Ukrajini. Broj Rusa u Ruskoj Federaciji iznosi 119 620 000 (79,9 % stanovništva), a također žive u Ukrajini (blizu 8 000 000), Kazahstanu (blizu 4 500 000), SAD-u (blizu 3 000 000), Uzbekistanu (blizu 1 150 000) i u ostalim državama. Materinski je jezik Rusa ruski koji je dio istočnoslavenske skupine slavenskih jezika koji pripadaju indoeuropskoj porodici jezika.

U ruskoj etnogenezi sudjelovala su istočnoslavenska, tzv. ljetopisna¹ plemena (Iljmenski Slaveni, Kriviči, Vjatiči) i finska plemena (Merja, Vesi, Meščera, Muroma, Voti i drugi). Potonji su se uglavnom asimilirali u procesu seobe Slavena na istok i sjever Istočnoeuropske nizine koja je započela u VI. stoljeću. Vrijeme nastanka samostalnog ruskog naroda predmet je historiografskih, etnografskih i kulturno-antropoloških diskusija koje su povezane s problemom postojanja starorus'ke nacionalnosti (koja se odnosi na prostor cijele Kijevske Rusi, op. prev.) te definiranje etničke nomenklature za predmoderne zajednice. U suvremenoj ruskoj etnografiji ustaljena je teza da je kao posljedica raspada istočnoslavenskih etničkih skupina, koje su postojale za

1 Misli se na ljetopis Povijest minulih vremena (ukr. *Повість врем'яних літ*) koji je priredio Nestor, redovnik Kijevsko-pečerske lavre u XII. st. (ovdje i dalje op. prev.)

vrijeme Kijevske Rusi, formiranje suvremenog ruskog etnosa započelo u XV. i početkom XVI. stoljeća. To se povezuje sa širenjem moći Velike Kneževine Moskve na sav tadašnji etnički prostor Rusa te povezivanjem etnonima *ruskie* (русские), ruski (русский) za razliku od *rus'* (русь) (množina) i *rusyn* (русин) (jednina) koji je ostao svojstven zapadnom dijelu nekadašnjih starorus'kih zemalja (na teritoriju Velike Kneževine Litve i Kraljevine Poljske). Vlastiti naziv Rusa, koji počiva na riječi *Rus'*, počeo se koristiti u vladajućim i crkvenim krugovima u procesu jačanja i širenja Moskovske Kneževine (XV. – XVII. st.) s pretenzijama na ujedinjenje cijelog starorus'kog nasljeđa u borbi protiv Velike Kneževine Litve i Poljsko-Litavske Unije. Do početka XVIII. stoljeća termin „Rusija“ koristio se kao grčka prevedenica riječi *Rus'* (Русь), najčešće kao svečani epitet koji se u geografskom smislu odnosio pretežno na tzv. Naddnjeparsku Ukrajinu ili u širem smislu na područje istočnoslavenskog pravoslavlja. U Ukrajini su u XVI. i XVII. stoljeću Rusi bili poznati pod nazivom *Moskvini*, *moskovski ljudi*, a sama Rusija pod imenom *Moskovščyna*. Nakon ulaska Kozačke Republike 1654. godine u sferu političkih utjecaja Moskovske Kneževine i jačanja intelektualnih, birokratskih i službenih kontakata te pogotovo višeg crkvenog sloja, dogodilo se postupno prenošenje etnonima *rus'ki* (руські), *rus'kyj narod* (руський народ) s već politički razdijeljene pravoslavne zajednice Poljsko-Litavske Unije na Ruse. Godine 1721. proglašeno je „Rusko Carstvo“, ali u ruskom jeziku riječ *Rossijane* (россияне) (u XVIII. st. paralelno se u javnoj uporabi proširio naziv istog korijena – *Rossy*, (россы)), za razliku od riječi *Russkie* (русские), koristila se u kao knjiški izraz (nakon 1991. g.) ili za zajednički naziv za sve građane Ruske Federacije bez obzira na njihovo etničko podrijetlo. U XIX. i na početku XX. stoljeća etnografsko ime za Ruse u kontekstu istočnih Slavena bilo je *Velikorusi* (великоросы) s obzirom na to da su se promatrali u skladu s konceptom o „tri plemena rus'kog naroda“ – velikoruskom, maloruskom i bjeloruskom narodu. U sovjetsko vrijeme, ali i danas u ruskoj etnografskoj literaturi, termin „Velikorusi“ koristi se za precizno određivanje razdoblja nakon XV. st., npr. „Ruska velikoruska nacionalnost“. U XIX. stoljeću, također su postojale tendencije u akademskim krugovima da se Novgordci odvoje kao zaseban istočnoslavenski narod (posebice Pavel Josef Šafařík 1842.) koje se dalje nisu proširile. Danas se sjeverne Ruse svrstava u jednu od dvije dijalektne zone ruskog jezika – sjevernorusku.

Rusi u Ukrajini do sredine XVII. stoljeća. Kada je riječ o povijesti međuetničkih kontakata između Ukrajinaca i Rusa, od XIV. do sredine XVII. stoljeća, broj Rusa, točnije tadašnjih žitelja Velike Kneževine Moskve i ostalih ruskih zemalja, na teritoriju suvremene Ukrajine bio je neznatan (iznimka je bila Černigovo-Siverščyna). Na ukrajinskom području tada su uglavnom boravili pojedinci, uglavnom predstavnici svećenstva i trgovci.

Jedan vid migracije bilo je preseljenje predstavnika elite Velike Kneževine Moskve u Veliku Kneževinu Litvu. Oni su se stavljali u službu velikom litavskom knezu, koji im je dodjeljivao imanja, posebice u ukrajinskim zemljama. Najpoznatiji od tih migranata bio je knez A. Kurbskij. U Ukrajinu i Bjelorusiju od progona su bježale neke crkvene ličnosti, posebice one koje su se protivile službenom učenju Ruske pravoslavne Crkve. Boraveći na ukrajinskim i bjeloruskim zemljama propovijedale su (npr., Feodosij Kosoj, Vasijan, nekadašnji učenik Maksima Greka Artemij i drugi) novu religijsku doktrinu koja nije priznavala hramove, ikone i obrede. Jedan od bjegunaca bio je i moskovski tiskar I. Fedorov kojeg je progonilo lokalno svećenstvo i prepisivači knjiga te je 1566. godine napustio Moskvu i preselio se u Veliku Kneževinu Litvu, a kasnije i u Lavov i Ostrog gdje je postao osnivačem ukrajinskog tiskarstva.

Od 1503. do 1618. u sastavu Kneževine Moskve bila je Černigovo-Siverščyna. U tom su se trenutku tamo pojavili ruski zemljoposjednici i ostalo moskovsko stanovništvo. Među lokalnom djecom boljara² bili su Rusi čiji su se potomci zadržali tamo i nakon što su te zemlje Deulinskim primirjem 1618. godine prešle u sastav Poljsko-Litavske Unije, a nakon toga i postale dio države Bogdana Hmeljnic'kog. Kasnije, nakon tzv. Smute odnosno *teških vremena*³ pridružili su im se razni moskovski emigranti koji su od poljskog kralja Sigismunda III. Vasa i Vladislava IV. Vasa dobili zemlju na Siverščyni.

Krajem XVI. i sredinom XVII. stoljeća započelo je rusko osvajanje buduće Slobids'ke Ukrajine – teritorija bez sjedilačkog stanovništva koji je formalno pripadao Kneževini Moskvi. Ruska vojska prisutna je ovdje do kraja XVI. st. (u procesu stvaranja Belgorodske obrambene linije), ali o značajnoj kolonizaciji

2 Boljari – veliki feudalni zemljoposjednici u carskoj Rusiji.

3 Smuta (*rus. Smutnoe vremja – teška vremena*) – razdoblje u povijesti Moskovskog Carstva od 1604. do 1613. godine.

može se govoriti tek od 1630-ih godina, kada su se tamo počeli stvarati manji gradovi s vojnim posadama.

Druga polovica XVII. – XVIII. st. Početak nove etape ruske prisutnosti u Ukrajini otpočeo je Perejaslavs'ki sporazum⁴ iz 1654. godine. Taj i sljedeći rusko-ukrajinski sporazumi omogućili su dolazak moskovskih vojvoda i vojnih posada u Kijev i u neke ostale ukrajinske gradove. Prema Moskovskim člancima⁵ iz 1665. godine ruske vojne posade, čija se brojnost povećala, morale su biti stacionirane u Černigivu, Perejaslavu, (danas grad Perejaslav-Hmeljnyč'kyj), Nižynu, Novgorodu-Sivers'komu, Prylukyama, Poltavi te u drugim gradovima. Za vrijeme hetmana Ivana Mazepe u kozačkoj prijestolnici Baturinu bila je stacionirana u početku jedna, a zatim i tri strjeljačke pukovnije. Ratovi s Osmanskim Carstvom (do 1700.) i Švedskom (Sjeverni rat 1700. – 1721.) koncentrirali su na ukrajinski teritorij brojne ruske vojne snage; dolazak švedske vojske Karla XII. i istup Ivana Mazepe protiv Petra I. (1708. – 1709.) uvjetovali su stalnu prisutnost znatnih ruskih snaga (do 10 pukovnija) na Hetmanščyni⁶. Daljnja ruska vojna prisutnost, ekonomska migracija ili kolonizacija Rusa ovisili su o mjeri i jačini integracije ukrajinskih zemalja u rusku državu i vanjskim konfliktima Ruskog Carstva. Odvijali su se i obrazovni i kulturni kontakti: u prvoj polovici XVIII. st. neki Rusi školovali su se na Kijevsko-mogiljanskoj akademiji, među ostalima, 1734. određeno je vrijeme ondje studirao i Mihail Lomonosov.

Za vrijeme Petra I. povećala se ruska vlast nad posjedima na Hetmanščyni i Slobožanščyni. Zaplijenjena imovina kozačkih starješina Ivana Mazepe i emigranata pripala je uglavnom ruskim velmožama (knezu A. Menjšikovu i drugima) koji su često ovamo dovodili svoje ruske kmetove, osobito za rad u manufakturama koje su tamo stvorili. „Odlučujuće točke“⁷ hetmana Danyla

4 Perejaslavs'ki sporazum – službeni dogovor potpisan ugovorom 1654. između ukrajinskog hetmana Bogdana Hmeljnyč'kog i moskovskog, odnosno ruskog cara Alekseja I. u kojem se jamči neovisnost ukrajinske države Zaporožke Republike u zajednici s Moskovskim Carstvom.

5 Moskovski članci – ukrajinsko-ruski sporazum koji su sklopili hetman I. Brjuhovec'kyj 21. (11.) listopada 1665. g. u Moskvi i vlada moskovskoga cara Alekseja Mihajloviča.

6 Hetmanščyna – ukrajinska kozačka republika koja je nastala 1654. g. na prostoru današnje središnje Ukrajine i manjih zapadnih dijelova Moskovijske, prostoru nekadašnje Poljsko-Litavske Unije.

7 Odlučujuće točke – dokument koji je određivao pojedine aspekte pravnog statusa Kozačke Republike u sastavu Moskovskog Carstva te pitanja njegova unutarnjeg pravnog, političkog i ekonomskog razvoja.

Apostola iz 1728. dopuštale su Rusima da kupuju zemlju u Hetmanščyni. Ograničavanje i zabrana vanjske trgovine između Hetmanščyne i zapadne Europe i njezino podređivanje kontroli ruske vlade i trgovačkom staležu pogodovali su naseljavanju moskovskih trgovaca (u Kijevu je 1742. živjelo već 120 ruskih trgovaca) u Ukrajini, osobito u Kijevu i ostalim većim gradovima Hetmanščyne.

Posebnu komponentu velike ruske migracije u Ukrajini činili su tzv. raskolnici (staroobrednici) koji su se, bježeći od represija službene Crkve i vlade, sklanjali u Ukrajinu gdje su stvorili niz tzv. *raskolničkih sloboda* odnosno naselja na teritoriju Starodubs'ke i Černigivs'ke pukovnije. Taj pokret započet je za vrijeme hetmana D. Mnogogrišnog, a ojačao je za vrijeme I. Mazepe i I. Skoropads'kog. Upravo su zbog toga na sjeveru Hetmanščyne nastale stalne ruske kolonije, koje su uz gospodarski razvoj tog teritorija znatno promijenile etnički sastav njezina stanovništva. To je kasnije odredilo pripadnost sjeverne Černigivščyne (Starodubščyne) i utjecalo na njezino administrativno odvajanje od Ukrajine u XX. st.

Tijekom kolonizacije sjevernog Pricnomorja krajem XVIII. st. zemljoposjednici su dovodili svoje kmetove na stečena imanja s ciljem bržeg naseljavanja dobivenih zemalja. Ne zna se točan broj Rusa na ukrajinskim zemljama u XVIII. st. Djelomični podaci pokazuju da nije bio velik, najviše ih je bilo u tzv. Novorusiji. Tako je, npr., u budućoj Hersonskoj guberniji, tadašnjoj Jelyzavetyns'koj provinciji, živjelo 4273 Rusa i 20 505 Ukrajinaca (1782. 5851, odnosno 57 302), a u Bahmuts'koj provinciji 3891 i 12 177 (1782. već 12 837, tj. 57 302).

XIX. st. – početak XX. st. Nakon podjela Poljsko-Litavske Unije, a posebice nakon neuspjela poljskog ustanka 1830./1831., određen broj Rusa dospio je na Pravoberežje (desna obala Dnjepra, op. prev.) gdje ih dotada (iznimka je Kijev) gotovo nije bilo. To su bili činovnici i vojne osobe, znatno manje trgovci, obrtnici i obični radnici, vrlo malo seljaka. Nakon drugog poljskog ustanka 1863./1864. ruska vlada je dio zemalja, koje su konfiscirali poljskim plemićima, dala ruskim zemljoposjednicima, ali proces njihove migracije nije dosegao značajne razmjere.

Ukidanjem autonomije Hetmanščyne (početak 1780-ih) i Zaporožja (1775.) te širenjem ruske administracije i sudstva u Ukrajini, otvorile su se daljnje mogućnosti za preseljavanje Rusa u Ukrajinu. Na ukrajinskim zemljama pojavili su se svakojaki službenici ruskog podrijetla, vojnici različitih rangova, zemljoposjednici (uglavnom iz susjednih ruskih provincija), trgovci, trgovci na malo, obrtnici i drugi. Zauzevši moćne pozicije u trgovačkom životu Livoberežne (lijeva obala Dnjepra, op. prev.) i južne Ukrajine (iznimka su bili veliki lučki gradovi, osobito Odesa), ruski su trgovci već u prvoj polovici XIX. st. zauzeli značajno mjesto u ukrajinskoj industriji. Prema podacima iz 1832. u ukrajinskoj industriji Rusi su zauzeli prvo mjesto (44,6 %; Ukrajinci 28,7 %), pri čemu su u području trgovine imali apsolutnu većinu (52,6 % prema 22,2 % Ukrajinaca), osobito izraženu u višim trgovačkim poreznim razredima. Zato su Rusi među građanstvom činili samo 35,5 % (Ukrajinci 31,4 %). Ta prednost Rusa u trgovačkom i industrijskom životu Ukrajine (osim Pravoberežja (bez Kijeva) gdje su veliki utjecaj imali Poljaci i Židovi) u uvjetima rastućeg kapitalističkog razvoja države davala je velikim ukrajinskim gradovima XIX. st. sve izraženiji ruski karakter.

Priljev Rusa u Ukrajinu povećao se nakon 1880-ih, kada su počeli naseljavati novonastale snažne centre teške industrije na Donbasu, u Dnjeparskom industrijskom području i u Harkivu. Godine 1897. Rusi su činili 68 % radnika u velikoj industriji u Katerynoslavskoj guberniji.

Prema popisu iz 1897. g. (detaljni podaci o broju Rusa u Ukrajini do te godine ne postoje), na ukrajinskom etnografskom prostoru živjelo je 3 800 000 Rusa od 27 800 000 ukupnog stanovništva, tj. činili su 11,7 % stanovništva. Na ukrajinskim zemljama za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije Rusa gotovo da nije bilo, osim 3000 starovjeraca lipovjana u Bukovyni.

Većina Rusa živjela je u gradovima. Među mjesnim stanovništvom ukrajinskih gubernija Ruskog Carstva, Rusi su činili 33,7 % (Ukrajinci 32,5 %), a u gradovima iznad 100 000 stanovnika 53,4 % (Ukrajinci 12,6 %), dok su među seoskim stanovništvom činili 6,7 %.

Nakon 1917. g. Nakon događaja 1917. – 1921. zadržao se karakter migracija Rusa u Ukrajinu, odnoseći se uglavnom na administrativna središta i industrijske aglomeracije. Godine 1926. u gradovima je živjelo 50,1 %

ukrajinskih Rusa, 1959. 81 %, 1989. 88%. Do kraja 1950-ih priljev Rusa u ukrajinske gradove premašio je broj migracija Ukrajinaca u Rusiju, stoga je postotak Rusa u broju mjesnog stanovništva narastao: 1926. činio je 25%, 1959. 29%. Nova industrijska područja postala su glavni povod za doseljavanje Rusa. Stoga je osnovni razlog za doseljavanje stanovništva iz Rusije (neovisno o promjeni političkog režima) 1890. – 1930. bilo premještanje kvalificirane radne snage iz Središnjeg industrijskog područja Rusije u Donbas, i u 40 godina tim putem prošlo je blizu 2 000 000 Rusa.

Uopće, tijekom sovjetskog razdoblja broj Rusa u Ukrajini stalno se povećavao – 1926. bilo ih je 2 667 000, 1959. g. 7 098 000, 1970. g. 9 126 000, 1979. g. 10 471 000, 1989. g. 11 355 000.

Nakon 1991. Prema podacima iz 2001. g., Rusi su najbrojnija etnička manjina u Ukrajini i iza Ukrajinaca druga po redu etnička skupina koja broji 8 334 100 osoba (17,3 % od ukupnog stanovništva zemlje). Danas su Rusi u Ukrajini raspršeni – najbrojniji su u Donec'koj oblasti (1 184 400 – 38,2 %), Autonomnoj Republici Krim (1 180 400 – 58,3 %), Lugans'koj (991 800 – 39,0 %), Harkivs'koj (742 000 – 25,6 %), Dnipropetrovs'koj (627 500. – 17,6 %), Odes'koj oblasti (508 500 – 20,7 %), Zaporiškoj (476 800 – 24,7 %). Samo u dvije regije (Zakarpatska i Černivecka oblast) Rusi nisu među prve tri najbrojnije etničke skupine, a u većini oblasti su na drugom mjestu, iza Ukrajinaca. Najviše Rusa živi u velikim i srednje velikim ukrajinskim gradovima, blizu 84 %. Danas su većinom koncentrirani u Donec'ku, Dnipropetrovs'ku, Zaporizju, Kijevu, Lugans'ku, Odesi, Harkivu, Simferopolju i drugima. Za demografsku dinamiku Rusa u Ukrajini karakteristično je sljedeće: 1.) do stjecanja ukrajinske neovisnosti broj ruskog stanovništva stalno je rastao. Samo u razdoblju 1926. – 1989. broj se povećao za 4,3 puta. Prema popisu stanovništva iz 1989. g., gotovo polovica Rusa (43,3 %) rodila se izvan Ukrajine. S nastankom neovisne Ukrajine porast ruskog stanovništva u Ukrajini na početku 1990-ih čak se nešto povećao u odnosu na prethodno desetljeće, dosegnuviši 72 500 osoba 1991. g. i 69 900 osoba 1992. g. Međutim, u godinama koje su uslijedile migracijski saldo ruskog stanovništva postao je negativan.

Popis stanovništva iz 2001. g. zabilježio je osjetan pad broja Rusa u Ukrajini – za više od 3 000 000 ili 26,6 %. Negativna demografska dinamika

bila je različita u različitim regijama: na zapadu blizu 48 %, u središnjoj Ukrajini više od 37 %, na jugu 23,5 %, na istoku 23 %. Jedino područje u kojem je zabilježen porast ruskog stanovništva bio je grad Sevastopolj – malo više od 30 000. Glavni uzrok takve tendencije bila je mogućnost slobodnog izjašnjavanja nacionalnosti za vrijeme popisivanja stanovništva. Stoga smanjenje ruskog stanovništva u Ukrajini nije bilo uzrokovano demografskom krizom ili aktivnom emigracijom koja je svojstvena velikom broju etničkih skupina, koliko promjenama nacionalnog identiteta velikog broja Rusa koji žive u Ukrajini.

Migracija Rusa iz Ukrajine u Rusiju i druge zemlje svijeta nije se osjetno odrazila na demografsku dinamiku ukrajinskih državljana ruske nacionalnosti. Što se tiče identifikacije samih Rusa, radi se o sljedećim tendencijama: većina Rusa se prije svega identificira kao državljani Ukrajine, tj. prvo i najvažnije s čime se identificiraju jest dvostruko državljanstvo, a u manjoj mjeri etničko podrijetlo. O tome svjedoče društvena istraživanja: u 2004. g. 34,5 % Rusa smatralo se prije svega državljanima Ukrajine, 2005. g. 40,3 %, 2006. g. 42,9 %. Takvu tendenciju do određene mjere stimulira činjenica da se Rusi iz dominirajuće političke i socijalne etničke skupine, kakvom su bili u sovjetsko doba, transformiraju u rusku etničku manjinu u neovisnoj Ukrajini, tj. promjena njihova etnosocijalnog statusa. No ti procesi transformacije identiteta nisu instrument namjerne državne politike ili kontrole. Izjašnjavanje o etničkoj pripadnosti dobrovoljno je i ono se primjenjuje samo u anonimnim popisima stanovništva na razini cijele zemlje. Stoga se Rusi u Ukrajini mogu istovremeno identificirati i kao etnički Rusi i kao pripadnici ukrajinske političke nacije.

Danas u Ukrajini na nekoliko razina, od mjesne do državne razine, djeluje više od 100 društvenih organizacija i udruženja ruske etničke zajednice. Među njima i četiri koje imaju sveukrajinski status: nacionalno kulturno i prosvjetno društvo *Ruski zbor* (Русское собрание), društvo ruske kulture *Rus'* (Русь), društvena organizacija *Ruska zajednica* (Руська співдружність), društvena organizacija *Rus'ka zajednica Ukrajine* (Російська община України). Ta društvena udruženja provode raznolike društvene djelatnosti, bave se kulturno-prosvjetnim radom među svojim članovima i ruskojezičnim stanovništvom Ukrajine, organiziraju konferencije, okrugle stolove, natječaje, događanja koja

su posvećena funkcioniraju ruske kulture i jezika. Sudjeluju u zajedničkim kulturnim događanjima nacionalnih manjina u Ukrajini. U političkom procesu Ukrajine, rusku zajednicu ne predstavljaju utjecajni politički pokreti etničkog karaktera jer Rusi u Ukrajini daju prednost političkim i državnim pokretima općeučajinskog karaktera.

Kyrylo Galuško

S ukrajinskog prevela Matea Mesić

Novorusija, Novoruski kraj

Novoruski kraj, Novorusija – pričnomorsko i priazovsko područje pripojeno Ruskom Carstvu u drugoj polovici XVIII., to jest početkom XIX. stoljeća. Naziv se koristio kao zamjena za službeni naziv Novoruska gubernija (osnovana 1764. i obnovljena 1796. u proširenoj konfiguraciji) te Novoruskog

*Srpske seobe sredinom XVIII. stoljeća u koloniziranu Ukrajinu.
Novosrbija i Slavenosrbija, preimenovane u Novorusiju.*

i Besarapskog general-gubernatorstva (osnovano na početku XIX. stoljeća). Nakon ukidanja potonjeg (1872.), naziv prestaje odgovarati bilo kojoj konkretnoj administrativno-teritorijalnoj jedinici. Još se ponekad koristio na početku XX. stoljeća, osim za područje Hersonske, Katerynoslavske i Tavrijske gubernije i za Besarapsku i Stavropoljsku guberniju te za Kubansku oblast i Oblast Donske Vojske. Prestao se koristiti tijekom XX. stoljeća. Krajem XX. stoljeća poneke političke opcije u Ukrajini bezuspješno su pokušavale oživiti taj naziv, poistovjećujući ga s jugom Ukrajine.

Vadym Hmars'kyj

S ukrajinskog prevela Marta Bolarić

Donec'k

Donec'k (do 1924. Juzivka, a 1924. – 1961. Staljino) – grad i upravno središte Donec'ke oblasti, leži na rijeci Kaljmijus, željezničko i cestovno čvorište te čvorište zračnih linija. Ima 1 016 000 stanovnika (2001.). Osnovan je

Juzivka XIX. stoljeća

Sovjetski grad Staljino

1869. godine kao radničko naselje pored metalurgijske tvornice engleskog poduzetnika Johna Hughesa u čiju je čast i nazvan. Postao je dio Bahmutskog kotara Katerynoslav'ske gubernije. Izgradnjom Kostjantynivs'ke željeznice, 1872., željeznička pruga izgrađena je i do Juzivke. Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća Juzivka postaje važno željezničko čvorište i snažan industrijski grad na jugu carske Rusije. Godine 1889. zbog potreba industrije kamenog ugljena, pokrenuta je strojogradnja i industrija lijevanog željeza koje su proizvodile alate korištene u rudnicima. Tijekom Prvog svjetskog rata počela je proizvodnja u Rutčevkins'koj i Mušketivs'koj koksari te se prvi put u carskoj Rusiji pojavljuje tvornica sintetičke kiseline. Od 1917. dobiva status grada. Tijekom građanskog rata u Ukrajini 1917. – 1921. gradska politička vlast promijenila se više puta (posljednji put sovjetska je vlast uspostavljena u siječnju 1920.). Od 1925. godine Staljino je okružno, a 1932. i oblasno središte. Krajem 20-ih i početkom 30-ih godina XX. stoljeća izgrađena je tvornica motornih dijelova, tvornica za prerađu sekundarnih obojenih metala te tvornica strojeva, a s radom su započela poduzeća lake i prehrambene industrije.

Staljin u gradu Staljin

Sovjetski Donec'k

Tijekom Velikog domovinskog rata Sovjetskog Saveza 1941. – 1945. grad je bio pod nacističkom okupacijom od 26. listopada. 1941. do 8. rujna 1943. U to je vrijeme djelovala ilegalna antifašistička organizacija pod vodstvom S. Mat'okina, S. Skoblova i B. Orlova. Nakon rata industrijski je potencijal grada obnovljen. Tijekom 60-ih godina XX. st. izgradile su se nove tvornice, uključujući valjaonice metala, proizvodnju hladnjaka „Donbaskabel““. Godine 1965. osnovan je znanstveni centar Akademije znanosti Ukrajinske SSR kao dio Fiziko-tehničkog instituta, zatim Odjel za ekonomsko-industrijska istraživanja Instituta za ekonomiju Akademija znanosti Ukrajinske SSR, računalni centar i botanički vrt.

Danas je Donec'k jedan od najvećih centara metalurgijske i kemijske industrije te industrije ugljena i strojogradnje.

Oleg Bažan

S ukrajinskog prevela Marta Bolarić

Donec'ka oblast

1.) administrativno-teritorijalna jedinica Ukrajinske SSR. Osnovana 2. srpnja 1932. unutar koje je 12 gradskih vijeća i 23 rajona. Prvi administrativni centar bio je Artemis'k, a od kraja 1932. Staljino (današnji Donec'k). Godine 1938. dijeli se na Staljinšku oblast (današnja Donec'ka) i Lugans'ku oblast.

2.) administrativno-teritorijalna jedinica Ukrajine. Današnje su joj granice utvrđene 3. lipnja 1938. kao Staljinška oblast (od 1961. – Donec'ka oblast). Nalazi se na jugoistoku Ukrajine. S južne strane je Azovsko more, na zapadu graniči sa Zaporiskom i Dnipropetrovs'kom oblasti, na sjeverozapadu s Harkivs'kom, na sjeveroistoku i istoku s Lugans'kom oblasti te s Ruskom Federacijom. Ukupna površina joj je 26 517 km².

Po podacima od 5. prosinca 2001. broj stanovnika iznosi 4 841 100, od kojih 90 % živi u gradu, a 10 % na selu. Središte oblasti je Donec'k. Donec'ka oblasti sastoji se od 18 rajona, 51 grada, 132 naselja gradskog tipa, 253 seoskih vijeća, 1124 ruralna naselja. Etnički sastav stanovništva: Ukrajinci 56,9 %, Rusi 38,2 %, a među ostalim nacionalnostima dominiraju Grci (ova je oblast jedno od glavnih područja koje naseljavaju), Bjelorusi, Tatari, Armenci, Židovi, Azerbajdžanci i Nijemci. Status povijesno naseljenih mjesta imaju gradovi: Donec'k, Artemivs'k, Gorlivka, Kramators'k, Makijivka, Mariupolj, Svjatogirs'k, Slov'jans'k.

Reljefna obilježja Donec'ke oblasti. Brežuljkasta ravnica, na sjeveroistoku prostire se Donec'ki greben, na zapadu Pridnjeprovska nizina, na jugu Priazovska visoravan te uski pojas Pricrnomske nizine. Donec'ka oblast jedna je od oblasti koje su najbogatije resursima u Ukrajini. Ovdje su smještene glavne zalihe kamenog ugljena, uključujući koksni ugljen, a tu su također nalazišta kamene soli, dolomita, topivog vapnenca, netopljive gline itd. U Volnovas'kom rajonu nalazišta su žive. Donec'ka oblast ima umjereno kontinentalnu klimu s relativno hladnim zimama s malo snijega te vrućim i suhim ljetima. Rijeke unutar oblasti pripadaju bazenima Dona (Sivers'ki Donec'), Dnjepra (Vovča) i Azovskog mora (Kaljmijus).

Teritorij suvremene Donec'ke oblasti naseljen je još od kasnog paleolitskog doba. Od IV. – III. tisućljeća prije Krista veći teritorij Donec'ke oblasti tada je

bio prostor na kojem je prevladavalo nomadsko gospodarstvo. Od I. tisućljeća pr. Kr. do I. tisućljeća po. Kr. na ovim su prostorima živjeli Skiti, Sarmati i druge nomadske zajednice.

U vrijeme Kijevske Rusi na prostorima Donec'ke oblasti živjele su nomadske zajednice Pečenega i Polovaca. Nakon mongolsko-tatarske najezde ovi prostori postaju dio Zlatne horde, a nakon njezina raspada, južni dio područja pada pod utjecaj Krimskog Kanata. Tijekom XVII. i XVIII. stoljeća sjeverni dio teritorija pripada Slobids'koj Ukrajini, desna obala rijeke Kaljmius – Slobodnim zemljama donjeg Zaporožja (ukr. Вољності Війська Запорозького Низького), a ostatak teritorija Svemoćnoj donskoj vojsci (ukr. Всевелике Військо Донське). Od 1708. prostori suvremene Donec'ke oblasti pripadali su Azovskoj guberniji, od 1783. do 1797. bila je dio Katerynoslavs'kog namjesništva, zatim od 1797. do 1802. dio Novorosijske gubernije. Godine 1802. postala je dio Katerynoslavs'ke gubernije, a dio je pripadao Oblasti Donske vojske (Область Війська Донського) (od 1792.). Godine 1919. stvorena je Donec'ka gubernija u čiji su sastav ušla područja suvremene Donec'ke te Lugans'ke oblasti. Od 1932. na teritoriju suvremene oblasti postoje Bahmuts'ki, Mariupoljski i Juzivs'ki okrug. Godine 1932. osniva se Donec'ka oblast u čiji su sastav ušla područja današnje Donec'ke i Lugans'ke oblasti. Od 3. lipnja 1938. Donečka oblast dijeli se na Staljinsku (od 1961. Donec'ka) i Vorošilovgradsku (sadašnju Lugans'ku) oblast. Broj rajona nekoliko se puta mijenjao (1938. – 22, 1946. – 28, 1960. – 22, 1965. – 15, od 1969. – 18). Tijekom Velikog domovinskog rata Sovjetskog Saveza 1941. – 1945. na okupiranom nacističkom teritoriju Donec'ke oblasti (studeni 1941. – rujan 1943.) djeluju partizanski odredi. Područje je oslobođeno od okupatora tijekom ofenzivne operacije Donbasa 1943. godine.

Gospodarstvo Donec'ke oblasti karakterizira spoj industrije i više grana poljoprivrede. Od industrije prevladava teška industrija. Ovo je područje jedno od glavnih proizvođača metala, goriva, strojeva i kemijske industrije. Također je područje s najvećom proizvodnjom ugljena.

Ovdje su rođeni političar i pisac Ivan Džuba, slikar A. Kujindži, ruski skladatelj S. Prokofjev, pjesnik V. Sosjura, ministar UNR-a M. Šapoval, udarnici rada kao P. Angelina, L. društveni djelatnici, umjetnici i drugi

Donec'ka oblast prije rata

poznati kao Bykov, M. Gryško, D. Miljutenko, B. Rudenko, L. Rudenko, M. Skrypnyk, A. Solov'janenko.

Glavni arhitekturni spomenici: crkva sv. Nikole (1798., Artemivs'k), crkva Pokrova Presvete Bogorodice (XIX. stoljeće, Gorlivka), Muzej umjetnosti A. Kujindže (Mariupolj), Svjatogorski samostan sv. Uznesenja (XVII. – XIX. stoljeća, od 2004. – Svjatogorska lavra).

Jaroslava Vermenyč

S ukrajinskog prevela prevela Matea Mesić

Vasyľ Pirko

Naseljavanje i gospodarski razvoj stepske Ukrajine

Teritorijalno-politička podjela i tijek naseljavanja područja krajem XV. stoljeća

Pricnomorske stepe od najdavnijih vremena privlačile su ljude svojim prirodnim bogatstvima jer su im osiguravale životne potrebe i pogodovale razvoju raznih zanata. Stoga ne čudi da je gotovo dvije tisuće godina regija bila arena napetih borbi za teritorij većinom među sjedilačkim zemljoradničkim plemenima i pridošlim nomadima te među njima samima.

Posljednji val nomadske ekspanzije s istoka poduzeli su mongolski Tatari. Nakon Batu-kanovih pohoda i pokoravanja razdijeljenih i međusobnim ratovima oslabljenih rus'kih kneževina, pricnomorske stepe postale su dio Batu-kanove Zlatne Horde, multietničke države s prijestolnicom u Saraj-Batuu (prije toga Itil, u donjem toku Volge).

Zapadne granice imperija Zlatne Horde pružale su se do srednjeg toka Južnog Buga i Dnjestra. Grad Bakota bio je središte mongolske tampon-zone između posjeda Galičko-Volinjske Kneževine i Zlatne Horde. Od Bakote na istoku granica se približno podudarala s granicom današnje Kijevske i Čerkaske oblasti do donjeg toka rijeke Ros', a na lijevoj obali Dnjepra, pružala se od ušća Sule do srednjeg toka Vorskle te je linijom između današnjih gradova Čugujiva i Kup'jans'ka izlazila izvan današnjih granica Ukrajine. Svjedočanstva galicijskog ljetopisca o putovanju kneza Danyła Romanovyča 1250. godine do prijestolnice Horde svjedoče kako su ga Tatari pratili od grada Perejaslava do sjedišta vojnog zapovjedništva kana. S obzirom da je tatarsko stanovništvo većinom bilo koncentrirano u primorskom dijelu stepe, između njih i rus'kih kneževina nalazila se svojevrsna sanitarna zona koja se prostirala oko 200 kilometara južno od grada Kaniva. Bila je pod kontrolom mongolskih Tatara.

Određenu sliku o stanju južnorus'kih stepa daje dnevnik putovanja metropolita Pimena do Carigrada 1389. godine, koji je vodio đakon Ignacije. Od Čur-Myhajlivs'kog (danas grad Lebedjanj, Lipecka oblast) putnici su od 2. do 18. svibnja putovali čamcima Donom do volgo-donskog prijelaza. Na svojem putu nisu vidjeli ni gradove ni sela. Ignacije ovako opisuje taj put: „Bijaše nam ovo putovanje tužno i sumorno jer putem ne vidjesmo ništa, ni grada ni sela, iako bijahu ovdje nekoć gradovi krasni i znameniti, mjesta vrlih prizora, posvuda je sve pusto i nenaseljeno, nigdje vidjeti čovjeka, samo velika pustoš i mnoštvo zvijeri...“

Tek nakon volgo-donskog prijelaza na njihovu su se putu našli ulusi¹ Syrohoz, Bek-Bulat, Ak-Bug u kojima je Tatara bilo „kao mrava“, a njihova krda, u kojima su pasle ovce, koze, volovi, deve i konji, teško je bilo prebrojati.

Od pljački baskačkih odreda nisu opustošile samo rjazanske, nego i perejaslavske i kijevske zemlje. Neki smatraju da je upravo pustošenje Kijevske Kneževine pa samim time i smanjenje crkvenih prihoda, uz opasnost od napada pripadnika Horde, i ponukalo metropolita Petra da napusti Kijev i pođe u Vladimir na rijeku Kljazmu. Pod naletom nomada stanovništvo je iz stepske i šumskostepske zone odlazilo na mjesta koja su Tatarima bila nedostupnija, u Polissje i na Prikarpaće. To je pridonijelo ekonomskom razvoju Galičko-Volinjske Kneževine i jačanju njezina međunarodnog prestiža.

Borba Kijevske Rusi protiv mongolsko-tatarskog jarma nije dopustila Zlatnoj Hordi da proširi svoju vladavinu na narode središnje i zapadne Europe, što se pozitivno odrazilo na njihov ekonomski, politički i kulturni razvoj. Kao dokaz tomu može poslužiti sudbina litavskih plemena koja su, iskoristivši nemoć svojih susjeda, u prvoj polovici XIII. stoljeća, ne samo stvorila svoju vlastitu državu, već su i pošla u rat za proširenje. Počevši s vladavinom kneza Mindovga (1240. – 1263. godine) Litva je krenula s pripajanjem rus'kih kneževina, oslabljenima u borbama s Hordom. Posebno jakog maha uzela je ekspanzija litavskih feudalaca na bjeloruske i ukrajinske zemlje za vrijeme vladavine kneza Gedimina (1315. – 1341. g.) i njegovih nasljednika.

Sin Algirdas, oženivši se s kćeri vicebskog kneza, postao je vladar Vicebske kneževine, a drugi Gediminov sin, Liubartas, na isti je način pridobio Volynjsku

1 Administrativno-vojne jedinice.

Kneževinu. Gedimin je 1320. godine osvojio grad Kijev, prognavši kijevskog kneza Stanislava.

Proširenju litavske države na račun rus'kih kneževina u drugoj polovici XIV. stoljeća nije samo pogodovala iscrpljenost u borbama protiv tatarskog jarma, već i feudalne nesuglasice u samoj Zlatnoj Hordi. Od 1359. do 1381. godine na kanskom prijestolju izmijenilo se više od 25 pretendenata. Moćna mongolsko-tatarska država de facto se raspala na niz samostalnih feudalnih posjeda čiji su se upravitelji ne samo trudili vladati bez središnje vlasti, već su se i međusobno borili za veliki kanski tron. To je išlo na ruku litavskim kneževima koji su se trudili proširiti svoje posjede na ukrajinske zemlje koje su bile u sastavu Zlatne Horde.

Određenu ulogu u osiguravanju uspješnog proširenja litavske države na prostore ukrajinskih zemalja imalo je i to što su litavski kneževi, kao pogani, nakon ženidbe s rus'kim kneginjama prihvaćali kršćanstvo, a ujedno i rus'ku kulturu. Starorus'ki jezik postupno je postao službenim jezikom Velike Kneževine Litve. Pripajajući joj rus'ke kneževine, litavski vladari trudili su se održati njezin stari poredak, ponekad čak ostavljajući stari administrativni aparat, a da ne govorimo o visokom plemstvu koje je bilo spremno služiti litavskim kneževima kako bi se oslobodilo mongolsko-tatarskog jarma. M. Gruševs'kyj smatrao je da je Velika Kneževina Litva gledala na svoju politiku prema rus'kim zemljama kao na proces njihova objedinjavanja unutar jedne države. Njegovo mišljenje je da je ona očuvala tradicije Kijevske Rusi u većoj mjeri nego Moskovska Kneževina. O. Subtel'nyj smatra da je Kneževina, ustvari, postala obnovljena rus'ka država, a ne tuđinska tvorevina, koja je pripojila Ukrajinu.

Pripajanje ukrajinskih zemalja Litvi potaknulo je sukobe između Kneževine Litve i Zlatne Horde. Litavski knez Algirdas (1345. – 1377.) 1362. godine pokrenuo je pohod protiv Tatara te je kod Synih Voda (Synjusi) potukao trojicu tatarskih carevića – Kyčybeja, Kutlobuga i Dymytra koji su se smatrali nasljednim vladarima Podillja. Nakon toga je Podillja pripalo sinovima njegova brata Koriata – Juriju, Oleksandru, Kostjantynu i Feodoru.

Koriatovyči su pronašli zajednički jezik s mjesnim otamanima u vezi s organizacijom obrane Podillja od Tatara, kojima su odbili platiti danak. Na granicama Podillja počeli su graditi utvrde i pod svojom zaštitom naseljavati

nove doseljenike, vraćajući na taj način život u novoosvojene zemlje. Na koncu XIV. stoljeća izgrađene su utvrde u Smotryču, Bakoti, Kam”jancu, nešto kasnije u Skalatu, Braclavu, Sokaljci, Medžybižu i Vinnyci, u Podnjeprovlju su izgrađene Kremenčučka, Myšurnoriska, Tavan’ska utvrda.

Već pred kraj života kneza Algirdasa u sastav litavske države ušle su gotovo sve ukrajinske zemlje. Zahvaljujući tome, Litavska se Kneževina za vrijeme vladavine kneza Vitolda (1392. – 1430.) pretvorila u veliku državnu zajednicu istočne Europe u kojoj su etničke litavske zemlje činile samo desetinu njezina teritorija. S juga na sjever prostirala se od Crnog do Baltičkog mora, a s istoka na zapad, od izvora Oke do rijeke Styr. Prema mišljenju M. Gruševs’kog, zahvaljujući Vitoldovima naporima, na obali Crnog mora izgrađene su sljedeće utvrde: Karavul i Bilgorod na Dnjestru, Gadžybej (Kyčybej) kod istoimenog zaljeva, Očakiv (Dašiv) kod ušća Dnjeptra, a u podnožju Dnjeptra Tavan’ (Vitoldova Banja – zajednička krimsko-litavska carina). Prema nekim podacima, Gadžybej (Kyčybej) osnovala su pridošlice iz Pridnjestrovlja, odnosno Podillja, a prema drugima, krimski Tatari koji su u to vrijeme bili podanici na feudu velikog litavskog kneza.

Nakon Vitoldove smrti poljski kralj Vladislav predao je južno Pricnomorje podiljskoj plemićkoj obitelji Bučac’ki koja se obvezala o svom trošku održavati mjesne utvrde i posade koje su u njima bile smještene.

Zajedno sa starješinama novoizgrađenih utvrda koje su tamo postavili, litavski su kneževi nastojali naseliti osvojene teritorije što je ponukalo nove doseljenike da dođu u pricnomorske stepe. Njihova najvažnija obveza bila je obrana južnih granica što je pogodovalo širenju kozaštva na južne, rubne dijelove litavske države. Iskoristivši međusobne borbe u Zlatnoj Hordi, najprije bijeg Tohtamiša i njegova dvora u Kijev (nakon što ga je Timur Kutluk porazio u borbi za kanski tron), Vitold je natjerao Tohtamiša da odustane od prisvajanja ukrajinskih zemalja, a uz to je i ojačao svoj utjecaj na Pricnomorju, a ujedno i među krimskim Tatarima. Smatra se da je upravo uz potporu Litve Hadži Girej postao vladarem na Krimu i osnivačem krimske dinastije.

Dakle, zahvaljujući inkorporacijskoj politici litavskih kneževa do početka XV. stoljeća gotovo sav teritorij suvremene Ukrajine, izuzev dijelova jugoistočnih i zapadnih područja, nalazio se u sastavu litavske države. To je

stvorilo uvjete za njihovu konsolidaciju, a ujedno i za stvaranje ukrajinske narodnosti.

Širenje teritorija Litve na prostore zemalja suvremene Ukrajine nije samo zbližilo Veliku Kneževinu Litvu s europskim državama, već i s državama Istoka, što je bez sumnje pozitivno utjecalo na razvoj ukrajinskih zemalja, u prvom redu razvoja stepske Ukrajine gdje se pod okriljem novoizgrađenih utvrda naseljavao ukrajinski narod.

Međutim, za vrijeme Vitoldova nasljednika Švitrigaile, utjecaj Litve na Pricrnomorju, prije svega na Krimu, postupno se smanjivao. To je omogućilo krimskom kanu da se oslobodi litavskih kneževa te da se zbliži s Turskom koja je u drugoj polovici XV. stoljeća vodila ratove kako bi proširila svoju vladavinu u sjevernom Pricrnomorju.

To zbližavanje završilo se 1475. godine dogovorom o vazalnoj ovisnosti Krima prema Osmanskom Carstvu koji su potpisali krimski kan i turski sultan. Dogovor između Krima i Turske nije samo oslabljivao utjecaj Litve na Pricrnomorju, već je i označio početak zajedničke tatarsko-turske ekspanzije nauštrb Velike Kneževine Litve od koje je već krajem XV. stoljeća najviše stradalo stanovništvo stepske Ukrajine.

Kako bi se obranili od neočekivanih napada tatarsko-turskih formacija na teritorij Litve i Poljske, poljsko-litavska vlada poduzela je mjere za daljnje učvršćivanje južnih granica. Podaci o njihovu stanju, prikupljeni na naredbu poljskog kralja Žigmunda, bez obzira što su iznimno nepotpuni, omogućuju da se dođe do određenih zaključaka o graničnim područjima Velike Kneževine Litve početkom XVI. stoljeća na jugoistoku Ukrajine.

Prema tim podacima, jugozapadna granica Litve pružala se od rijeke Murafe, lijeve pritoke Dnjestra (teče na jugu današnje Vinnyc'ke oblasti) pa donjim tokom Dnjestra sve do Crnog mora. Nadalje, po obali Crnog mora do ušća Dnjepra. Zaobišavši Dašiv (Očakiv), sezala je po Dnjepru do otoka Tavanja gdje se nalazio prijelaz koji su zajedno održavali litavski knez i krimski kan. Od Tavanja prelazila je na rijeku Kins'ke Vode, njezinom lijevom obalom izlazila je na Priazovsku visoravan, a preko nje na Volovyj Brid koji se, sukladno državnom spisu M. Zotova i Tjapkina, nalazio na mjestu gdje se rijeka Solona ulijeva u rijeku Vovču, a potom je, prelazeći Sjeverni Donec', po

desnoj oboli Oskola, izlazila na Tyhu Sosnu, desnu pritoku Dona i nastavljala se do jugozapadne granice moskovske države.

Na tu granicu, knez Simeon Oleljkovič, unuk Algirdasa, poslao je svog namjesnika Svyrklova koji je imao svoj posjed (državu) Čerkasy. Svyrklov je pošao „razgraničiti“ posjede litavskih kneževa od tatarskih zemalja te Belgoroda i Vlaške.

Poljski kralj Žigmund II. (1548. – 1572.), izdajući naredbu lustratorima zemalja Velike Kneževine Litve, obvezao ih je da posvete posebnu pozornost na ostatke davnih naselja. Prema izvješćima M. Lytvyna, u to vrijeme još su bili očuvani ostaci utvrda davnog Kremenčuka, Ups'ka, Geberdijeva Roga (Keliberdy), Myšurnova Roga, Kičkasa, Tavan'a, Tjagina i Burguna (selo Burgunka na Dnjepru, nedaleko od ceste koja od Hersona vodi prema gradu Beryslavu).

Na tim utvrđenim pozicijama litavski su kneževi, na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće, razmjestili vojne posade kako bi zaštitili svoje posjede od napada pripadnika Zlatne horde i kako bi potakli trgovinu sa Sredozemljem i zemljama Istoka. Među nabrojanim utverdama, isticao se Tavanj s kamenom carinom na kojoj su od trgovaca uzimali tzv. osminu u korist litavskih kneževa. O vremenu njezina osnivanja govori i sam naziv, „Vitoldova Banja“.

O vladavini litavskih kneževa na tom području svjedoče i neki toponimi koji su se očuvali do danas – „Vitoldova Balka“ (ucrtana na zemljovidu Giovanni-Antonija Rizzi-Zanonija iz 1770. godine) kod ušća Ingula (danas dio grada Mykolajiva).

Sve to ukazuje da su se na obali Crnog mora, na koncu XIV. stoljeća, u rukama litavskih kneževa nalazili svi lučki gradovi (Bilogorod-Dnistrovs'kyj, Gadžybej, Očakiv) kroz koje su se održavale trgovačke veze s gradovima Istoka i Sredozemljem, na prvom mjestu s Konstantinopolom.

Lijevoobalna Ukrajina, odnosno Sivers'ka i Perejaslavska kneževina (izuzev Černigivske), ušle su u sastav litavske države za vrijeme Gedemina. Dokazom da je Siverščyna koncem XIV. stoljeća bila u sastavu Litve može poslužiti prisega sivers'kog kneza Feodora Ljubartovyča poljskom kralju Vladislavu II. Jagelu i kraljici Jadvigi od 23. ožujka 1393. godine. U njoj stoji: „Gospodar naš, dragi brat, i njegova kraljica, milošću božjom Jadviga, udijeliše mi milost i meni na volju dadoše zemlju koja nosi ime Sivers'ka, sa svim gradovima i posjedima ...!“

Na taj način na početku XV. stoljeća, samo se jugoistočni dio Ukrajine i dalje nalazio pod utjecajem Zlatne Horde. Zlatna Horda, koja je prolazila kroz unutarnje, feudalne nemire, nije bila u mogućnosti suprotstaviti se širenju litavskih kneževa na ukrajinske zemlje i njihovu pripajanje Velikoj Kneževini Litvi.

Područja oduzeta Zlatnoj Hordi Litva je nastojala naseliti i razviti. Važnu ulogu u tome imale su podignute utvrde u stepskom dijelu Ukrajine koje su služile kao uporišne točke za daljnji prodor stanovništva na jug. Glavnim elementom kolonizacije na područjima koja je pripojila Litva, bili su doseljenici iz ukrajinskih zemalja, iako su litavski kneževi sa zadovoljstvom dopuštali da se ovdje nasele i doseljenici iz drugih krajeva, pa čak i s Kavkaza. Glavnu većinu činilo je stanovništvo koje se doselilo iz Podillja, Volynja, okolice Kijeva, Siverščyne i drugih mjesta. Nisu samo naseljavali tzv. desnoobalnu Ukrajinu, nakon što su došli do priobalja Crnog mora, naseljavali su i lijevoobalnu Ukrajinu, došavši do Samare i Oskola.

Sredinom XV. stoljeća na ostacima Zlatne Horde, potomak Tohtamiša, kan Hadži Girej stvorio je novu političku formaciju – Krimski Kanat koji se brzo oslobodio ovisnosti o litavskim kneževima i prigrlio vrhovništvo Turske te otpočeo s pljačkaškim pohodima na donedavne sizerene. Osiguravši neutralnost velikog moskovskog kneza Ivana III., krimski kan Mengli Girej, krajem ljeta 1482. godine, s velikom hordom prodro je kroz granice Velike Kneževine Litve i opljačkao srednje Pridnjeprovlje. Tataři su na juriš osvojili Kijev, uništili grad i okolicu, zarobili tisuće ljudi. Suvremenici su usporedili napad krimskog kana s najezdom Batu-kana. Međutim, ispostavilo se da taj napad nije bio jedini. Nakon njega uslijedio je cijeli niz napada Zlatne horde na teritorije Podillja, Volynja, Galicije pod čijim je pritiskom stanovništvo iz stepskih područja bilo prisiljeno ponovno otići u mjesta koja su Tatarima bila nedostupnija. Kao rezultat tih pohoda propadali su naporı litavskih kneževa da razvijı jug Ukrajine.

Zahvaljujući revizijama koje je provela poljska vlada sredinom XVI. stoljeća nad pograničnim utverdama, može se zaključiti da se u desnoobalnoj Ukrajini stanovništvo očuvalo pod okriljem Čerkaske i Kanivske utvrde, a u lijevoobalnoj, sjeverno od Sule i Ude. Za područja koja su se nalazila južno od te granice, koja su ostala nenaseljena, uvriježio se naziv Divlje polje (u moskovskoj

dokumentaciji XVI. i XVII. stoljeća, većinom se susreće termin „Polje“, a na zapadnoeuropskim zemljovidima, „Loca deserta“, „Loca desolata“). Ukrajinsko doseljeničko stanovništvo ta je područja koristilo za svoje sezonske radove, dok su Tatari, posebice u godinama suše, na njima pasli stoku.

Ne dotičući se postojećih pogleda u literaturi o pravovaljanosti termina „Divlje polje“ za označavanje stanja stanovništva na jugu Ukrajine na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće, potrebno je naznačiti da se taj termin nije proširio samo na stepsku Ukrajinu, već i na južne krajeve današnje Rusije. O tome uvjerljivo svjedoče razni ukrajinski i inozemni izvori, među njima i gore navedeni zapis iz dnevnika metropolita Pimena. Na osnovi tih zapisa mogu se izvući zaključci o stanju naseljavanja navedenog područja koncem XV. i početkom XVI. stoljeća.

Prema zapisima Ž. Herbersteina, već početkom XVI. stoljeća, do Sjevernog Doneca dopirale su straže i stanične službe². One su se većinom sastojale od putyvljskih i ryljskih Kozaka koji su ostali u sastavu Kneževine Moskve nakon moskovsko-litavskog rata (1500. – 1503.) i postali njezinim jugozapadnim pograničnim područjem. Praktički od XVI. stoljeća Sjeverni Donec postaje neslužbenom granicom između moskovske države i Krimskog Kanata. Duže vrijeme njegova lijeva obala nosila je naziv „rus’ka“ ili „nogajska“ zemlja (nogajskom se nazivala jer su je koristili Nogajci za napade na moskovske posjede), a desna obala prozvala se „krimska“. Stoga ne čudi da je moskovska vlada tijekom XVI. stoljeća poduzela niz mjera kako bi učvrstila svoj položaj u srednjem toku Sjevernog Doneca. Zapadno od Doneca, prema svemu sudeći, takvim pograničnim područjem, koje je početkom XVI. stoljeća trajno naseljavalo ukrajinsko stanovništvo, bila je rijeka Orilj, a u desnoobalnoj Ukrajini – rijeka Tjas’myn. Duž Tjas’myna, Velike Visse i Synjuhe prolazila je istočna granica poljsko-litavske države, podudarajući se s granicama Kijevskog, Braclavskog i Podiljskog vojvodstva. Ta se granica praktički podudarala s rus’ko-polovečkim pograničjem od kraja XII. pa sve do početka XIII. stoljeća.

Južno Pricrnomorje i Priazovlje zauzeli su krimski i nogajski Tatari. Do sredine XVI. stoljeća, osim Krima, ulusi krimskih Tatara rasprostirali su se uglavnom do rijeke Berde na istoku i do ušća Dnjepra na zapadu. Na sjever su sezali do rijeke Konke na kojoj se svojevremeno nalazilo sjedište vojskovođe

2 Tijekom XVI. i XVII. st. naoružane jedinice ruskih kozaka. Takve su jedinice u stepi pratile kretanja tatarskih skupina koje su napadale jugoistočne granice.

Talijanski zemljovid iz 1684. s prikazom ukrajinskih i tatarskih pograničnih područja

Mamaja. Na zemljovidima iz druge polovice XVIII. stoljeća mogu se naći prikazi tatarskih džamija na tome području. O njihovim ostacima postoje i podaci u dokumentima nastalim prilikom proučavanja tih područja za vrijeme Rusko-turskog rata (1768. – 1774.). Kako bi učvrstili svoje južne granice, Tatari su krajem XV. stoljeća na mjestima dnjeparskih prijelaza sagradili utvrde Aslan-kermen, Muberek-kermen, Mustrit-kermen i Kyzy-kermen. Nakon zajedničkih pohoda ruskih snaga i ukrajinskih Kozaka u podnožju Dnjeptra tijekom 50-ih godina XVI. stoljeća, krimski Tatari povukli su se u Perekop i učvrstili ga. U izgrađenim utvrdama ostale su posade koje su imale zadatak osigurati sigurnost Krima od kozačkih napada.

Raspad Nogajske Horde na Velike i Male Nogaje pogodio je da potonji prijeđu pod upravu krimskog kana te njihovu raseljavanju po Priazovlju i Pricrnomorju. Najviše ih se smjestilo na granicama Azova te na teritorijima u podnožju Dnjeptra koja su oslobodili krimski Tatari. Praktički su Nogajci

sa sjevera prikrivali Krimski Kanat i gradove na Pricrnomorju koje je osvojilo Osmansko Carstvo. Među njima, najveću su ulogu imali Azak (Azov) na ušću Dona, Očakiv (Dašiv) na ušću Dnjepra te Akerman (Bilogorod Dnjestrovski) na ušću Dnjestra. Na taj je način na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće između tatarskog i ukrajinskog stanovništva na Pricrnomorju i Priazovlju, kao i nakon pohoda Batu-kana, postojala svojevrsna sanitarna zona, dakle ničija zemlja, pod imenom „Divlje polje“ koje je prema opažanjima turskog putopisca Evlije Čelebija sličilo „truloj pustinji“. Taj je teritorij duže vrijeme služio i Slavenima i Tatarima kao prostor za sezonske radove.

S ukrajinskog prevela Dora Mehanović

Stanislav Kuljčyc'kyj, Larysa Jakubova

Doneččyna i Lugaščyna u XVII. i XVIII. stoljeću: povijesni faktori i političke tehnologije formiranja osobitog i sveopćeg u regionalnome prostoru

Problem Donbasa u suvremenoj znanosti

Metodološke razlike

Pravo je vrijeme za konceptualno razumijevanje povijesti Donbasa. Aktualnost tog razumijevanja nije uvjetovana toliko oštrinom „donbaskog raskola“ i neophodnošću suprotstavljanja „ruskom izazovu“, koliko unutarnjim potrebama koje iziskuje suvremena etapa stvaranja ukrajinske nacije.

Ruski su povjesničari pod pritiskom službene doktrine Kremlja već odredili svoj stav te se nemaju namjeru unutar svoje velike zajednice udaljiti od sad već akademskog diskursa o „Novorosiji“ (utemeljenom na selektivnom korištenju činjenica). Ujedno, aktivno „privatiziraju“ koncept Terryja Martina o „SSSR-u kao imperiju pozitivnog djelovanja“ što zadatke koji su stavljeni pred ukrajinske istraživače čini znatno proturječnima i, zapravo, zanimljivijima.

Specifičnost Donbasa nije nepoznanica ni znanstvenicima, a ni društvu u cjelini. Razumljivo, ona je produkt kontradiktorne povijesti te posljedica dugotrajnih socioekonomskih, društvenopolitičkih i etnokulturnih procesa. Također je očita težnja država unutar čijih se granica odvijalo formiranje Donbasa da se nivelira njegova specifičnost, podređujući ju prirodnim potrebama državne standardizacije i unificiranja. Ta je težnja prebivala u neprestanom kontradiktornom sukobu sa stvarnim procesom stvaranja ukrajinske nacije, na čijem se jugoistoku upravo i nalazi današnji Donbas.

Kada kolonizatori ne mogu argumentirati svoje pravo na teritorij činjenicom da su ga prvi osvojili, tada razvijaju ideju o prevlasti svog doprinosa u prisvojeno (ekonomskom, kulturnom i sl.). Upravo je tako nastala velika količina rasprava u kojima se naklapa o iznimnom doprinosu Rusa kada je riječ o unapređivanju južne Ukrajine, Donbasa, i sl. Izvan tih diskusija ostaju stvarni razlozi koji su onemogućili „domorocima“ da vlastitim snagama razviju teritorij.

Ideologija naziva regije

Ime koje se povezuje s dijelom teritorija suvremene Donec'ke i Lugans'ke oblasti, na inicijativu harkivskog rudarskog inženjera E. Kovalevskog, koji je 1820. godine istraživao donec'ki greben i napravio prvu kartu ležišta ugljenih ruda na području Slobožanščyne i Priazovlja, pokazalo se znatno održivijim od naziva niza administrativno-teritorijalnih jedinica u čijim se granicama smjestio Donec'ki bazen (skraćeno Donbas).

Obično se pod pojmom „Donbas“ podrazumijeva teritorij koji obuhvaća Lugans'ku i Donec'ku oblast. Termin „Donbas“ ostaje najupotrebljivijim i često spominjanim pojmom u društvenopolitičkom diskursu u Ukrajini. Prema razini negativnosti koja se povezuje s njim, nijedna se ukrajinska povijesna regija ne može usporediti, o industriji da se ni ne govori. U čemu leži uzrok njegove održivosti?

Između 1919. i 1920. godine boljševici su osmislili i stvorili Donec'ku guberniju (uključivši u nju područje Donske Vojske (ukr. Військо Донське), Katerynoslavs'ke i Harkivs'ke gubernije) kao kompleksnu administrativnu jedinicu u čijem su se središtu nalazila područja s ugljenokopima. Dakle, ta su područja morala biti osigurana neophodnim živežnim namirnicama i radnom snagom iz okolnih poljoprivrednih kotara. U sovjetskim dokumentima iz međuratnog razdoblja Donbas nije predstavljao samo ugljeni greben s odgovarajućim industrijskim objektima, već cijeli teritorij gubernije, a zatim i sve stvorene administrativne jedinice neovisne o izmjeni njihovih granica (najprije 1932. godine nastaje Donec'ka oblast, a u daljnjim podjelama 1938. i Staljinska (Donec'ka) i Vorošylovgradska (Lugans'ka).

Boljševici uništavaju crkve po Donbasu

Pozornost privlači dosljedna upornost s kojom su boljševici tijekom međuratnog perioda uz sve administrativno-teritorijalne promjene, društvene suprotnosti, ekonomske i političke krize uspijevali zadržati jedinstvo zamišljene zajednice i pretvoriti ju u prototip za budućnost i orijentir društveno-ekonomskog razvoja cijele Ukrajine. Također je vrijedno pozornosti to što se razmišljanja boljševičkih teoretičara i ekonomista nisu nimalo podudarala s realnim stanjem kolektivne svijesti. Seljaci iz agrarnog okruga, Donbas su doživljavali kao neki drugi svijet, a ne kao prirodnu sastavnicu svoje egzistencije. Odlazak u Donbas značilo je ići za poslom u industrijska poduzeća i rudnike, čak i tada kada je taj drugi Donbas bio udaljen samo 15 do 20 vrsta (16 – 21 km, op. prev.).

Pojam Donbas podrazumijevao je konkretan industrijski kompleks s vlastitom energetsom bazom sve do Staljinove industrijalizacije kada svojim značenjem ono obuhvaća znatno veći teritorij. Nije se to odmah dogodilo. Vlast je godinama radila na stvaranju reputacije Donbasa kao „sveruske kotlovnice“, industrijske regije, čije je lice predstavljala vladajuća klasa, odnosno radništvo. Snovi i raspoloženja seljaka, koji su do 30-ih godina XX. stoljeća činili većinu populacije toga kraja, istisnuti su na periferiju društvenog diskursa. Korjenita društvena rekonstrukcija regije u glavnim je crtama završila pred kraj 30-ih godina, kada se udio seljaka u stanovništvu smanjio na četvrtinu. Tada, uvidjevši složenost upravljanja tako velikom administrativno-teritorijalnom jedinicom i postigavši korjeniti preokret u kolektivnoj svijesti, sovjetsko komunističko partijsko vodstvo nakraju je podijelilo Donec'ku oblast (Donbas) nadvoje. Tipična slika tadašnjeg industrijskog srca Ukrajine, Donbasa, od tada je postojao kao pojam koji je nevidljivim vezama povezivao Staljinsku (Donec'ku) i Vorošylovgradsku oblast, usprkos tome što je među njima vladao duh konkurencije i antagonizma.

Uz termin Donbas tijekom svih godina neovisnosti postojao je i drugi termin: separatizam. Zamišljeni, ali ništa manje prijeteći separatizam Donbasa bio je glavna tema dalekih 90-ih godina. Naravno, ne samo ukrajinski, nego i ruski su političari koristili taj „džoker“ u svojim predviđanjima i prognozama. Od tada, kako je dobro primijetila M. Studenna-Skruckwa, Donbasu je dodijeljena etiketa buntovne regije, nezadovoljne smjerom i politikom Kijeva, kao i samim pravom Kijeva kao središta da donosi odluke kojima se oni trebaju podrediti.

S ukrajinskog prevela Marta Uroić

Donbas kao negativan pojam

Tijekom posljednjih godina riječ *Donbas* na neočekivan je način poprimila modulacije koje joj prethodno nisu bile svojstvene. Temeljni razlog negativnog shvaćanja imena bilo je zaoštavanje društveno-političkog suprostavljana uzrokovanog ruskom invazijom na Ukrajinu koja je kamuflirana u obliku donbaskog separatizma. Niz negativnih asocijacija koje su se pojavile pri njezinu

spomenu u jednom su trenutku zasjenile bivšu radničku slavu Donbasa. Zato stanovnici mjesta Markivka na ukrajinsko-ruskom pograničnom području između Lugańške oblasti i Starobil'sčyne, bivše Slobožanščyne, bolno uzviču: „Mi nismo Donbas!“. Došlo je čak i do toga da najznačajnije ličnosti koje sudjeluju u javnoj raspravi oko Donbasa radije izbjegavaju taj termin u razgovoru, govoreći: „Ovo je loša riječ i mora je se izbaciti...“. Pojmovi „Donjeckije“ (rus. *донецкие* Donbašani, stanovnici Donbasa, op. prev.) i „Donbas“ dio su pripreme za vojnu invaziju Kremlja u Ukrajinu, plan demoniziranja Donbasa.

Ističući nesumnjivo negativnu konotaciju koju je pojam „Donbas“ stekao tijekom događaja u proljeće 2014. (te ju nastavlja poprimati u razmjeru s neuspjehom i zastojem takozvane antiterorističke operacije), valja napomenuti da su takve negativne konotacije postojale i prije. Široku popularnost tijekom posljednjih deset godina stekao je etnonim „Donjeckije“. Taj se pojam već odavno udomaćio i aktivno se koristi u ukrajinskom političkom prostoru (članovi Verhovne rade¹ Ukrajine svih saziva nisu se ustručavali iskorištavati kuloarske trzavice iznoseći ih pred sveukrajinsku javnost u okviru borbi „dnipropropetrovs'kog“, „donec'kog“, „lavovskog“ i drugih klanova za političko kormilo i postsovjetsku materijalnu baštinu). Riječ se pretvorila u klišej pod kojim se podrazumijevao dio predstavnika vlasti i špekulanata koji su prvi u politiku uveli šake „titušaka“². Iza tog stereotipa krio se simulakrum, a ljudi (njih više od sedam milijuna (!)) ostali su u njegovoj sjeni. Pod ovim pojmom nisu se mogli vidjeti stvarni stanovnici regije. A zapravo, društvene prijepore oko „Donjeckih“ stanovnici Donbasa više su percepirali kao argument u prilog posebnog statusa regije u sklopu Ukrajine te kao potvrdu njegove takoreći „glavnosti“, a ne kao osnovu za separatistički pokret.

Situacija se bitno promijenila nakon „krimskog gambita“. Treba priznati da masovna svijest i politički diskurs kao njezin odraz nisu u potpunosti izišli na kraj s izazovima tijekom zime i proljeća 2014. godine. Kao sastavni dio tadašnjeg informacijskog rata pojavio se diskurs o odvajanju Donbasa i o „Donjeckima“ – kao ljudima koji su u potpunosti različiti od ostatka Ukrajinaca

1 Ukrajinski parlament.

2 U medijima se pod pojmom *tituški* podrazumijevaju mladi ljudi snažne građe, sportaši, koji se unajmljuju za novac kako bi protuzakonitim radnjama spriječili održavanje Ustavom zajamčenog prava na izražavanje društvenog neslaganja.

Tragovi rata od 2014.

– koji će postati izravna demografska, etnokulturna i društvena baza novog političkog projekta nazvanog „Novorusija“.

Jedva čujni glasovi znanstvenika koji kažu da Novorusija ne postoji, da ne postoji autentična kultura donec'kih Novorusa, da ne postoji specifična zajednica, a da postoji samo regionalna supkultura, u to vrijeme nisu bili u trendu. Izbijanje društvene agresije, sto puta pojačane lažnim osjećajem poniženja, te svladavanjem „glavnosti“ na Majdanu zajedno s toksičnom propagandom ideja „ruskog mira“ iznjedrila je na pozornicu novije političke povijesti Donbasa „lidere“ i takve oblike „političke borbe“ da je fizičko postojanje cjelokupne zajednice ljudi iz Donbasa, koji su ih na početku aktivno podupirali, stavljeno pod veliki upitnik.

S ukrajinskog prevela Petra Bender

Ukrajinski kod

Kulturni kod stanovnika Donec'ke, Vinic'ke, Dnipropetrovs'ke ili Lavovske oblasti malo čime se razlikovao. Istraživanja ukrajinskih povjesničara, jezikoslovaca i etnologa svjedoče da je sjeverna Lugaščćyna sastavni dio južne Slobožanščćyne sa svojim osebujnim, autentičnim jezikom i tradicijskom kulturom. Šaroliki govori, koji su i danas rašireni među stanovnicima Krasnolymans'kog, Oleksandrivs'kog, Volnovas'kog i drugih rajona, ukorijenjeni su u etnografskim kompleksima Poltavščćyne i Černigivščćyne. Nakon doseljavanja pioniri donec'kih stepa živjeli su u uvjetima svojevrsne izolacije koja je pogodovala očuvanju arhetipskih etnografskih ognjišta, i to ne samo ukrajinskih, već i nacionalnih manjina. Budući da su nakon 30-ih godina XX. st. nestale, etnografske enklave menonita, Nijemaca, Bugara te Židova predstavljaju velik izazov za povijesnu i etnografsku znanost. Sovjetska historiografija, čije su ruke i noge bile vezane boljševičkom doktrinom, nije bila sposobna ni okarakterizirati ni opisati perspektive razvoja tih ostataka davnih etnosa koji u to vrijeme više nisu postajali ni u zemljama iz kojih su potekli. Od te šarolikosti danas su samo ostali mariupoljski Grci. Oni kao da su zaglavili sa svojim identitetom koji je nastao na Krimu, a ustalio se u Priazovlju. Iskreno govoreći, njihov identitet (i njegovi moderni izazovi) nije potreban ni Ukrajini ni Grčkoj te predstavlja stalan kamen spoticanja za mnoge naraštaje carskih / sovjetskih / ruskih / ukrajinskih znanstvenika.

Ruski kod

U njemu se Donbas tradicionalno ističe kao predstraža za napredovanje ruskog projekta u Ukrajini te svojevrsnog „Damoklovog mača” koji lebdi iznad ukrajinske državnosti. Uostalom, takvo shvaćanje Donbasa dominira na obje strane ukrajinsko-ruske političke granice te ga vrlo produktivno iskorištava ruska strana. „Proruskost Donbasa i dalje ostaje jedan od patentiranih mitova samoidentifikacije koji prevladava u političkom diskursu“, s pravom napominje G. Koržov. Istaknimo da osim regionalne komponente, koja se u svim zemljama bitno razlikuje u etnokulturnom i političkom smislu svih država, pogotovo onih najzanimljivijih zemalja kada je riječ o etnopolitičkoj komponenti života,

Ukrajinski Slov'jans'k i ruski Slavjansk

zemalja poput Njemačke, Velika Britanije, Kanade, Francuske, Španjolske, crta razdvajanja u mentalitetu regionalnih komponenata ustvari ne vodi u kulturnu, već u društveno-ekonomsku sferu. Iznimka nije ni Ukrajina. Kritično zaoštavanje društveno-ekonomskih rasprava, kako svjedoči povijesno iskustvo, tradicionalno služi kao katalizator društvenih izgređa.

U kakvom će se obliku oni odvijati – naglih pobuna, židovskih pogroma ili demonstracija „ruskomiraca“ – ovisi o nizu čimbenika, osobito vanjskopolitičkih. U svakom slučaju ne isplati ih se isticati kao regionalne pokazatelje. Kao potvrdu varijabilnosti i nestabilnosti obrisa i oblika izražavanja agresije u uvjetima u kojem je društvo preopterećeno stresom, dovoljno je samo navesti primjer Slov'jans'ka – *predziđa ruskog svijeta, Staljingrada novog doba, sjedišta baze I. Girkina* koju Putinovi ideolozi smatraju polaznom točkom pobjedničkog pohoda Novorusa na Kijev i Lavov. Danas se tamo odvijaju mimohodi u višivankama³ te miran suživot državnih ustanova i zajednice. Ne spominje se gerilski rat (neizostavan u uvjetima realnog građanskog sukoba).

Stoga, odvajanje zrna od korova u složenoj povijesti ukrajinsko-ruske etnokulturne konkurencije u Donbasu, kao jedinstvenom kulturnom prostoru, a također i razjašnjenje unutrašnjih granica Donbasa te definiranje njegova položaja u ukrajinskom političkom projektu, ostat će narednih nekoliko godina prioritetan smjer znanstvenog istraživanja. To će zahtijevati preispitivanje većeg broja već poznatih koncepata.

S ukrajinskog prevela Marija Stić

3 Ukrajinske narodne vezene košulje.

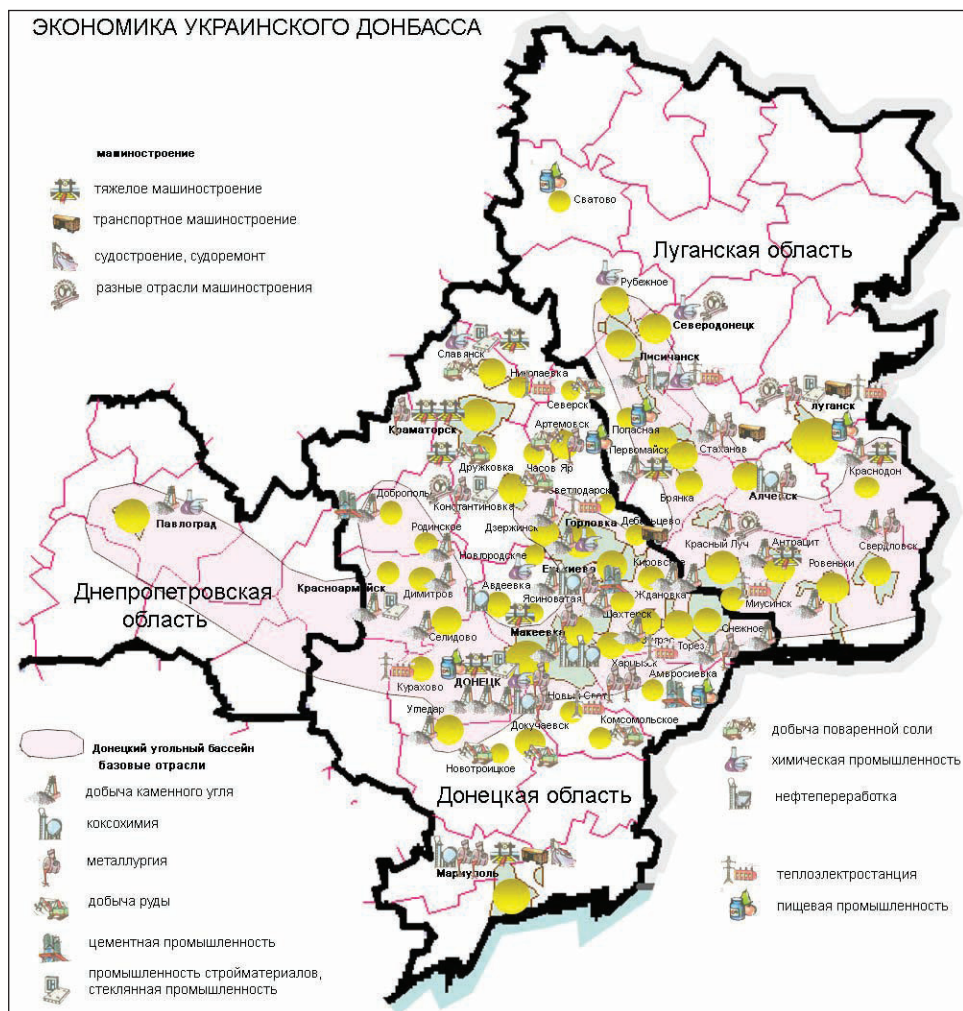
Prostor Donbasa

Ukrajinski Donbas obuhvaća teritorij veći od 53 tisuće km² s približno 7 milijuna stanovnika (do događaja u proljeće 2014. godine, op. a.). Unatoč snažno ukorijenjenim stereotipima da je Donbas rudarski kraj, to je regija s razvijenom metalurgijskom i kemijskom industrijom te industrijom proizvodnje koksa. Osim kamenog ugljena, unutrašnjost Donec'kog bazena bogata je ležištima soli, ruda srebra, cinka, olova s primjesama mjedi, srebra i zlata, krede, krednog lapora, vapnenca i dolomita, plina iz škrljevca, netopljive gline, kvarcnog pijeska, čak i dijamanta (Volnovas'ki rajon). Ništa siromašniji nije ni etnički sastav regije koji se barem u zadnjih tristo godina izdvaja među ostalim ukrajinskim regijama svojom iznimnom raznovrsnošću i živošću. Na pitanje „Što uopće suvremeni ukrajinski povjesničari znaju o posebnostima etničke povijesti stepske Ukrajine, a pogotovo Donbasa?“, slobodno možemo odgovoriti „Gotovo sve.“

Tradicionalno, u fokusu istraživačkih interesa prevladavala je povijest razvoja Donbasa kao snažnog industrijskog središta. Zanimanje za industrijski rast javila se paralelno s njim. Prvi su radovi, još poprilično oskudni u svom istraživačkom instrumentariju, osvjetljavali široki spektar socijalno-ekonomskih i društvenih promjena koje su se ovdje zbivale. Tada su se javljala prva razmišljanja o sličnostima u procesima osvajanja Donbasa i Divljeg zapada.

U međuratnom razdoblju povijest industrijskog razvoja zauzela je gotovo središnje mjesto u historiografiji navedene regije. Obrambeni stav radničke klase postupno je izbacivao iz povijesti Donbasa sve što se nije slagalo s agitacijskim brošurama o Donbasu kao najsjajnijem „izlogu socijalizma“. Društvena dostignuća s kraja XIX. i početka XX. stoljeća zamijenili su zastrašujući opisi radničkih baraka, tzv. *sobačivke* i šangaji; djelatnost zemstava⁴ i gradskih tijela samouprave prikazivala su se samo u svjetlu lenjinističkog klišeja o „petom kotaču na kolima državne uprave“; sovjetski građani praktički su izgubili saznanje o životu neproleterskih socijalnih grupa i klasa („krvopija naroda“); na povijesnom tlu Donbasa ostali su samo likovi hrabrih boljševika. Upravo brigom partijskih ideologa i povjesničara, koji su djelovali pod nadzorom „brižnih kuratora“, povijest Donbasa pretvorila se u povijest tvornica i postrojenja, s

4 Lokalna plemićka samouprava u carskoj Rusiji.

Gospodarstvo ukrajinskog Donbasa

čijeg je gledišta običan čovjek (ne brkati ga s udarnicima i stahanovcima, op. a.) nestao kao objekt znanstvenog interesa.

Među povjesničarima poslijeratnog razdoblja, koji su gotovo i sami bili svjedocima, bez preuveličavanja, herojske, ali ujedno treba priznati i tragične obnove Donbasa, taj je koncept dosegao svoj apsolut.

Proglašenje samostalnosti označilo je novu historiografsku etapu koja se od prijašnjih razlikovala i po tematskim prioritetima i po metodološkim pristupima. Međutim, dok je sovjetska historiografija Donbas prikazivala kao „svesovjetsku kotlovnicu“, slaveći ga kao paradni izlog sovjetskog načina

života i kao utjelovljenje pobjedničke lenjinističke nacionalne politike, u postsovjetskom je ukrajinskom diskursu on prije svega postao izrod osakaćen rusifikacijom. Obje historiografske škole, premda iz različitih razloga, nisu gledale na Donbas ni kao na povijesni ni kao na kulturni fenomen, već su taj teritorij i odgovarajuće mu društvo promatrale samo kao objekt realizacije određene državne doktrine.

S ukrajinskog prevela Dora Mehanović

Donbas i ukrajinska znanost

U cijelom svom neočekivanom bogatstvu i nepredvidljivosti našla se i povijest etničkih skupina regije, i povijest urbanizacije, i povijest disidentstva i još mnoga druga pitanja koja su u sovjetsko vrijeme ostala na margini znanstvenog istraživanja. Vraćene iz zaborava te moralno rehabilitirane bile su biografije i djelatnosti pripadnika društvenih skupina kao što su poduzetnici, činovništvo, carska administracija i dr. Pojavila su se prva sustavna istraživanja poslijeratne povijesti Donbasa prema principima cjelovitosti.

Važnu grupu istraživanja činila su ona posvećena otkrivanju nehumane prirode boljševičke politike pokoravanja Donbasa. Događaji posljednjih godina prisilili su znanstvenike da pojačaju napore u istraživanju onih stranica povijesti regije koje godinama nitko nije proučavao, a djelomično i da promjene gledište. To su prije svega zahtijevale hitne potrebe društva, koje je bilo u stanju svojevrsne kognitivne disonance i mentalnog šoka: slike, kojima su masovni mediji oslikavali događaje na istoku Ukrajine, činilo se, do samog su temelja uništile ustaljenu sliku njihova svijeta, zajedno sa svim njezinim mitovima i stereotipima. Posljedica toga bila je društvena apatija i agresija s obje strane sukoba, vješto inscenirana i potpirivana ruskim medijskim manipulacijama. U okolnostima kritičnog emocionalnog prenaprezanja, bilo je krajnje potrebno ojačati masovnu svijest znanjem, koje je jedino u mogućnosti razumno pružiti oslonac u kritičnom trenutku postojanja ukrajinske državnosti.

Institut za povijest Nacionalne Akademije znanosti Ukrajine pustio je u masovni optjecaj seriju znanstveno-popularnih izdanja „Studije iz regionalne povijesti. Stepska Ukrajina.“, koja su trebala dati odgovore na najveći broj spornih pitanja suvremenog društveno-političkog diskursa i koja bi barem

djelomično neutralizirala toksičan utjecaj ruske propagande s njezinim težnjama o privatizaciji ne samo ukrajinskog teritorija, nego i ukrajinske povijesti. Danas se može reći da je ovaj projekt bio pravovremeni i da je pronašao svoju publiku.

Istinska „oluja mozgova“ oko problematike Donbasa, koja je primjetna od proljeća 2014. godine, nije dopunila samo društveno-politički, već i znanstveni diskurs nizom svježih originalnih ideja. One će zasigurno pridonijeti odgovarajućim kvalitetnim promjenama, usavršavajući istraživačku optiku, dajući joj predznak univerzalnosti.

„Osobitost Donbasa leži u tome što je oduvijek bio u manjoj mjeri povezan s ukrajinskim centrom, nego li s isprva administrativnom, a zatim i državnom, sjevernom granicom, a preko nje i s Moskvom.“, smatra J. Vermenyč i predlaže da se povijest i sadašnjost Donbasa promotri kroz prizmu kategorije „poluperiferija“, koju je uveo I. Wallerstein. Po definicijama sociologa, „poluperiferija“ je najdinamičnija karika u sustavu centralno-perifernih odnosa s prilično često neodređenim statusom i povećanim ambicijama lokalnih elita. Donbas kao poluperiferija u znatnoj je mjeri umjetna tvorevina koju je stvorio Kremlj na teritoriju s minimalnim utjecajem Kijeva za rješavanje vlastitih i ekonomskih i geopolitičkih zadataka. Oblikujući lokalni i regionalni identitet po vlastitom uzoru, Moskva ne samo da si je ovdje stvorila politički podređen ekonomski prostor, zahvaljujući dodatnim financijskim investicijama, već je i aktivno propagirala ideju osobitosti tog teritorija na kojem ekonomsko zajedništvo, takoreći, „vrijedi znatno više nego primjerice vjersko i etničko“.

Gledati na Donbas u kontekstu uobičajenog, tradicionalnog regionalizma nije tako jednostavno, napominje J. Vermenyč. Tipologije i klasifikacijski parametri pri proučavanju određene regije baziraju se na izdvajanju povijesno formiranih regija koje su se tijekom evolucije pretvorile u sociokulturne zajednice. Ali Donbas nije povijesna regija, on se teritorijalno formirao od dijelova Slobožanščyne, Zaporožja, Zemlje Vojske Donske. Po mišljenju istaknutog stručnjaka ekonomske geografije, Kubijovyča, Donbas je nastao na ekonomskoj osnovi kao „osnovna gorivna baza i najvažnije industrijsko područje Ukrajine i cijele istočne Europe“. Stoga daljnji napredak istraživanja u zacrtanom smjeru zahtijevat će da se razradi odgovarajući instrumentarij.

S ukrajinskog prevela Sara Radušić

Inozemni istraživači Donbasa

Hiroaki Kuromiya

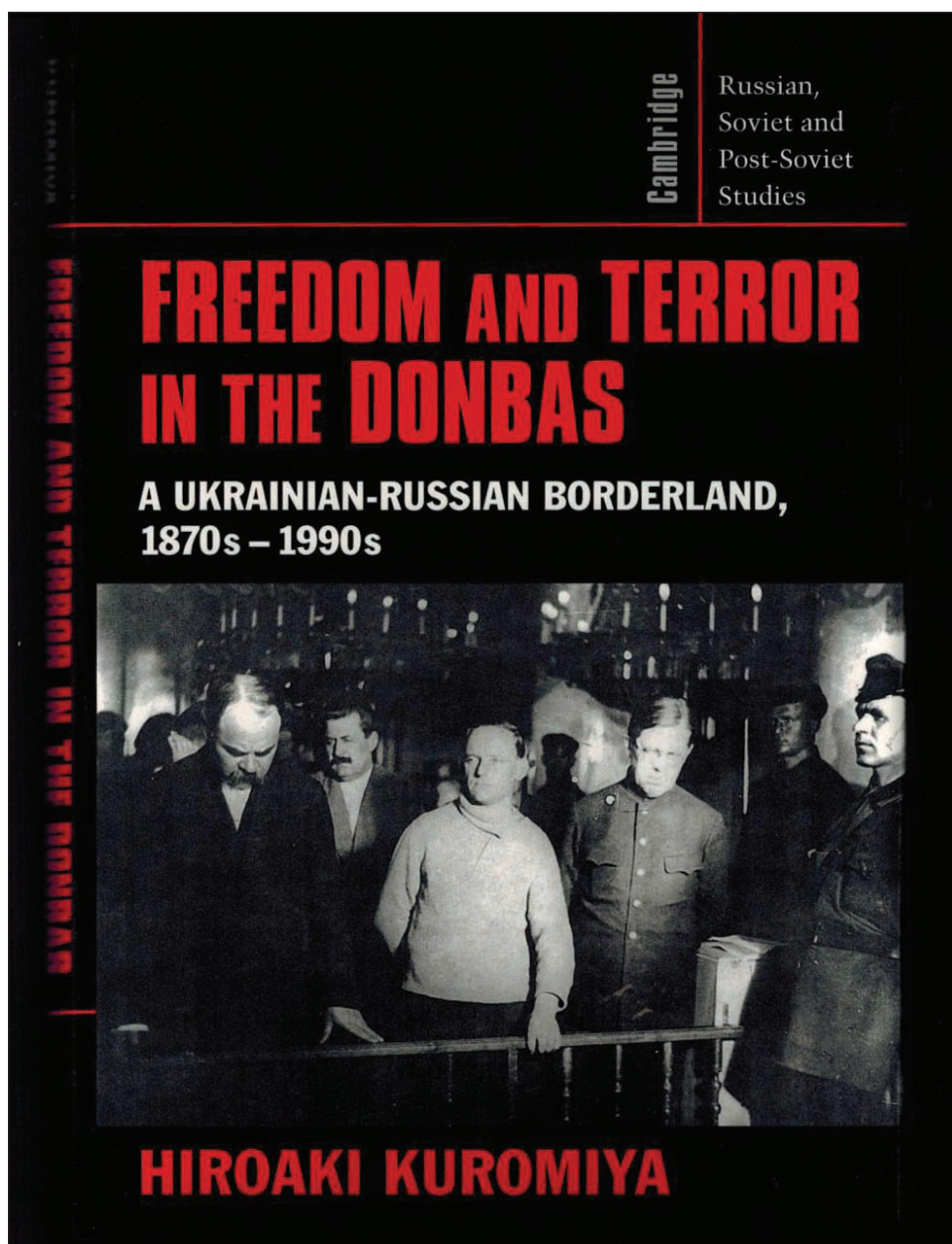
Po mišljenju V. Golovka, osnovna svjetonazorska kontradikcija, povezana s teritorijalnim identitetom Doneččyne, povijesno je uvjetovan nesklad između velikih mogućnosti („stepske slobodice“⁵) i surovih ograničenja („mukotrpan rad“). Mogućnosti koje je nudio Donbas u vrijeme ekonomskog buma u posljednjoj trećini XIX. i početkom XX. stoljeća uspoređivane su s mogućnostima kolonizacije američkog Divljeg zapada. Ali romantične iluzije koje su privlačile doseljenike, brzo su nestajale – izrabljivanje radnika bilo je surovo, a posao opasan. Svojevrsna rudarsko-industrijska kultura koja se ovdje formirala bila je posrednik između tradicionalne i narodne te industrijske kulture. Kanonski oblici svojstveni prvog, prekrili su predodžbe o samoizražavanju karakteristične za drugu kulturu.

Potrebno je naglasiti da su se ukrajinski znanstvenici tek u posljednje vrijeme „priključili“ razjašnjenju uzroka i definiranju sastavnica identiteta Donbasa, dok njihovi strani kolege već odavno određuju tempo razvoja tog smjera istraživanja u okviru socijalne antropologije.

Kao pravo osvježanje u znanstveni diskurs svojevremeno se probio rad profesora Hiroakija Kuromiye sa Sveučilišta u Indiani (SAD). Izvrstan autorski prikaz, originalan stil, korištenje takvih povijesnih ilustracija koje je bilo nemoguće koristiti u vrijeme Sovjetskog Saveza, pretvorili su Kuromiyinu knjigu u otkriće za ukrajinskog i svjetskog čitatelja. Ona ostaje i nadalje najcitiranijim istraživanjem na koje se svakodnevno pozivaju ne samo masovni mediji, već i društveni znanstvenici. Ovaj rad prije svega privlači pozornost svojom originalnom optikom koja je prvi put ukrajinskom čitatelju aktualizirala problem donbaskog identiteta i njegov naglašen pogranični karakter.

Hiroaki Kuromiya ispravno je uočio da se poseban regionalni identitet, koji se formirao u ovoj rubnoj regiji, „ne može lako podrediti jednom nacionalnom identitetu – ukrajinskom ili ruskom“. Situacija na Donbasu, tvrdio je, „demonstrira konceptualnu opasnost prekomjerne usredotočenosti na nacije i/ili klase na račun svih ostalih identiteta“. Razlike između Ukrajinaca

5 Naseobine pobjeglih kmetova, koji su, bježeći od zemljoposjednika, naseljavali rubove poljske i moskovske države te tako zadobili određenu neovisnost.

Hiroaki Kuromiya. Sloboda i teror na Donbasu

i Rusa na Donbasu često su bile nejasne i neodređene. Sličnosti njihovih običaja i jezična bliskost učinili su njihove samoidentifikacije ambivalentnima. Kuromiya traži korijene privlačne sile Donbasa u „negativnoj slobodi” krajnjih područja, u „neovisnom mišljenju slobodne stepe”. Upravo je zato Donbas

tijekom cijele sovjetske povijesti, prema njegovu mišljenju, ostao ekonomski i politički problem za Moskvu. Stanovnici Donbasa ponašali su se kao ljudi pograničnog teritorija – kao da je to nadukrajinska, antimetropolska kozačka zemlja.⁶

Osnovne teze stručne analize donbaskog identiteta i povijesti mogu se sažeti na sljedeći način: ljudi su u vrijeme Staljinove industrijalizacije bili resursi za državu – tehnologija se uvijek plaćala ljudima, 30-ih godina XX. st. Donbas je bio ukrajinski Klondike⁷, mamio je ljude mogućnošću za početak novog života; na simboličnom planu Donbas je bio pogranična zona, kao što su nekoć u XVII. st. Kozaci kretali pokoriti Divlje polje, tako su i u XX. st. ovamo pristizali iz istog razloga, tražeći nove mogućnosti. Zašto je to važno razumjeti? Zato što su oni, koji su krenuli na Donbas, imali unutarnju slobodu, žudjeli su za slobodom; u vrijeme NEP-a „...Donbas je privlačio veliki broj ljudi koji nisu živjeli u skladu sa zakonom. Skloništa i posao u donbaskim rudnicima nisu nalazile samo osobe lišene građanskih prava, već i nekadašnji „kapitalistički” neprijatelji (uglavnom inženjersko-tehnički kadrovi) koji su se vraćali radi obnavljanja industrije, ovog puta kao nominalni podložnici novog, komunističkog vodstva⁸”, tamošnji ljudi nikad nisu vjerovali vlasti. Bježali su na Donbas od progona. Zato je bilo puno zločinaca, a poslije Drugog svjetskog rata ovdje su se pojavile pristalice nacionalističkih ideja koje su bile zabranjene u Sovjetskom Savezu. Tamo je bila sloboda; Donbas se, kao i gulag, pretvorio u mjesto gdje su se širile zabranjene političke ideje; privlačio je one koji su htjeli promijeniti svoj život, izbrisati prošlost ili one kojima je bilo teško prilagoditi se sovjetskom sustavu. To su bili ljudi koji su se borili za slobodu; sigurno se može ustvrditi samo to da Donbas kao regija nikad nije bio potpuno odan nekom vodstvu ili ideologiji. I to će postati problem i za Kijev i za Moskvu, bez obzira na to kako će završiti taj sukob. U mnogočemu tamošnji stanovnici podsjećaju na kozake koji su u XV. i XVI. stoljeću naselili Divlje polje – pogranično područje među Moskovijom, Osmanskim Carstvom

6 *Kuromiya, H.*, Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів., Луганськ, 2002., str. 541.-554.

7 Rijeka u Kanadi gdje je pronađeno zlato što je izazvalo *zlatnu groznicu* i doseljavanje tragača.

8 *Kuromiya, H.*, Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. – К. 2002., str. 176.

i Poljskom tražeći tamo slobodu i sreću. Ovisеći o promjenjivoj političkoj situaciji, sklapali su saveze s bilo kojom od tih država da bi zaštitili vlastiti život i dobrobit. U stvarnosti, njihov pragmatičan i privremeni savez s ruskim carem protiv Poljske (Perejaslavski dogovor Bogdana Hmel'nyč'kog) pretvorio se u to da su sredinom XVII. st. Donbas i okolna područja završili u rukama Moskve. Politički pragmatizam ili, drugim riječima „neprincipijelnost“, nisu posve nestali iz tih pograničnih područja.

S ukrajinskog prevela Agneza Jurić

Ukrajinski pogled na rad Kuromiye

Ne negirajući veliki znanstveni opus H. Kuromiye i značaj njegova rada u aktualizaciji problematike u krugovima svjetske znanstvene zajednice, ipak smo primorani naglasiti da njegov rad nije suvremena znanstvena Biblija, a njegova stajališta nije potrebno apsolutizirati. Ne treba zaboraviti da je većina predodžbi i usporedbi koje je koristio autor namijenjena zapadnom čitatelju i njegovoj mentalnoj matrici. Zapravo se predodžbe „slobode“, „terora“, donbaskog „Divljeg zapada“ ili „Klondikea“ teško mogu povezati sa stvarnom poviješću Donbasa. Sustav postojanja Donbasa kao ruske kolonije čak pred kraj XVIII. i u prvoj polovici XIX. st., a o razdoblju staljinizma da se ni ne govori, znatno je bliži po svojem unutrašnjem ustroju robovlasničkom američkom Jugu nego li Zapadu, koji je koloniziran po načelima divljeg kapitalizma.

Nekorektno je preokrenuti činjenice o prvotnoj doseljeničkoj kolonizaciji koja se odvijala tijekom XVI. i XVII. st., a vremenski je odrediti u XVIII. st. Isto tako, o stvarnom kapitalističkom razvoju Donbasa ne može se govoriti prije zadnje četvrtine XIX. st. Čitajući Kuromiyu, treba imati na umu da je udio nasljednika kozačkih sloboda u Donbasu u to vrijeme bio pod konstantnim i neprekidnim opadanjem. A upravo su oni postavili temelje za kolonizaciju zemlje, a teza da je ona i postala generator njegove mentalne matrice, nije ništa drugo nego lijep pseudoznanstveni mit.

Svojevrsna faktografska izolacija Donbasa od općeučajinskog i općemperijalnog konteksta te odvajanje rudara kao glavnih nositelja regionalnog identiteta, u nizu slučajeva, dovelo je do apsolutiziranja i hiperboliziranja

autorovih zaključaka. Specifičnost Donbasa, kao i ostalih ukrajinskih područja, nitko ne osporava, međutim, tek cjeloviti pogled na probleme regije naglašava golemi utjecaj procesa unifikacije i standardizacije, koji su slamali granice (ili barem obrambene mehanizme) bilo kakve autentičnosti. Najjači takav utjecaj državnog stroja bio je u sovjetsko doba, a vrhunac istinskog totalnog pritiska dosegnut je u Staljinovo vrijeme.

Ne samo nad Donbasom, nego i nad čitavom Ukrajinom, nitko nije imao kontrolu u trenutku njezina uključenja u novostvoreno sovjetsko carstvo. Ne samo donec'ki proleter i nego i sva ukrajinska proleterska kohorta u to vrijeme još ni približno nije bila u cijelosti boljševička i još uvijek je tražila svoju političku platformu (naime, kao i ostatak socijalnih slojeva društva, imala je mnogo političkih orijentacija. To je u uvjetima višestranačja bilo apsolutno prirodno). Ne samo Donbas, nego i čitava Ukrajina tijekom nekoliko godina bila je uvučena u pakao kaosa i totalne dehumanizacije. Ne samo Donbas, nego i Ukrajina u cijelosti bila je rastrgana između nacionalnog i klasnog identiteta u razdoblju od 1917. do 1920. g. Upravo su se na Donbasu svi pokazatelji socijalnog razdora, ekonomske i društvene degradacije najoštrije manifestirali kao posljedica povijesnih čimbenika, fatalnih za tu regiju. Donbas je bio dragocjena energetska škrinja koja je jedina u to vrijeme u potpunosti mogla ugrijati zgrade Kijeva, Odese, Petrograda i Moskve, visoke peći, motore parnih lokomotiva i parobroda i, što je najvažnije, oklopnih vlakova. To je rezultiralo time da se Donbas pretvorio u arenu dugogodišnjih vojnih djelovanja, zavađenih geopolitičkih i civilizacijskih konkurenata. Štoviše, granični položaj pretvorio ga je u „glavni prolaz“ svakojakih vojnih snaga koje su, zbog tadašnjeg stanja robno-novčanih odnosa, iskorištavale lokalno stanovništvo i njegovo gospodarstvo kao materijalnu platformu svojeg postojanja, oslabljivale ekonomiju regije i odvele ju u konačnici u stanje kolapsa. Nekontrolirani priljev izbjeglica, bezličnost nacionalnog čimbenika u političkoj svijesti regionalne zajednice otežali su njezinu orijentaciju u uzburkanom društveno-političkom postimperijalnom „oceanu“, pretvarajući ju u igračku u rukama političkih provokatora i aferasa.

Autor, naravno, ima pravo na bilo kakve interpretacije povijesne prošlosti, međutim, one moraju biti argumentirane. Upravo iznimna društvena aktualnost problematike i osvještavanje snažnoga heurističko-transformacijskog potencijala znanstvenog znanja tjeraju nas da pozovemo kolege da se na odgovoran način odrede prema povijesti i povijesnim činjenicama. O toj odgovornosti sada ovisi stručna razina životno važnih državnih odluka i stanje kolektivne svijesti. U međuvremenu, zaključci H. Kuromiye bez ikakve znanstvene kritike prelaze iz knjige u knjigu. Pozivajući se na autoritet cijenjenog znanstvenika, autori ne samo da se ne trude proanalizirati citirana stajališta, nego ih čak ni ne žele urediti na stranicama vlastitih radova. Tako, navodeći primjere „nevjerojatne“ okrutnosti juživskih (donec'kih, op. prev.) pokolja i specifičnih razonoda njezinih stanovnika, oni na istoj stranici pišu o pojačanom etnokulturnom „miješanju“ stanovništva radničkih naselja i stvaranja jedinstvene regionalne kulture. Preostaje jedino nagađati kako je funkcionirao taj *melting pot*⁹ ako je prelaženje granica radničkih „naselja“ bilo opasno čak i za Ruse i Ukrajince, a kamoli za predstavnike malobrojnih nacionalnih zajednica. Takvih kurioziteta, treba istaknuti, ima beskonačno mnogo, ne samo u društvenopolitičkoj nego i stručnoj povijesnoj literaturi.

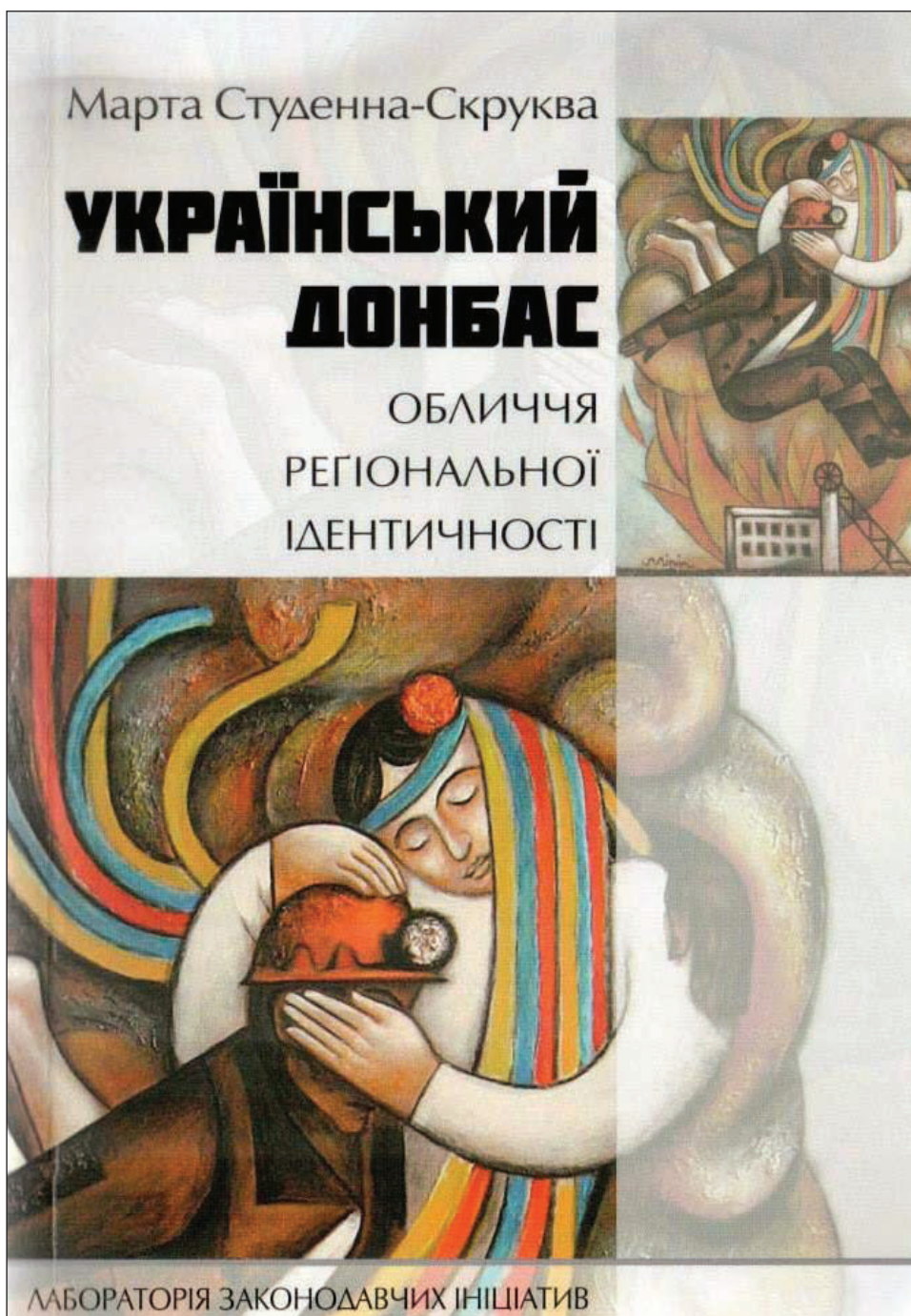
S ukrajinskog prevela Alana Vunak

Poljska istraživačica Marta Studenna-Skrukwa

Sjajan je, ali istodobno i promišljen, nastavak istraživanja u smjeru otkrivanja identiteta ukrajinskog Donbasa, rad poljske istraživačice Marte Studenne-Skrukwe „Ukrajinski Donbas. Lice regionalnog identiteta“¹⁰ u kojem je pokušala shvatiti regionalni identitet kao rezultat sklopa praksi za suživot ljudi na spomenutom području. Na meti njezine istraživačke optike našle su se sve osnovne, najdiskutabilnije komponente donec'kog identiteta i mitologije koja ga prati: dva pola ukrajinske političke konstrukcije, „rus'ka“

⁹ Područje na kojem se asimiliraju doseljenici raznih rasa i(li) narodnosti

¹⁰ Knjiga u Ukrajini nije prošla neopaženo i danas stavovi mlade poljske istraživačice nisu ništa manje popularni od Hiroakija Kuromiye. Vidi: *Marta Studenna-Skrukwa*: „Головною проблемою є те, що після 1991 року Україна не адаптувала Донбас“ // Tyzhden.ua – 2015. – 15 listopada.

Marta Studenna-Skruckwa. Ukrajiniski Donbas

kultura, dominantna ukrajinsko-ruska koalicija, rudarska kultura, separatizam i regionalizam, ruska nacionalna manjina, regionalna elita i drugi povijesni aspekti kolonizacije Donbasa, njegova transformacija u moćno industrijsko središte, zatim mjesto u sovjetskoj ekonomskoj i društvenopolitičkoj strategiji te pretvaranje u „tipičnu sovjetsku provinciju“ tijekom 60-ih godina XX. stoljeća, i na kraju, posljedice i problemi postindustrijske tranzicije u regiji pojavljuju se kroz prizmu dosta zanimljivih metoda i praksi, uključujući socijalnu antropologiju.

Stavovi izraženi u radu odlikuju se prilično svježim i nepristranim pogledom na ukrajinske probleme. Takav je osobito neobičan pogled na perifernost kao „osjećaj neprilagođenosti u odnosu na kanon ukrajinstva, koji je regulirao centar“ i na separatizam kao „određeni oblik buntovništva ruskojezičnih Ukrajinaca“, zatim „mit o samoidentifikaciji te najzastupljenije društvene skupine Donbasa“ i, na kraju, ne toliko aktivnost koliko ideja „da se stanovnicima Donbasa simbolično nadoknađuje status kulturne podređenosti Kijevu“.

Međutim, kao i u svakom radu, i ovdje je dosta primjedbi o kojima bi se moglo raspravljati. Takvima treba pripisati i mišljenje autorice da je „Donbas na prijelazu iz XX. u XXI. stoljeće savršen objektiv kroz koji možemo vidjeti proces prijelaza iz industrijskog društva u informacijsko što je donijelo osobito bolne posljedice radničkoj sredini. Promišljanje o tome da je postsovjetski Donbas postindustrijski, suprotan je definiciji o biti siromaštva u postindustrijskom društvu, autora Zygmunta Baumana, na kojeg se sama autorica referira: „Nije moguće staviti znak jednakosti između siromašnih u društvu kojem je potrebna svaka odrasla osoba za proizvodnju, i siromašnih u *društvu koje, zahvaljujući iznimnoj moći prikupljenoj tijekom stoljeća proizvodnje, može proizvesti sve što je potrebno a da pritom u toj proizvodnji ne sudjeluje ogromna i konstantno rastuća grupa njegovih pripadnika*“.

Kad bi te navedene riječi barem donekle odražavale današnje probleme Ukrajine i ukrajinskog Donbasa! Prije možemo govoriti o rastavljanju industrijskog društva u njegovoj sovjetskoj verziji i do danas neodređenom smjeru kretanja onog što ostaje iza njega. Ni o kakvoj usporedbi ekonomskog stanja i socijalnog okruženja regije sa situacijom u kojoj se nalaze postindustrijske

države u klasičnom smislu te riječi ne može biti govora. Jaz između socijalnih polova suvremenog Donbasa uzrokuje upravo ta okolnost, vanjska analogija između regija koje istraživačica navodi kao primjere (Armstrong Business Park u Newcastleu i West End) ne mora zasjeniti bitnu razliku između njih i Donbasa.¹¹

S ukrajinskog preveo Ivan Bonačić

Njemačka istraživačica Kerstin Zimmer

Njemačka istraživačica K. Zimmer u publikaciji „Uzatočeništvu nekadašnje slave. Samoidentifikacija i samosimbolizacija na Donbasu“ naglašava da je u oblikovanju svjetonazorskih i vrijednosnih orijentira stanovništva ukrajinskog Donbasa, presudan utjecaj imala sovjetska industrijska „revolucije odozgo“ i uopće staljinističko razdoblje. Znanstvenica izdvaja sljedeće karakteristike svijesti stanovnika Donbasa: shvaćanje njegove jedinstvenosti (u europskim i svjetskim razmjerima) i stvaranje mjesne zajednice na osnovi, prije svega, sociokulturnih kriterija, čije sjedinjujuće središte postaje sama regija, a ne neka veća teritorijalna, etnička ili politička zajednica. „Regija se smatra „prvom među jednakima“... jedinstvenost koja se neprestano naglašava, potencijal i privilegirana pozicija regije u sovjetskom razdoblju, koristi se kao dokaz da takvu istu poziciju Donbas ima i danas i imat će je u budućnosti.“ Generalizirajući brojne intervjuje sa stanovnicima Donbasa, znanstvenica je utvrdila da se mjesna „zamišljena zajednica“ samoopredjeljuje u socijalno-ekonomskim, a ne u etničkim terminima. Tim zaključcima K. Zimmer u znatnoj je mjeri suglasna s komentarima H. Kuromiye i, ono što je karakteristično, oni realno interpretiraju postojeći sloj građanske svijesti stanovnika Donbasa, prije svega starije generacije. Najjasnije nam to pokazuje izjašnjavaње jedne stanovnice Donbasa, koja je na pitanje „Kojoj je naciji pripadao vaš otac?“, odgovorila: „Moj otac bio je rudar, borio se i umro kao rudar, i bolje nacije od rudara nema.“

11 Studenna-Skrukwa M. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності. – Kijev. Laboratorija zakonodavnih inicijativa, 2014. – str. 21.

Fiksacija sadašnjeg stanja kolektivne svijesti regionalne zajednice svakako je podjednako važna stvar, međutim, koliko predodžbe prosječnih građana odgovaraju stvarnosti? Vrijedi naglasiti da je zapadnim znanstvenicima – koji su odrasli u zemljama razvijenih demokracija, gdje nije bilo sustavnog uništavanja naroda te u kojima se nije primjenjivala dugotrajna praksa državne manipulacije na kolektivnu svijest (povijest se čak manje posvetila Trećem Reichu negoli SSSR-u) – ponekad čak i iznimno teško pretpostaviti da stanje kolektivne svijesti postsovjetskog društva može biti nešto drugo što nije rezultat objektivnog razvoja društvenog organizma. U tom smislu vrijedi naglasiti da socijalne metode istraživanja, koje potpuno objektivno prikazuju današnji presjek kolektivne svijesti, ne pojašnjavaju u biti ni uzrok tih promjena, a ni, što je najvažnije, ne postavljaju pitanja o odgovornosti utvrđenih predodžbi o realnom stanju stvari. To što se kolektivna svijest postsovjetske zajednice još uvijek nalazi pod snažnim utjecajem sovjetske propagandne retorike, znanstvenike ne smije dovoditi u stanje profesionalne letargije.

S ukrajinskog prevela Patricija Mikac

Rušenje stereotipa

Događaji posljednjih godina primorali su ukrajinske povjesničare da se osvrnu na Donbas i njegovu povijest s nove točke gledišta, da bitno osuvremene svoj istraživački instrumentarij, uzimajući u obzir oštrinu sukoba na istoku Ukrajine te zadatke koji se pojavljuju pred državom i društvom u vezi s tim problemom. Ti problemi i pitanja, koja se ranije nisu doimala tako bitnima i zanimljivima, javila su se u novom svjetlu te iziskuju suvremenu interpretaciju. Niz ranije potvrđenih intelektualnih stereotipa danas izgleda kao anakronizam koji mora biti zamijenjen uistinu stručnim znanjem.

Kao primjer se može navesti banalni historiografski stereotip o rusifikatorskoj politici carizma u odnosu na etničke sastavnice regije tijekom njezine kolonizacije, što je nekim natprirodnim činom tijesno povezano sa zaključcima o formiranju „lokalne višetničke kulture“. Među brojnim djelima ukrajinskih povjesničara uzaludno je tražiti radove koji nisu podlegli kušnji boljševičkog etnokulturnog diskursa. Većina znanstvenika čak si ne

postavlja pitanje na koji se način provodila rusifikacija u uvjetima gotovo potpunog nepoznavanja ruskoga jezika, praktički nepostojanja obrazovnih ustanova, masovnih medija i zatvorenosti kompaktnih etničkih zajednica koje su egzistirale na načelima etnokulturne samouprave. U isto vrijeme, stereotip koji se ustalio pod utjecajem boljševičke historiografije, provlačio se iz jednog izdanja u drugo, iz njih prelazio u novinske stupce te se, zahvaljujući naporima novinara, odavno i snažno pretvorio u misaonu formu u kojoj je potpuno odsutno i znanje o realnim povijesnim procesima i, shodno tome, razumijevanje današnjih osjetljivih problema. Na ništa manje neobičan način autori nastoje lukavo plasirati teze o slobodoljublju lokalne zajednice, istovremeno naglašavajući konstantno visoke stope (približno 68 %) odgovora na pitanje „Nedostaje li Ukrajini snažna ruka?“ te snažan utjecaj imperijskih orijentacija u strukturi regionalne svijesti.

Pravi uzrok takvog stanja, međutim, u potpunosti je jasan: pojedini su aspekti bogate povijesti regije proučeni znatno detaljnije (posebice, povijest grčke zajednice, njemačkih i židovskih kolonija), ostali (prije svega se to odnosi na etnonacionalne procese u industrijskim naseljima) već desetljećima ostaju na margini znanstvenih istraživanja. Dakle, bez odgovarajuće pripreme i širine pogleda, „pomiriti“ u istom radu stereotipe o rusifikaciji i natprosječno elokventan konkretan činjenični materijal, recimo, o životu mariupoljskog grčkog okruga, prilično je teško. To ipak ne znači da se time ne treba nastojati baviti.

Svjesni smo da novo istraživanje Donbas zahtijeva znatno osuvremenjivanje istraživačkih metoda, s obzirom na to da „... ta regija, *konstruirana* uglavnom zbog gospodarskih i političkih razloga, ne pripada ustaljenoj shemi istraživanja povijesnih regija“. Isto smo tako svjesni i koliko je danas takvo istraživanje bitno za društvo.

S ukrajinskog prevela Andrea Čičko

Osobitosti identiteta Donbasa

Napokon bi valjalo napraviti malu digresiju u najoštriju društvenopolitičku i znanstvenu diskusiju oko problema ukrajinskog Donbasa, riječ je o identitetu stanovnika Donbasa.

Na identitet Donbasa, u kojem se ističe jasan primat društvenog identiteta nad nacionalnim, tijekom godina počelo se gledati kao na kočnicu i gotovo kao na najveću prijetnju ukrajinskom suverenitetu. Kao što potpuno ispravno, nadovezujući se na Kuromiyu, ističe M. Studenna-Skrukwa, „fenomen Donbasa, u određenom je smislu potkopavao shemu koja tumači stvaranje nacije i nacionalnih identiteta kao posljedicu intenzivnih društvenih i ekonomskih promjena“. Upravo iz tog razloga, ali i zahvaljujući snažnom provokativnom utjecaju na društveno-politički diskurs, tijekom petnaestak godina koliko je prošlo od objavljivanja prvih radova M. Rjabčuka u javnosti, on ostaje u epicentru burne osjetljive rasprave.

„Identitet suvremenih Ukrajinaca iznimno je složen hibrid zapadnoukrajinskih (u pravilu nacionalističkih), ruskih (imperijalnih) i sovjetskih (pseudointernacionalnih) projekata. Začudo, upravo je sovjetsko razdoblje Ukrajinske SSR to koje je objedinilo sve navedene povijesne regije. I ne samo zato što je to bilo vrijeme kada su se konačno formirale teritorijalne granice suvremene Ukrajine“, sasvim ispravno ističe Vasylj Resevyč. Ali gledajući u „zrcalo“ Donbasa, ukrajinsko društvo mora shvatiti da je u većoj ili manjoj mjeri ono odraz njega samog. Kultiviranjem mita o sovjetskosti koja je inherentna Donbasu, ukrajinsko društvo šteti samo sebi neprihvatanjem vlastitih problema.

„Sovjetskost“ nije jedini oblik makroidentiteta stanovnika Donbasa. Izgleda da je došlo vrijeme da se zamislimo: zasigurno postoje određeni skriveni razlozi zašto su, usprkos predviđanjima Kuromiye, „procesi modernizacije u Donbasu morali pokrenuti snažnu konfrontaciju raznih nacionalističkih struja, uzrokujući relativnu homogenizaciju društva. Ništa takvog nije se dogodilo, upravo suprotno, homogenizacija se dogodila, ali nacionalni čimbenik nije se aktivirao“.

Tradicionalno prikazana problematika privlači pozornost širokog spektra društvenih znanstvenika, posebice sociologa i politologa. Pionirom istraživanja

teme regionalnog identiteta Donbasa s pravom se smatra lugans'ki filozof i sociolog Ilja Kononov, autor niza važnih istraživanja. U Donbasu, naznačuje I. Kononov, od početka njegova formiranja, glavni element etničke strukture čini velika jezgrovita tvorevina – ukrajinsko-ruska dominantna etnička koalicija. Ta je formacija nastala zbližavanjem vrijednosnih koncepata Ukrajinaca i Rusa, formiranjem sintetičkih ukrajinsko-ruskih fenomena u kulturi regije te raspadom endogene granice između etničkih skupina. Međutim, „etnička struktura Donbasa nije hijerarhijskog karaktera i nije glavni stup društvene strukture regije“. Takva pokretačka snaga, za razliku od Galicije, ovdje je, po mišljenju istraživača, uvijek bila društveno-ekonomska hijerarhija.

Nedavni događaji izričito „aludiraju“ da se na koaliciju može zaboraviti. Štoviše, ne treba odbaciti činjenicu da navedena koalicija nikada nije bila koalicija punopravnih partnera, nego je postojala kao punopravna koalicija samo na razini lokalne zajednice.

Realnost Donbasa

Doista, kad na više od tisuću metara dubine dođe do ispuštanja metana ili nesreće s vagonetima, rudarima koji se tamo nađu, uopće nije bitno tko je Židov, Bugarin, Nijemac ili Ukrajinac, svatko svakome pomaže. Važno je da pomoć stigne na vrijeme. Proizvodni su procesi tijekom desetljeća stvorili takve oblike društvenog međudjelovanja u industrijskom srcu Donbasa koji su nivelirali njihove etnonacionalne osnove, barem što se tiče masovne kulture, proizvodnje i društvenog života. Međutim, razumijevanje stvarnosti svakodnevnog postojanja regionalne zajednice ne smije nas lišiti mogućnosti da se problem sagleda s više uopćenog gledišta. Takvo gledište tim više je aktualnije ako se u obzir uzmu događaji unazad nekoliko godina. Kako god paradoksalno bilo, koncepti „dominantne ukrajinsko-ruske koalicije“ i prvenstva društvenih i klasnih prioriteta stanovnika Donbasa pokazali su se potpuno bespomoćnima pred navalom ideja „ruskog svijeta“. Pritom, i lokalni Ukrajinci i Rusi pokazali su se bespomoćnima pred njegovim toksičnim utjecajem. Stoga i dalje traje potraga za odgovorima na kompleksna pitanja vezano uz prioritete donbaskog identiteta.

Aktualnim razmišljanjima na tu temu pripada i djelo Oleksandra Jeremenka „Razmišljanja o lugans’koj Vendéei“ čija je svrha, prema autoru, bila pokušati shvatiti što se dogodilo u Lugans’ku, ponirući u dubinu donbas’ke svijesti. Autor analizira događaje u proljeće 2014. godine s Vendéecom, departmanom u zapadnoj Francuskoj, u kojem su seljaci nakon Francuske revolucije bili oslobođeni od ovisnosti o feudalizmu, no pobunili su se protiv nje, to jest, protiv svoje slobode. Simbolom lugans’ke Vendéee O. Jeremenko smatra sliku koju je vidio na separatističkoj crti razgraničenja s dvije zastave – crvenom i likom Spasitelja, a izravnim neposrednim uzrokom „kolektivne shizofrenije stanovnika Lugans’ka i Donec’ka“ smatra imperijalnu komponentu svijesti (i u njezinoj klasičnoj i u sovjetskoj verziji).

S ukrajinskog preveo Domagoj Troha

Zamrznuti konflikt

Proučavanje iskustva Transdnistrije, Abhazije i Južne Osetije pokazalo je da ta područja imaju mnogo zajedničkoga s obzirom na mehanizam kojim su stvorena te njegove posljedice. Zaključak da separatističke pobune izbijaju ili u regijama u kojima je povijesno prisutan sukob između autohtonog stanovništva i titularne nacije, ili u regijama u kojima ne postoji nacionalno-etnička „jezgra“, u principu nije sporan. U ovu drugu skupinu O. Jeremenko upravo i svrstava Donbas s izraženim primatom socijalnih identifikacija u regionalnoj svijesti. „Tipičnome stanovniku Donbasa nije bilo važno koje si nacionalnosti, nego tvoja socijalna i klasna pripadnost. Upravo je zbog toga komunistička ideologija na tom području pronalazila plodno tlo. Zagrebite tipičnog stanovnika Donbasa i u njemu ćete naći marksista.“ Treba istaknuti da su ovi zaključci dosta kontradiktorni, ali ne i besmisleni: s jedne strane, O. Jeremenko među uzrocima događaja u Donbasu navodi „ostatke kolektivnog vlasništva u kolektivnoj strukturi i svijesti, koji se osobito vide u neprihvatanju privatnog vlasništva“, a s druge strane „prosvjed protiv suvremenog svjetskog poretka, u kojemu je kapitalizam pobijedio nad socijalizmom“. Također, „ruski svijet“ (*русский мир*) tim pravim „marksistima“ nije obećao nikakvu perspektivu svijetle komunističke budućnosti, retorika separatističkog pokreta u vrijeme

ruske invazije bila je sasvim drugačija. Stoga i odgovore na pitanja o njihovoj vrlo širokoj podršci treba tražiti negdje drugdje. Rad O. Jeremenka upravo po tko zna koji put navodi na zaključak da nema jednostavnih odgovora na teška pitanja. Ipak, ta potraga ostaje posve aktualna i teško da će se promijeniti zbog osjećaja vlastite bespomoćnosti. Za nas je „... zaključak od iznimne važnosti“, – kako ga je okarakterizirao O. Jeremenko, „... nije samo zaključak o socijalnoj spoznaji, nego, ponajprije o društvenoj djelatnosti“, – postao možda i najuznemirujući razlog za početak rada. Znanstvenikove riječi o „važnosti društvenog pamćenja, povijesne tradicije, „zemlji“, „podneblju“ i „korijenima“ iznimno su pretjerane. Nije učinkovito previše se hvatati za povijesne korijene. Povijest ostavimo povjesničarima. ...Ne trebamo razmišljati o tome kako se ukorijeniti u našoj povijesti, nego o tome kako se osloboditi od nje. Postoje tradicije koje zarobljavaju, postoje bolesna i ranjena sjećanja. U povijesti uvijek „mrtvi hvataju žive“. „Naša odgovornost prema budućnosti važnija je od odgovornosti prema prošlosti“, i pokazuje da potpunu kognitivnu disonancu ne proživljavaju samo prosječni građani Ukrajine, nego i njezina znanstvena zajednica. To nije samo tužno, nego i opasno.

Obnova povijesne memorije

Kao profesionalni povjesničari, mi, naprotiv, smatramo da su današnja lutanja društva u labirintima vlastite svijesti uzrokovana predubokim odvajanjem od vlastitih korijena, povijesnim zaboravom i kratkim pamćenjem. Obnova povijesne memorije u narodu, naravno, neće automatski riješiti sve njegove današnje probleme, ali barem može pomoći da shvatimo njihove glavne uzroke. Međutim, mišljenja o ograničenosti potencijala kognitivnih sposobnosti današnje znanosti sve se glasnije čuju ne samo u ukrajinskom, nego i u svjetskom znanstvenom okruženju. Prema mišljenju profesora sa Sveučilišta u Illinoisu (SAD) G. Kiseleva, čovječanstvo proživljava jedan od trenutaka kada se kultura povlači pred novim barbarstvom. „Ljudski svijet stagnira gubeći svoju osnovnu karakteristiku – orijentaciju na moralni zakon kada ponajprije, različite sile u područjima koja se razlikuju po stupnju razvoja, imaju vlastitu ideju o duhovnim vrijednostima te faktički odbijaju dijalog“. U tom slučaju postojanje je nepotpuno, ljudi žive „izvan svijesti“, parazitirajući

na postignućima prijašnjih generacija ili „ignorirajući“ ih. Događaji se vrte u krug i svaki sljedeći zavoj dovodi do vraćanja u vlastitu neproživljenu prošlost s neriješenim problemima. O iskustvu se ne promišlja, povijest kao da „visi u zraku“. Primijetiti ćemo da „kriza transcendentnoga“ i „kapitulacija ljudskog razuma pred objašnjenjem stvarnosti“ ponajprije nastaju kao posljedica površnog znanja i povijesnih procesa ili njihova pretjeranog pojednostavlivanja, koji upravo i uzrokuju osjećaj bespomoćnosti pred poplavom proturječnih činjenica. Ta primjedba, naravno, ne negira činjenicu da rekonceptualizacija teorijskih pristupa u proučavanju takvih posljedica modernizacije kao što su nacija i nacionalna država, u svjetlu povijesti Donbasa i događaja posljednjih godina, zaista ostaje krajnje aktualni znanstveni problem. Dakle, zadatak je ove knjige – osim sustavne analize međudjelovanja čimbenika etnokulturne, društveno-političke i socioekonomske standardizacije, koji su postali temeljnim razlogom formiranja suvremene donec’ke regionalne zajednice – da faktografijom upotpuni razmišljanja društvenih znanstvenika. To će pomoći dublje i sadržajnije sagledati prošlost područja sa svim njegovim složenostima i kontroverzijama.

S ukrajinskog preveo Ivan Miloš

Donbas i ukrajinska etnička zajednica

Stvaranje nacije cjelovit je proces preporoda društva. Njega je nemoguće „organizirati“ ili „izmisliti“. Mora obuhvatiti sve pore društvenog organizma. Taj proces, nažalost, tijekom 24 godine neovisnosti ne samo da nije primjetan u Donbasu, nego ni u ostatku povijesnih regija. Pokušaji s vrha da se stvori novi smisao i ukrajinskoj naciji da suvremeni oblik nisu bili učinkoviti jer su bili umjetni. Prirodni proces stvaranja nacije je dugotrajan te mora proći kroz nekoliko etapa. Među njima je izrazito važna etapa obrazovanja tijekom koje se nova nacionalna shvaćanja ne samo generiraju zahvaljujući inteligenciji, nego se i stapaju s društvom, pretvarajući se u prirodnu komponentu njegova mentaliteta. Stoga se ukrajinska moderna nacija ne može roditi prije nego što „probavi“ svoje sovjetsko iskustvo i u njemu otkrije sve skriveno i nepoznato. Faktički se radi o svojevrsnom buđenju iz stoljetnog letargičnog sna u kojeg su ukrajinsku etničku zajednicu uronili boljševici. U novom povijesnom

kontekstu ta je zajednica morala iznijeti i izroditi novu inteligenciju. Osvijestivši iskustvo prethodnika, bila bi u mogućnosti razraditi nova značenja i unijeti ih u kolektivnu svijest. Bilo je potrebno vrijeme, dva Majdana, kako bi se zamišljene promjene utjelovile. Međutim, i bez čina vanjske agresije, taj proces u zimi 2013. i 2014. nije izgledao nepovratnim. Cinična aneksija Krima, ekscesi slugana i „ideologa“ na Lugańščyni i, naposljetku, „donbaski raskol“ postali su katalizatorima odrastanja „mlađeg brata“. Tijekom samo jedne godine preskočio je nekoliko desetljeća sporog infantilnog sazrijevanja.

Zbog navedenih okolnosti teško je dati novu ocjenu društvenih znanstvenika. Treba priznati da prioritetne pozicije u analizi razloga i etapa formiranja tzv. donec'kog identiteta čvrsto zauzimaju politolozi, kulturolozi, sociolozi i publicisti. Tijekom godina povjesničari su se distancirali od istraživanja dotične problematike dajući prednost konkretnosti socijalno-ekonomske, društveno-političke i kulturne povijesti Donbasa što nije išlo u korist dokazivanju pravog znanstveno utemeljenog koncepta koji je predložen zajednici.

Naravno, svaka znanstvena disciplina ima svoj pojmovni istraživački instrumentarij. Međutim, metodološki instrumentarij društvenih znanstvenika slabo se razlikuje, a bilo kakvi znanstveni zaključci moraju se temeljiti na znatnoj empirijskoj bazi te na dubokom temeljitom poznavanju predmeta. Nikakve ekstrapolacije, radne hipoteze koje su metodom analogije preokrenute u aksiome ili zaključke po principu: „Hrochova teorija svjedoči da... znači, u Donbasu...“ ne možemo smatrati znanstvenima. A upravo je takva većina današnjih tvrdnji, ne samo u znanstveno-popularnoj, već i u znanstvenoj literaturi, u kojoj autori s lakoćom prelaze iz jedne povijesne epohe u drugu, smatrajući i čovjeka (kao rezultat povijesne epohe) i regionalne kulturne fenomene (kao posljedicu života sasvim konkretnih ljudi) nečim nepromjenjivim, formiranim samim duhom Divljeg polja, ne shvaćajući da više od 90 % stanovnika suvremenog Donbasa nema nikakvu genetsku povezanost s Divljim poljem. Ogromna većina zaključaka, s pomoću kojih se formira suvremeni društveno-politički diskurs vezan uz Donbas, banalni su mitovi lišeni uporišta u realnosti.

Kao rezultat toga, diskurs se okrenuo u smjeru kultiviranja niza obrazaca, stereotipa, apstraktnih primjedbi, neosnovanih ekstrapolacija koji uvelike

utječu na raspoloženje u društvu. Sovjetski mit o „svesovjetskoj kotlovnici“ zamijenio je diskurs o „dvije Ukrajine“ što nastojanjima političara već više od desetljeća dijeli ukrajinsko biračko tijelo. Upravo su sadašnja događanja na Donbasu zapravo inverzija ukorijenjenih stereotipa koji su iz latentne faze prešli u aktivnu.

S ukrajinskog prevela Anamarija Knežević

Potreba novog tumačenja Donbasa

Dakle, i društvu i državi potrebna je nova povijest Donbasa. Ovdje nije riječ o ponovnom ispisivanju povijesti nasuprot onoj koja je bila, ni o povijesti koja bi se suprotstavila „ruskom izazovu“. Nije riječ ni o općoj osudi sovjetskog naslijeđa koje će u nadolazećim vremenima dovesti do još većih društvenih podjela. Radi se o potpunom razumijevanju povijesnog tijeka Donbasa. Radi se o tome da povijest Donbasa mora prestati biti povijest rudnika i tvornica, razvojnih petoljetki i stahanovskog¹² pokreta. Ona se mora pretvoriti u mnogostranu i polifonu povijest pobjeda i patnji naroda.

Došlo je vrijeme da se nanovo pogleda i detaljizira koncept „borbe dviju kultura“, „dviju Ukrajina“ ruskojezičnog Donbasa. U središtu nove povijesti Donbasa, koji je ispunjen Istinom sa svim njezinim dražima i zazorima, mora biti Čovjek. Na koncu, kada malograđani saznaju kako je i zašto P. Angelina (Grkinja iz urumskog sela Starobeševo) postala *stahanovka* (uspješni radnik, *udarnik* socijalističkog doba) i po koju je cijenu stekla sovjetsku slavu kao nositeljica staljinističkog ordena, *Eskimo*, najukusniji sladoled na štapiću za 22 kopjejeke više neće biti toliko sladak. Tada će se napokon obnoviti povijesno sjećanje koje su boljševici uništili, a bez kojeg ne može biti ni govora o potpunoj izgradnji.

Ta zadaća suvremene historiografije iznimno je složena. Zasigurno, nijedna od zemalja svijeta nije proživjela takvo sustavno uništavanje načela, iskrivljavanje činjenica i diskreditiranja mnogobrojnih istaknutih povijesnih ličnosti poput Ukrajine. Stoga, osigurati povijesnu istinu ostat će prioritarnim

12 Aleksej Grigorevič Stahanov bio je pripadnik istoimenog socijalističkog pokreta koji je propagirao radnu emulaciju 30-ih godina prošlog stoljeća.

zadatkom sljedeće generacije ukrajinskih povjesničara. Bez rekonstrukcije povijesnog sjećanja temeljenom na Istini, uzaludan je razgovor.

Srećom, suvremena historiografija ima i više nego dovoljno instrumenata za takvu rekonstrukciju, a to su mikropovijest, povijest svakodnevice, povijesni urbanizam, povijesna antropologija i dr.

S gore navedenim zadatkom, povijesne će se znanosti već nekako snaći. Njezin sljedeći zadatak nosi znatno veću odgovornost u kontekstu suvremene etape izgradnje ukrajinske nacije. Riječ je o izgradnji temeljnih povijesnih i memorijskih sastavnica suvremenog ukrajinskog nacionalnog projekta. To je obavezan zadatak svih modernih nacija, a ni ukrajinska nije iznimka.

Unatoč društvenoj negativnosti, napetosti, razdražljivosti, i povremenoj prirodnoj reakciji u obliku nevjerice i odbijanja koja je izazvana „donbaskim raskolom“ (u informacijskom okruženju on se artikulira izrazima poput „Kako živjeti u istoj državi s njima“, „Odvojiti i zaboraviti?“, „Amputirati kao gangrenu“ i slično), mjesto koje u ukrajinskoj povijesti i modernom nacionalnom projektu zauzima Donbas mora biti jasno definirano. Cijela ta situacija u kojoj je Donbas mentalitetom i kulturom zapeo između Ukrajine i Rusije, ne može trajati vječno. Ako ukrajinsko društvo nastavi s kultiviranjem takvog svojevrsnog statusa quo prema ruskojezičnom Donbasu, bit će to izravna prijetnja ne samo državnom suverenitetu, nego i budućoj ukrajinskoj naciji.

Donbas trenutno nije samo područje društvenog sukoba, mjesto „hibridnog“ rata gdje se brani ukrajinski suverenitet, nije samo ogledalo u kojem se odražavaju prethodne političke pogreške i loše ekonomske procjene vlade. On je snažan katalizator suvremene faze stvaranja nacije, i to s obje strane umjetne „hibridne“ granice. Donbas je čistilište suvremene ukrajinske ideje i kušnja civilnog društva (bez obzira razumije li to danas većina Ukrajine te stanovnici okupiranih teritorija ili ne). Nacija se rađa u vatri uslijed novih povijesnih okolnosti.

S ukrajinskog prevela Nina Brekalo

Od Divljeg polja do ekonomskog čuda.

Donbas na putu prema kapitalističkoj modernizaciji

Kolonizacija Luganščyne i Doneččyne

Da se vratimo povijesnoj retrospekciji.¹³ Područje koje je s vremenom dobilo naziv Južna Ukrajina (teritorijalno obuhvaćala granice carske Hersonske, Katerynoslavske i Tavrijske gubernije), formiralo se najkasnije u usporedbi s ostatkom povijesnih regija, i obuhvaćalo je današnju Odes'ku, Mykolajivs'ku, Hersons'ku, Zaporišku, Dnipropetrovs'ku (danas – Dniprovs'ka, op. ured.) oblast, dio Donec'ke i Kirovograds'ke oblasti, a isto tako i Krim. Pored brojnih razlika i mjesnih osobina, ove zemlje stvorile su jednu geografsku cjelinu. To je bilo područje s crnicom, stepski i djelomično šumskostepski predio suvremene Ukrajine s toplom, ali suhom klimom.

Kada je riječ o povijesti naseljavanja i gospodarskog razvoja teritorija koji je u novijoj povijesti dobio naziv Donbas, prema svojim osnovnim tendencijama, on je dio povijesti južne Ukrajine. Duže vrijeme prostor suvremenog Donbasa bio je dijelom teritorijalno velike etnokontaktne zone, u povijesnoj literaturi poznate kao Divlje polje.

Bivajući pod kontrolom Krimskog Kanata, Stepska Ukrajina igrala je ulogu svojevrzne tampon-zone između nomadskih civilizacija Stepe i zemljoradničke civilizacije Podnjeprovlja, koja se razvila nakon mongolsko-tatarske navale pod protektoratom Poljsko-Litavske Unije. Nepreglednim donec'kim stepama selile su se tatarske i nogajske horde; kroz njih su prolazili opasni međunarodni trgovački putevi; njima su se s dankom te zarobljenicima kretali odredi nomada nakon regularnih napada na ukrajinske i ruske zemlje; tim se putevima dostavljao taj danak koji je čak do kraja XVII. st. krimskom kanu plaćala Moskva.

Smatrajući te zemlje samo mjestom za nomadske logore, Tatari i Nogajci nisu dopuštali nijednom stanovništvu da se ovdje učvrsti. I pored svih opasnosti, beskrajne stepe koje su bile bogate divljači, pticama i ribama, privlačile su

13 Op. urednika.

stanovnike pograničnih zona. Privlačnost ovog područja znatno je porasla u epohu jačanja kmetskog ugnjetavanja u Poljsko-Litavskoj Uniji te Moskovskom Carstvu. Masovno pokmećivanje seljaštva, kao i jačanje surovosti eksploatacije, bio je poticaj na bijeg onima koji su tragali za slobodom. Stihijska seljačko-kozačka kolonizacija Divljeg polja otpočinje s pojavom kozaštva kao posebne vrste slobodnih ratnika te stvaranjem Zaporoške Siči kao kolijevke njihove slobode. Unatoč svim opasnostima, ona se nije mogla zaustaviti. Važno je razumjeti da je još u početnoj fazi ovaj proces dobio dihotomni karakter: ovdje su se susrele dvije struje stihijskih kolonizatora – zaporoških i dons'kih Kozaka, izmučenih kmetskim ugnjetavanjem u Poljsko-Litavskoj Uniji i Moskoviiji.

Zemlje ukrajinskog kozaštva na jugu i istoku Ukrajine

Početna etapa stihijske narodne kolonizacije, koja se odvijala sredinom XVI. i početkom XVII. st., bila je najnesigurnija: nogajske horde (Jedysanska, Budžačka, Džambujlučka te Jedyčkulska), koje su se ovuda kretale, sprječavale su bilo kakve pokušaje određenog stanovništva da naseli ovo područje. Usprkos svom strahu i riziku, kozaci su uporno stvarali zimovnike i zaseoke, bavili su se ribolovom i lovom, proizvodili sol.

Sredinom XVII. st. srednji tok Doneca već je bilo pod kontrolom zaporoškog kozaštva, koje je svojim sabljama štitilo ne samo prijelaze na

Sjevernom Donecu, već i Torske solane. Odredi Zaporožaca kontrolirali su puteve koji su vodili s Krima u tzv. lijevoobalnu Ukrajinu te puteve prema Moskoviji. Tako se prema pisanim izvorima 1642. godine na rijeci Donec, na ušću rijeke Žerebec', smjestio kozački odred „litvanskih Čerkasa“ hetmana Vasylja Rjabuhe i pukovnika Gryc'ka Tors'kog, koji je brojio više od 700 ljudi. Ni podaci o tome da kozački odredi nisu prezali od pljačkanja neopreznih trgovaca koji su se kretali stepskim putevima nisu ništa manje brojni.

Rast brojnosti i aktivizacija vanjskopolitičke aktivnosti ukrajinskog kozaštva bitno su utjecali na karakter ukrajinsko-ruskih odnosa, koji su imali izričito ambivalentan karakter. On se isticao neprestanom borbom proruskih i propoljskih „struja“ u kozaštvu. Upravo se ona pretvorila u vodeći čimbenik koji je odredio tijek tadašnje povijesti Ukrajine, stvarajući odlučujući utjecaj i na društveno-politički život etničkih ukrajinskih zemalja, i na tijek kolonizacije ukrajinskog naroda. Sudjelujući čas u antimoskovskim akcijama u savezu s Tatarima, ili pak surađujući s moskovskom vladajućom dinastijom protiv Tatara i Poljaka, ili se pozivajući na dogovore s poljskom krunom, ukrajinsko kozaštvo nije bilo besprincipijelnim „slugom nekoliko gospodara“. Ono je, zapravo, postalo taocem iznimno teške geopolitičke situacije u kojoj se trudilo opstati i zaštititi autentičnost vlastitog naroda pred moćnim susjedima. U takvim okolnostima ukrajinsko-ruska pogranična zona pretvorila se u prvu liniju društveno-političkog te etnokulturnog sukoba. Međutim, sva se, kako se to kaže, „ljepota igre“ može u potpunosti ocijeniti samo ako uzmemo u obzir činjenicu da se ona odigravala u kontekstu geopolitičkog sukoba triju najjačih državno-političkih tvorevina tadašnje Euroazije: Poljsko-Litavske Unije, Osmanskog Carstva te Moskovije. Svaka od njih imala je svoje poglede na Divlje polje. Krajem XVII. stoljeća Doneččyna se pretvorila u željen dio prostora za potencijalnu kolonizaciju na koji je pretendiralo nekoliko političkih centara koji su, u skladu sa svojim vizijama o budućnosti, razmatrali taj teritorij ili kao krajnje južnu periferiju Rusije, ili kao jugoistočni dio novostvorene Slobožanščyne – istočni dio posjeda zaporoških kozaka, ili kao krajnje zapadnu periferiju Zemlje Vojske Donske.

Usprkos svim opasnostima, brojnost stalnog ukrajinskog stanovništva u pricrnomorskim stepama, u razdoblju prije stjecanja državnosti, prelazila je više od dvadeset tisuća ljudi. Zaporožci su se širili i u južne stepe, stvarajući

tamo mala naselja koja su bila specijalizirana za uzgoj stoke i lov. Neovisno o tijeku kolonizacije, Doneččynu su naseljavale prvenstveno militarizirane skupine stanovništva koje su zauzimale zemlju na temelju prava prvenstva na vlasništvo zemlje zbog njezina poljoprivrednog razvoja. Militarizirane skupine stanovništva naseljavale su zemlju, orali je te gradili prve kuće i gospodarske objekte.

Ruska i ukrajinska kolonizacija Donbasa odvijala se sinkronizirano u toj etapi. Međutim, nikada nije bila simetrična zbog specifičnosti društveno-ekonomskog razvoja Moskovije i Hetmanščyne. Kako napominje V. Pirko, Ukrajinci i Rusi su se, kolonizirajući donec'ke stepe, kretali ususret jedni drugima, a na mjestima gdje su se susretali, stvarali su mješovita ukrajinsko-ruska naselja. Ali mogućnosti osobno¹⁴ slobodnih kozaka teško je usporediti s mogućnostima te pobudama već odavno pokmećenih ruskih seljaka, njihovih vlasnika – ruskog plemstva, a tim više – povezivati s interesima državne strategije učvršćivanja jugozapadnih granica Ruskog Carstva u Pricnomorju.

U to nesigurno doba ruski samodršci aktivno su se služili taktikom prisilnih migracija na zemlje koje su bile predviđene za kolonizaciju. Kozaštvo je nastupilo kao pokretačka snaga ponovne slavenske kolonizacije teritorija lijeve obale te srednjeg toka Sjevernog Doneca. Novi snažni kolonizacijski val sastojao se od donskoga i zaporoškog kozaštva, pokozačenog ljudstva („čerkaskog vorovstva“¹⁵). Vrhunac osnivanja donskih naselja odvio se sedamdesetih i osamdesetih godina XVII. stoljeća, ali ona se baš i nisu pokazala kao uspješan način za osvajanje regije koja je bila pod stalnim prijetnjama od nomadskih najezdi. Obrambene linije Moskovskog Carstva više su pogodovale ruskoj ekspanziji na jug, pod njihovom su se zaštitom ruski samodršci polako, ali sigurno kretali prema morskim plovnim kanalima.

„Dajući“ te zemlje pod kontrolu kozacima, moskovski carevi nikako nisu odustajali od budućih planova. Oni su tek konstatirali svoju nemogućnost da kontroliraju te zemlje drugačije, no rukama svojih privremenih saveznika. Konačno rješenje kozačkog pitanja moskovska vlada odgodila je za kasnije, kada će njezine državne institucije dovoljno ojačati na novoosvojenom teritoriju.

14 Kozaci koji su bili slobodni, nisu predstavljali nečije vlasništvo.

15 Izbjeglice osuđene za krađu.

Godine 1686. odvio se značajan i istovremeno dramatičan događaj u povijesti ukrajinskoga naroda: prema „Vječnome miru“, dio zemalja Zaporoške Vojske ušao je u sastav Moskovije. Lijevoobalna Ukrajina te Slobožanščyna ušli su u epohu bolnih transformacija temeljnih načela društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog života društva, što se odvijalo pod pritiskom Moskve, koja se polako pretvarala u moćniji imperijalni centar. Iza tog datuma, ruska historiografija općenito ne ostavlja mjesta ukrajinskoj kolonizacijskoj energiji koja blijedi uslijed „grandioznih“ planova ruskih samodržaca.

I nakon uključivanja u sferu interesa rastućega Ruskog Carstva, regija je ostala tampon-zona s nizom rizika koji su sprječavali njezin razvoj: stanovništvo je bilo malobrojno, privremeno i nepotpuno (pretežito muško). Prodori nomada, epidemije, oružani sukobi među kozačkim odredima, ustanici, stavljali su život došljaka u svakodnevno iskušenje. Zapravo, to je bilo preživljavanje ne samo na granici s civilizacijom, nego i na granici života i smrti. S prelaskom Ruskog i Osmanskog Carstva na liniju trajnih sukoba (ovaj proces nije bio posljednji koji je doveo do otkrića ležišta ugljena te željezne rude), Divlje polje pretvorilo se u sporni teritorij oko kojeg su se u vanjskopolitičkom smislu sporila spomenuta carstva, a u unutarnjopolitičkom – zaporoški i donski Kozaci.

Učinivši sljedeći korak prema Crnom i Azovskom moru, Rusija se pobrinula za konsolidaciju okupiranih teritorija. Misija njihova zadržavanja bila je dodijeljena vojnim doseljenicima, regrutiranima među „prirodnim neprijateljima“ Osmanskoga Carstva. Godine 1752. na području od približno 1,4 milijuna desetina stvara se vojno-administrativna jedinica pod nazivom Nova Srbija, gdje su se naseljavali imigranti s Balkana: Srbi, Crnogorci, Vlasi i drugi. Godine 1761. bilo ih je više od 7,5 tisuća. Migranti su činili dvije vojne pukovnije koje su služile za obranu granica. Sličnu strukturu imala je i Slavenosrbija, stvorena 1753. u Bahmuts'koj provinciji, koju su naseljavali Ukrajinci, Rusi, Srbi, Crnogorci i Moldavci. Nova Srbija i Slavenosrbija postojale su do 1764. godine i bile su likvidirane za vrijeme stvaranja Novoruske gubernije. Već sredinom XIX. stoljeća od naselja Srba te općenito Južnih Slavena praktički nije ostalo ništa: nestala su bez traga.¹⁶

16 O tome: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-srpske veze u doba baroka*. Banja Luka: Ukrajinsko kulturno društvo „Taras Ševčenko“, 2015. (op. ured.)

Nova etapa u naseljavanju ovoga kraja počela je sredinom XVIII. st. nakon što je prema „Planu o dodjeli državne zemlje za naseljavanje u Novoruskoj guberniji“ (22. ožujka 1764.) počeo državni program kolonizacije.

Međutim, i u vrijeme ratnih nemira i konstantnih sukoba središnja pionirska figura doneč'ke neobrađene zemlje bio je kozak – ukrajinski ili ruski. Moskovska vlada uspjela se „poigrati“ proturječnostima između donskih i zaporoških kozaka, podržavajući te jedne te druge tijekom kolonizacije regije. Sljedeće pogoršanje odnosa među kozacima 1734. - 1775. Rusko Carstvo iskoristilo je u svoju korist. Godine 1796. dekretom Katarine II. veći dio teritorije suvremene Doneč'ke oblasti bio je predan pod zapovjedništvo Vojske Donske, koja se nakon žestokog obračuna sa Zaporoškom Sići pretvorila u pouzdan oslonac carskog centra.

Nakon 1775. godine, tragične za ukrajinski etnos¹⁷, migracijski valovi uzeli su maha. Prema regiji krenuo je val imigranata (između ostalog i Zaporožaca) koji su se dobrovoljno doseljavali na plemićku zemlju. Međutim, sve do rješavanja „istočnog pitanja“ te aneksije Krima, rast stanovništva ostao je neznatan.

Krajem XIX. st. u kozmopolitskim pricrnomorskim lučkim gradovima živjeli su predstavnici pedeset etnosa. Razumljivo je da brojnost, gospodarski, društveni i politički potencijal zajednica nije bio jednak. Također je jasno da proces kolonizacije Pricrnomorja i Priazovlja nije bio jednoznačan ili unaprijed određen. On je, zapravo, bio odraz kontradiktornih društveno-ekonomskih te društveno-političkih procesa koji su ustrajno tjeroali Rusko Carstvo na radikalno preoblikovanje.

Karakteristična značajka demografske situacije u južnoj Ukrajini za vrijeme rusko-turskog vojnog sukoba bila je nagla promjena osnovnih etnodruštvenih pokazatelja. Prvi je put nacionalni sastav bio definiran 1779. godine. Tada su Ukrajinci činili 64,76 % stanovnika regije, Moldavci – 11,3 %, Rusi – 9,85 %, Grci – 6,31 %, Armenci – 4,76 %, Gruzijci – 0,45 %, drugi – 2,57 %. Ukrajinci su činili većinu, ali njihov društveni utjecaj bio je značajno manji u odnosu na druge strane kolonizatore, a o Rusima, koji su neograničeno dominirali na svim instancama administrativne vertikale da se ni ne govori.

17 Carska Rusija 1776. likvidirala je zaporoško kozaštvo.

Do sredine XIX. st., bez obzira na aktivno doseljavanje Nijemaca, Moldavaca, Židova, udio Ukrajinaca na jugu narastao je do 73,52 %.

Etnodemografska struktura teritorija suvremenog Donbasa formirala se pod utjecajem čimbenika univerzalnih za južnu Ukrajinu. Međutim, dio ruskoga stanovništva bio je znatno veći, u odnosu na prosjek u regijama najnovije kolonizacije. Na teritoriju Azovske gubernije popis stanovništva 1778./1779. godine zabilježio je 27 etničkih grupa. Brojno su dominirali Ukrajinci: oni su činili 61,3 %. Gotovo tri puta manje bilo je Rusa (20,51 %), Grci su činili 7,33 %, Armenci – 6,13 %, Moldavci – 2,5 %, ostatak zajednice činio je nešto više od 2 %.

Posljednja četvrtina XVIII. st. i prva polovica XIX. st. postalo je doba veličanstvenih državnih demografskih projekata. Neprekidno povećanje carstva, trenutno širenje na goleme teritorije koji su godinama imali neizvjestan status i nalazili se u poluratnom stanju.

Dekret od 9. lipnja 1763. godine dopustio je strancima koji su se preselili u Rusiju „graditi i smještati crkve svojih vjeroispovijesti na onim mjestima na kojima se žele nastaniti.“

Velika većina stranaca, koji su odlučili povezati svoju budućnost s Rusijom, u regiji su stvorili razgranatu mrežu kolonija. Kolonije su imale pravo na unutarnju samoupravu, ali su bile podređene normama ruskog civilnog prava. Upravitelji kolonija dodijeljeni su im iz ruskih redova.

Dakle, kao rezultat složenih diplomatskih mjera ruske vlade, krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća, u regiji su se formirale brojne dijaspore europskih etničkih skupina, koje su, doduše, bivale brojčano sve slabijima u odnosu na ukrajinske i ruske doseljenike.

S ukrajinskog preveo Ivan Bonačić

Doneččyna i Lugaščyna u početnoj etapi imperijalne standardizacije (kraj XVIII. – prva polovica XIX. st.)

Složena i svojevrsna nacionalna struktura regije postala je važnim čimbenikom njezina daljnjeg razvoja. Stanovništvo je bilo šaroliko u etničkom, socijalnom, religijskom i kulturnom smislu. Općenito, putopisci su bili iznenađeni multietničnošću južne Ukrajine, a posebno Doneččyne. I za to je postojao razlog: sredinom XIX. st. ovdje su živjeli predstavnici više od 30 etničkih skupina: radišni i staloženi „Hohly”¹⁸, pretjerano uštogljeni Nijemci četiriju vjeroispovijesti, Židovi iz štetla¹⁹ i Židovi kolonisti, sjedilački i nomadski Romi, Bugari, Gagauzi, staroobrednici, molokani, duhoborci, piliponi, Grkoheleni i Grkotatari, Gruzijci, Armenci, Vlasi, a također i pojedini ogranci europskih i azijskih etnosa koji su se ovdje našli u vrijeme epohe rusko-turskog sukoba.

Skok u industrijsku eru: Doneččyna i Lugaščyna u kontekstu modernizacije Ruskog Carstva

Tijekom nekoliko desetljeća Doneččyna se iz slaborazvijenog pograničnog predjela Ruskog Carstva, kakvim je bila još u prvoj polovici XIX. st., pretvorila u područje snažnog industrijskog i agrarnog razvoja. Slojevi kamenog ugljena i željezne rude, otkriveni još za vrijeme Petra I. tijekom velikih reformi, bili su presudan čimbenik ekonomskog razvoja regije.

Do završetka industrijskog preokreta, industrija soli objektivno je zauzimala drugo mjesto u strukturi regionalne industrije. U to vrijeme u Bahmutskoj kotlini pronađena su najveća ležišta soli na svijetu. Vrlo brzo lokalna proizvodnja soli činila je 12,3 % od ukupne proizvodnje Carstva. Godine 1893. u industriji soli radilo je više od 800 osoba.

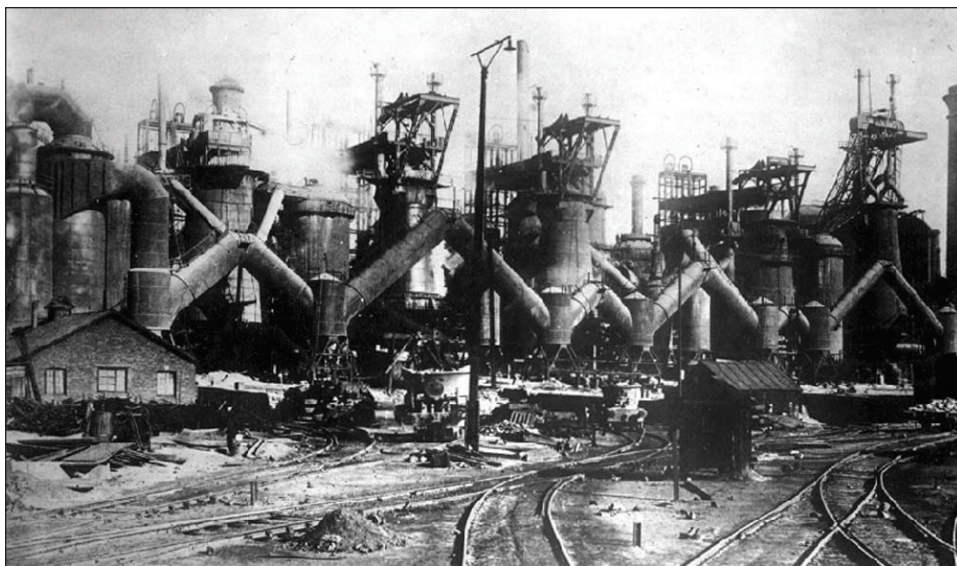
Međutim, daljnje perspektive ekonomskog napretka regije sve su se više povezivale s teškom industrijom. Državne povlastice ovdje su privlačile poduzetnike iz Francuske, Belgije, Njemačke, Velike Britanije i Italije.

18 *Rus. hohly, razg.* pogrdan ruski naziv za Ukrajince.

19 Gradić s prevladavajućim židovskim (aškenaskim) stanovništvom.

Njihovim naporima krajem XIX. st. oblikovalo se južno rudarsko industrijsko područje: tu je djelovalo 300 industrijskih postrojenja, od čega 13 metalurških (oni su proizvodili 33 % metala u Rusiji).

Za razliku od starog industrijskog Urala, Donbas se razvijao po, za ono vrijeme, naprednim principima koncentracije, intenziviranja i složenosti. I razina koncentracije proizvodnje i razina produktivnosti rada u ovom su slučaju premašivali uralske pokazatelje.

Juzivka

Priznajući prilično visoke pokazatelje ekonomskog rasta napretka u vrijeme industrijskog preokreta, ipak ih ne treba precijeniti ili apsolutizirati. Vrijedi napomenuti da je grandiozan rast ovdje bio uvjetovan prije svega niskom početnom razinom. Stoga, Donbas je stvarno izgledao kao snažan industrijski div u usporedbi s još uvijek agrarnom Ukrajinom te Uralom koji je bio prožet kmetskom arhaičnošću. Međutim, Donbas se ne može uspoređivati s tadašnjim zapadnoeuropskim ekvivalentima: poznata svjetska industrijska središta nisu razvijala samo proizvodnju i ponudu usluga, nego i tržište svoje konzumacije, infrastrukturne objekte te svakodnevnu uslužnu djelatnost i kulturu. Kapitalističkog rasta u tom obliku na Donbasu praktički nije bilo. Zapravo, udaljenost između Donbasa i njegove zapadnoeuropske „braće“ ostala je civilizacijska u svim komponentama: socijalnim, kulturnim i mentalitetnim.

Kapitalistička modernizacija Donbasa: smjerovi, problemi i posljedice za regionalnu zajednicu

Rezultati industrijskog skoka Donbasa nepunih četrdeset godina poslije reformi (ukidanja kmetstva, op. prev.) bili su i više nego iznenađujući: sveukupno 1900. godine u donec'kom kraju radilo je oko 300 poduzeća raznih grana industrije (u njima je radilo oko 170 – 175 tisuća radnika, od kojih su više od 80 % bili rudari i metalurzi). Početkom XX. stoljeća od 17 velikih metalurških tvornica, koje su bile u pogonu na jugu Ukrajine, 12 ih se nalazilo na Donbasu. U razdoblju od 1872. do 1900. godine, uz sudjelovanje investitora iz Francuske i Belgije, stvoreno je 16 dioničkih poduzeća kamenog ugljena. Dioničarske tvrtke iskopale su više od 506 milijuna pudova²⁰ ugljena (75,4 % sveukupne proizvodnje ugljena na Donbasu). Donbas je nesumnjivo postao vodećim proizvođačem sode i žive. Željeznička mreža bila je među najrazvijenijima u Carstvu. Iz godine u godinu rasli su pokazatelji gustoće stanovništva. Međutim, iza neospornih uspjeha brze kapitalističke modernizacije, podjednako vidljivo nazirali su se problemi koje je sama modernizacija uzrokovala. Cijena prebrze industrijalizacije i urbanizacije koja je njome uzrokovana bila je prilično visoka.

Etnička struktura doseljenika na Donbasu izgledala je dosta neravnomjerno: luteranske i katoličke kolonije bile su razbacane u međuriječju rijeke Mokri Jaly i njezinih pritoka, graničile su s Azovskom kozačkom vojskom; na terenima nekadašnje Slavenosrbije u nekadašnjim četama, polako su se asimilirali i živjeli potomci Srba, Vlaha, Moldavaca, Bugara i Crnogoraca; oko Mariupolja, nedaleko Juzivke, smjestilo se dosta gusto područje s kompaktnim stanovništvom mariupoljske grčke zajednice (koju su u prvom redu činile dvije, brojnošću gotovo jednake, subetničke skupine: Heleni i Urumi); zajedno s njima, od 1846. do 1850. godine vlada je osnovala 17 kolonija Židova ratara; ukrajinsko stanovništvo prevladavalo je u sjeverozapadnom dijelu regije, na mjestu starih zaporoških uporišta; Rusi su kompaktno živjeli u Slavenosrpskom, Bahmutskom i Pavlogradskom kotaru, a također i na Zemljama Vojske Donske uokolo Mariupolja.

Jedno je sigurno, brojčana dominacija Ukrajinaca ne samo da im nije osiguravala kulturnu dominaciju, nego ni dovoljan utjecaj za vlastitu

20 Mjerna jedinica u Rusiji, Bjelorusiji i Ukrajini koja odgovara oko 16,4 kilograma.

etničku opstojnost. Bezuvjetna dominacija ruskog jezika, kao jezika službene komunikacije i obrazovnih ustanova u regiji, nije, međutim, izazvala rusifikaciju niza mjesnih etničkih zajednica. Rusifikacija je započela tek u sredinama s višenacionalnim zajednicama intelektualaca (to zorno ilustrira povijest grčkih, njemačkih i židovskih prosvjetiteljskih pokreta). Suživot i prilično tijesni proizvodni odnosi među mnogim etničkim zajednicama, i u gradu i na selu, bili su ograničeni unutar sfere poslovanja te nisu izazivali još koliko-toliko primjetne pomake u materijalnoj i duhovnoj kulturi tradicionalnih zajednica koje su se povezivale obiteljskim odnosima i družile u vlastitom, dosta uskom krugu.

Krajem XIX. stoljeća ruski se jezik pretvorio u jezik međuetničke komunikacije u južnoj Ukrajini. Nijedan od jezika koji je ovdje postojao nije mu bio u mogućnosti konkurirati dokle god je bio jezikom državnih struktura, zemaljskih obrazovnih institucija, znanosti, tiska i visoke kulture. Jezici etničkih zajednica polako su istisnuti na periferiju svakodnevnog korištenja. Na kulturu etničkih manjina snažno se učvrstio znak manje vrijednosti. Niz etničkih zajednica gubi nacionalnu pismenost (tako je bilo između ostalog i s mariupoljskim Grcima). Pojedine zajednice postoje, ali nemaju tradiciju pismenosti (Moldavci, Gagauzi, Romi itd.). Asimilativni pritisak ruske kulture ubrzava nestajanje malobrojnih gradskih zajednica. Na početku XX. stoljeća pitanje etnokulturnog preživljavanja raspršenog stanovništva postaje iznimno intenzivno.

Međutim, nedostatak jasne svijesti o vlastitim problemima nije se osjetio samo u sredinama s etničkim manjinama. Podjednako problematičan dio etnokulturnih veza na Luganščyni i Doneččyni, u njihovu industrijskom središtu, činile su ukrajinsko-ruske veze. Uključivanje ukrajinske etničke sastavnice u sferu utjecaja imperijske etničke jezgre bio je zadatak od državne važnosti. Trodijelna etnička jezgra bila je neophodno potrebna carizmu u imperijalnoj epohi – upravo je ona osiguravala uvjerljivu asimilativnu većinu Ruskog Carstva. Ona je ostala neiscrpnim izvorom kulturnih, vojnih i upravljačkih kadrova – najbrojnije birokratske vojske u Europi koja je željeznom rukom držala tuđinske i starosjedilačke rubne dijelove imperija i asimilirala raspršene manjine. Međutim, ne smije se zaboraviti da upravo Rusi

u to vrijeme nisu bili punovrijedna nacija (to se posebice očitovalo u nejasnim predodžbama o granicama unutar ruskog/ukrajinskog/bjeloruskog naroda).

Ta okolnost ostaje slabo razumljiva ukrajinskim, i još u većoj mjeri inozemnim znanstvenicima, koji neprestano naglašavaju nisku razinu svijesti među ruskim radnicima koji su došli na Donbas, kao i među lokalnim ukrajinskim seljaštvom. Što se tiče ruskih radnika na prijelazu iz XIX. u XX. st. vrijedi upamtiti da nacionalne svijesti, u suvremenom shvaćanju, kod njih u to vrijeme nije bilo i nije moglo biti. *I stvar prije svega nije u tome što su oni nedavno došli sa sela, nego u tome što se na selu nacionalna svijest u to vrijeme još nije oblikovala.* Seljaci su tek prestali biti kmetovima, dobili su prezimena, prestali su se prodavati poput stoke. O kakvoj je nacionalnoj svijesti moglo biti govora? Naravno, proces njezina oblikovanja, zahvaljujući industrijskom razvoju, već je otpočeo, ali za njezin potpuni razvoj bila su potrebna desetljeća.

Istovremeno, epoha velikih reformi postala je političkom platformom snažnog ekonomskog rasta Donbasa. Nepostojanje tragova kmetstva, tržište slobodne radne snage, seoska višenamjenska kolonijalna gospodarstva s mnogo obradive zemlje, snažne inozemne investicije, ubrzani razvoj dioničarskih društava i bankarske mreže, zajedno s osnivanjem zemstava²¹ i njihovim ustrajnim radom s ciljem socijalnog napretka, udarili su temelje procesu, koji se bez ustručavanja može nazvati donec'kim socijalno-ekonomskim čudom.

Za razliku od ostatka ukrajinskih regija trijumf novih odnosa odvija se i u industriji i u poljoprivrednom sektoru. Snažnim čimbenikom rasta regije postala je „pšenična groznica“, koja je zahvatila stepsku Ukrajinu krajem XIX. st. Nagli rast otkupne cijene žitarica izazvao je podjednaki rast sjetvenih površina, a s vremenom i vrijednost radne snage: ona je ovdje između jedan i pol do dva puta premašivala vrijednost rada unajmljenih poljoprivrednih radnika u istočnim gubernijama.

Za pola stoljeća slabo naseljena stepa pretvorila se u žitnicu Ruskog Carstva, okružila se najnaprednijom infrastrukturom te snažnim lučkim gradovima, koji su povezivali novonastalo područje industrije ugljena i plodne crnice sa svjetskim tržištima.

21 Samoupravna okružna ili kotarska vlast u carskoj Rusiji.

Naglašavajući „ruskost“ Donbasa, niz autora prešućuje činjenicu da su organizatori i investitori industrijskog prodora regije dolazili iz međunarodnih kapitalističkih krugova. Početni kapital fenomenalnog rasta Donbasa svojim porijeklom bio je inozeman. A i nikakvim drugim nije mogao biti – u feudalnoj i postfeudalnoj Rusiji njega jednostavno nije bilo. Prisutnost Židova bila je iznimno snažna u proizvodnom sektoru: u njihovim rukama bilo je od 1/4 do 1/3 poduzeća svih grana industrije u Bahmutskoj regiji. Podjednako reprezentativan bio je njihov udio među opskrbcima plinom, agentima osiguranja, bankarima.

Ne manje iznenađujuća je činjenica o udjelu stranaca, posebno Nijemaca, među inženjerima i tehničarima u proizvodnji. Oni nisu samo dominirali među specijalistima, koji su bili angažirani za izviđanje i obradu mineralnih ruda, nego su i činili više od pola kvalificiranog osoblja, što je nadalje osiguravalo funkcioniranje poduzeća.

U svakodnevnoj igri sa smrću kalio se specifičan rudarski karakter: nepopustljiv, izvana oštar, s uvjerljivom primjesom fatalne percepcije svijeta. „Kakav Sibir! Mi imamo svoj Sibir, svojevolutnu robiju“, tako su rudari govorili o svojem vlastitom položaju.

Rudarsko naselje 1912.

U takvim okolnostima izbijanje socijalnih konflikata s izraženim etničkim naglaskom bilo je neizbježno, tim više, što je kraj XIX. i početak XX. st. bio obilježen nizom političkih kriza i ekonomskih poteškoća. Jedan od prvih židovskih pogroma zabilježenih na Donbasu, dogodio se tijekom vala

Propagandni plakat: Donbas srce Rusije

sveruskog antisemitizma u Juzivci (1892. g.). Kasnije su se pogromi događali 1903. i 1905. godine u Juzivci i Gryšynomu kao uobičajeni „popratni efekt“ revolucionarnih masa u carskoj Rusiji.

U to vrijeme nacionalno se pitanje nalazilo na margini društvenopolitičkog života Donbasa. Upravo je njegova socijalna baza bila „uspavana“ snažnim industrijskim rastom: ni Ukrajinci ni etničke manjine tog vremena nisu još osvijestile snagu nacionalno-oslobodilačkog vala, koji je rastao na prostorima Carstva. Dio bivših emigranata na početku XX. stoljeća već je bio u velikoj mjeri asimiliran i kretao se linijom vodećih nacionalnih političkih pokreta. Drugi, braneći temelje tradicije, postavili su si za cilj održavanje i očuvanje etničkog identiteta kao takvog. Ostali su emigrirali u potrazi za boljim životom. Samo je tek neznatan dio nacionalnih zajednica nastojao shvatiti nedozrele političke zahtjeve u kontekstu parlamentarnih i demokratskih preokreta, u interesima postupnog etnosocijalnog i etnokulturnog razvoja. Baš zato su politički prevrat 1917. godine i daljnji vojnopolitički sukobi bili povezani s nizom za njih nepopravljivih gubitaka i osobnih tragedija.

S ukrajinskog prevela Patricija Mikac

Od vojno-revolucijskih pokušaja do NEP-a: učvršćivanje boljševičke vlasti u Donbasu

Pitanje kome pripada Donbas – Ukrajini ili Rusiji, više se puta našlo na dnevnom redu euroazijske povijesti. Ono je poprimilo najoštrije oblike u vrijeme revolucijsko-oslobodilačkih borbi. Kako bismo pojasnili stupanj njegove eksplozivne sile napomenut ćemo dvije stvari. Prvo, 1917. Donec'ki je bazen pridonosio u zajedničko carsko gospodarstvo 87 % ugljena, 70 % lijevanog željeza, 57 % čelika, više od 90 % koksa, više od 60 % sode i žive, ovdje se nalazila velika skupina općeruskog proletarijata. Drugo, boljševici su bili komunistički dogmatici koji su na brojne pokazatelje kapitalističkog razvoja gledali kao na neupitan dokaz spremnosti neke regije za izgrađivanje komunizma.

Osim toga, potrebno je imati na umu značajke razvoja nacionalno-oslobodilačkog pokreta unutar ukrajinskih etnografskih granica i stavove njihovih vođa o Donbasu. Činilo se da prije Ruske revolucije želju Ukrajinaca za nacionalnim samoproglašenjem kočilo samo carske sile koje su se okupljale oko cara samodršca. U državi uzburkanoj revolucijom broj neprijatelja ukrajinskog suvereniteta počeo se množiti nevjerojatnom brzinom. Uz Bijeli pokret koji je želio obnoviti carski poredak, o ukrajinskom pitanju gotovo da nisu razmišljali ni pristalice konstitucionalne demokracije (stranka kadeta) ni socijalističke struje – od umjerenih do ekstremističkih. U Ukrajini nakon revolucije političke stranke s jednakim društveno-političkim i socijalno-ekonomskim programima podijelile su se prema nacionalnim oznakama (konstitucijski demokrati i socijalisti federalisti, socijalisti-revolucionari i ukrajinski eseri (SR²²). Privremena ruska vlada koja je došla na vlast u Petrogradu poslije pada carizma, odgađala je rješavanje osnovnih problema do sazivanja Ustavne skupštine. Međutim, Centralna rada²³ nije imala namjeru odgoditi rješavanje nacionalnog pitanja. Volodymyr Vynnyčenko, koji je uskoro došao u Petrograd na čelu predstavničke delegacije, odlučno je postavio pitanje o autonomiji.

U ukrajinsko-ruskim pregovorima problemi su počeli već s određivanjem granica Ukrajine. Ukrajinska delegacija došla je na pregovore s dokumentima u kojima su se analizirali rezultati Prvog sveruskog popisa stanovništva iz 1897. godine. Popis je potvrdio da su govornici ukrajinskog jezika bili većinsko stanovništvo u tri gubernije tzv. desnoobalne Ukrajine (Volyn'skoj, Podiljs'koj, Kijevs'koj), u tri gubernije tzv. lijevoobalne Ukrajine (Poltavs'koj, Harkivs'koj, Černigivs'koj) i u tri gubernije juga (Katerynoslavs'koj, Hersons'koj, Tavrijs'koj). Govornici ukrajinskog jezika prevladavali su i u ponekim kotarima drugih gubernija koje su graničile s osnovnim područjem naseljenim Ukrajinacima. Većinu stanovništva u njima činili su Moldavci, Poljaci, Bjelorusi i Rusi. Međutim Centralna je rada smatrala neophodnim na početku označiti granice Ukrajine na kartama s gubernijskom, administrativno-teritorijalnom podjelom. I u Kubanskoj oblasti prevladavali su Ukrajinaci, kozačko je stanovništvo imalo samoupravu. Poštujući prava kozačkog Kubana, Centralna

22 Skraćena od socijalist-revolucionar.

23 Ukrajinsko predstavničko tijelo koje je upravljalo ukrajinskim nacionalnim pokretom 1917./1918.

rada smatrala je preuranjenim da pred rusku vlast stavi pitanje o uključivanju oblasti u sastav ukrajinske autonomije.

Privremena vlada predala je pitanje o ukrajinskoj autonomiji na razmatranje komisiji znanstvenika i političkih funkcionera, ali ona nije priznala granice koje je odredila Centralna rada prema etnografskim kriterijima. U krajnjem slučaju, komisija se složila da Ukrajini prizna područje koje je priključeno Rusiji na načelima autonomije iz 1654. godine. Vynnyčenko je okarakterizirao poziciju profesora i stručnjaka u svojim memoarima s njemu svojstvenim jetkim humorom: „Određujući područje buduće autonomije Ukrajine dotaknuli su se Crnog mora, Odese, Donec’ke regije, Katerynoslavščyne, Hersonščyne, Harkivščyne. I tu, od same pomisli, od same zamisli da će im se donec’ki i hersonski ugljen, katerynoslavsko željezo, harkivska industrija oduzeti, toliko su se uznemirili da su zaboravili na svoje profesorske halje, na svoju nauku, na visoku Ustavnu skupštinu, počeli su mahati rukama razdrljenih halja, pokazavši svu bit ruskog izraženog i pohlepnog nacionalizma. O ne, unutar takvih granica oni ni za što ne mogu priznati autonomiju. Kijevščynu, Poltavščynu, Podillja, pa još i Volynj, možda još i Černigivščynu, to bi još mogli priznati Ukrajincima. Ali Odesu s Crnim morem, s lukom, s putem prema znamenitim Dardanelima, prema Europi? Ali Harkivščyna, Tavrija, Katerynoslavščyna, Hersonščyna? Ma kako su oni ukrajinski? To je Novorusija, a ne Malorusija, to nije Ukrajina. Tamo i većina stanovništva nisu Ukrajinci, to je, ukratko, ruski kraj. Jadni su profesori čak svojoj znanosti pljunuli u lice i, kao neposlušno štene, odgurnuli je od sebe nogom kad im je ona dotrčala sa svojom statistikom, sa svjedočenjima Ruske akademije znanosti. Kakva, kvragu, Akademija znanosti kada se oduzimaju Dardaneli, ugljen, željezo i sol? Ruski buržuj rodnog bi oca odgurnuo nogom kad bi mu on zabranio da zadrži i da ne vrati ta bogatstva.“

Nedugo nakon što su boljševici srušili Privremenu vladu, Centralna rada proglasila je svojim Trećim univerzalom stvaranje Ukrajinske Narodne Republike u sastavu od 9 gubernija bez Krima (gdje Ukrajinci nisu činili većinu stanovništva). Umjesto toga, boljševici su zapravo zadržali stav Privremene vlade određujući granice Ukrajine, ne prema etnografskim, već prema povijesnim principima. Od 1917. počeli su prilagođavati teritorijalnu strukturu svojih organizacija u skladu s konfiguracijom nacionalnih regija.

Boljševički plakat Donecki ugljen mora biti naš!

U to vrijeme slabljenje središnje vlasti (tijela Privremene vlade i Centralne rade proglašene u Kijevu) uzrokovalo je naglu dezorijentaciju lokalne vlasti. Ubrzo su se pojavila obilježja kriznog stanja. Glad je prijetila Donbasu. Nefunkcioniranjem državnog tijela uspješno su se okoristili boljševici, kojima je snažno rastao broj organizacija na industrijskim postrojenjima u regiji. Smatrajući Donbas jednim od središnjih položaja svog utjecaja, brzo su ovdje učvrstili svoju prisutnost, kao rezultat učinkovite propagande, zauzimajući vodeće pozicija u vijećima, jedinicama Narodne milicije te rajonskim izvršnim komitetima.

1917. godina na Donbasu

Buđenje decentraliziranih snaga kao rezultat pada samovlade stvorilo je u Ukrajini političku situaciju koja se znatno razlikovala od ostalih postimperijalnih prostora: istovremeno s tijelima Privremene vlade i vlastima u Kijevu, svoj rad započeo je središnji centar – Centralna rada, koja je u mnogim provincijalnim mjestima Donbasa (osobito u Mariupolju, Lugans'ku, Bahmutu) stvorila kotarske organizacije oslanjajući se na ukrajinizirane vojne jedinice i odrede Slobodnog kozaštva. Međutim, lokalne sile Centralne rade bile su manje utjecajne od socijaldemokratskih organizacija boljševičkog usmjerenja koje su kvalificirale potonju kao „buržoazijsko tijelo“ i provodile odgovarajuću agitaciju u radničkom okruženju.

Godina 1917. u radničkim naseljima pretvorila se u „jedan opći neprekinuti sukob“: zapravo nekontroliran, stihijski, žestok. Međutim, teško da se njegov uzrok može pronaći u sklonosti prema slobodi i teroru koja je prirodno svojstvena upravo rudarima, ili još više duhu odbjeglih kmetova koji se veže uz spomenuti zemljopisni prostor.

U industrijskim središtima Donbasa događaji 1917. godine postali su zapravo ilustracijom slabosti i banalnosti lenjinističke doktrine: umjesto svjesnog revolucionarnog proleterskog pokreta zbivali su se napadi na vinska skladišta i za buržujstvo se optuživali radnici koji su ih branili; umjesto samoupravljanja, u poduzećima je vladao kaos, obezličjenje, neodgovornost, a samim time i ekonomska degradacija; umjesto revolucionarnog poretka, cvalo je razbojništvo i banditizam koji se pojavio odmah nakon dezorganizacije

tijela pravnog poretka; umjesto masovnog ustanka pod zastavom boljševizma, nastalo je ozračje progona, prije svega samih boljševika; umjesto procvata radničke države na račun eksproprijacije eksproprijatora, uslijedile su glad i bijeda. Treba obratiti pozornost na spomenute činjenice kad se postavljaju pitanja poput: „Što je uzrok loših poteza boljševičkih vođa? Jesu li stvarno rudari nepolitičan i nedržavnički društveni sloj?“

Uz to, u vrijeme opisanih događaja, Donbas je bio jedna od najindustrijaliziranijih regija nekadašnjeg Ruskog Carstva i nikako se ne može govoriti o njegovoj spremnosti za socijalističku revoluciju ni o tome da je revolucija odgovarala interesima stanovnika regije.

Kasnija slika o trijumfu „velike Oktobarske revolucije“ bila je u potpunosti ideologijska tvorevina komunističke vlasti i malo toga imala je zajedničkog s realnim životom. U stvarnosti, prva faza revolucionarnog procesa na Donbasu više je nalikovala „besmislenom i nemilosrdnom“ buntu, kako su ga opjevali ruski klasici.

U to vrijeme položaj Donbasa – koji se našao među Donom gdje su se nalazili stožeri bjelogardijskog pokreta (sa središtima u Novočerkas'ku i Jekaterinodaru) te ukrajinskim Kijevom i boljševičkom Rusijom – samo se pogoršavao. Prosječno stanovništvo Donbasa pokazalo se nemoćnim taocem složene političke igre koju su igrali znatno moćniji igrači negoli što su to bili lokalni centri, ostaci nekadašnjih carskih skupina. Obostrano isključiva, agresivna agitacija i propaganda nije ostavljala nikakvu mogućnost za orijentiranje u nemirnom društveno-političkom oceanu ni za stjecanje značajnije pozicije. Upravo zato, nisu samo rudari Donbasa „hrlili u Crvenu armiju ili ostavljali rudnike, slijedeći sovjetsku vlast, ili odlazili na Kuban i na druga plodna područja, spašavajući se od gladi, ili se razilazili po rodnim selima da bi se na kraju opet vraćali u rudnike.“ Zaista, društvo je bilo u stanju panike.

Razdoblje austrijske okupacije pokazalo se jednim od najdramatičnijih epizoda vojno-revolucionarnih potresa 1917. – 1921. godine u Priazovlju. Stanovništvo je bilo razoružano, vlast je na pojedinim mjestima prešla na stranu okupacijske administracije koja se nije sramila na sve moguće načine izvlačiti resurse iz regije. Ugljena i rudarska bogatstva na jugu Katerynoslavščyne ravnomjerno su se dijelila između saveznika. Metalurške tvornice Mariupolja bile su zatvorene, tisuće radnika izgubile su sredstva za život. Iz seoskog

područja izvozile su se rastuće količine poljoprivrednih proizvoda. Za vrijeme okupacije kroz mariupoljsku luku prošlo je sveukupno 556 498 puda tereta.

Poraz država Centralnih sila u Prvom svjetskom ratu, raspad Austro-Ugarske, revolucija u Njemačkoj, odstupanje Vilima II. doveli su do ubrzanog odlaska austrougarske vojske. Hetmanska vlast morala se sama suočiti sa snažnim valom radničkih i seljačkih oružanih napada. Dana 9. studenog P. Skoropads'kyj bio je primoran uvesti u Katerynoslavs'koj guberniji ratno stanje, ali je na pojedinim mjestima nemoguće bilo održati vlast bez oružane podrške sa Zapada, hetmanska vlast srušila se kao kula od karata. Vlada je odstupila, a 14. prosinca 1918. hetman se odrekao vlasti. Za većinu stanovništva ta je vijest bila očekivana.

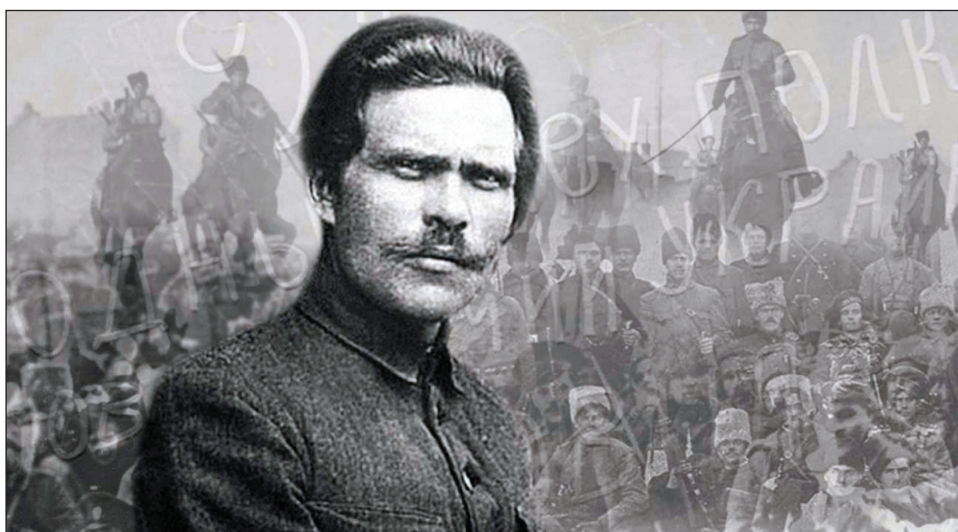
Protiv bijelih, Nijemaca, hetmanaca i petljurivaca: anarhizam na Donbasu

U seljačkom ustaničkom pokretu, koji je bio odgovor na inozemnu intervenciju, iskristalizirala se jedna sila koja će tijekom sljedeće tri godine odrediti politički život Donbasa i Priazovlja. Bio je to mahnovski pokret.

Sjajnom vizitkartom Donbasa i pokazateljem njegove kolektivne svijesti postao je anarhizam koji je upravo ovdje poprimio svoje koloritno i neponovljivo utjelovljenje, bivajući pod snažnim utjecajem Guljajpil'ske republike.

Anarhističke formacije i grupe pojavile su se u legalnom političkom životu istočne Ukrajine neshvatljivo naglo tijekom epohe revolucionarno-oslobodilačkih borbi, za kratko su vrijeme dobili vrlo veliku podršku stanovništva. Stvar, naravno, nije bila samo u iznimnim organizacijskim i govorničkim sposobnostima vodećih ličnosti anarhističkog pokreta – Nestora Mahna, Marusje Nikiforove, Fedora Ščusja, Leva Zadova i drugih – već srodnost ideja koje su propagirali širokim slojevima žitelja donec'kog sela i radničkih naselja. Kult slobode od bilo koje vlasti naglo se širio u radničkim krugovima koji su tijekom zadnje 4 godine egzistirali u režimu radničkih logora.

Ne manje značajno djelovanje anarhista pojavilo se i u velikim industrijskim gradovima – Harkivu, Katerynoslavu, Odesi, Oleksandriv'sku. Ovdje su se tiskale novine i časopisi, surađivalo se s anarhistima iz Petrograda, Moskve i Rostova na Donu. Za razliku od drugih regija, u središnjoj i jugoistočnoj

Boljševički plakat Donecki Nestor Mahno, zapovjednik Revolucionarne ustaničke vojske Ukrajine, vođa seljačkog ustaničkog pokreta 1918. – 1921.

Ukrajini brojčano je prevladavao anarhokomunizam – najrevolucionarnija i najnepopustljivija struja anarhizma. S agitacije na aktivna djela bili su primorani prijeći nakon što su u Ukrajinu prodrle njemačke i austrougarske neprijateljske postrojbe. Kao odgovor, anarhisti komunisti organizirali su pobunjeničke jedinice pod čije je zastave masovno stalo seljaštvo koje u to vrijeme zapravo nije imalo alternative: anarhisti sa svojom aktivnom sviješću pokazali su se kao jedini vođe koji su na sebe preuzeli misiju predvoditi stihijski seljački pobunjenički pokret.

Tadašnje ideje N. Mahna imale su široku podršku među donečkim seljacima, posebice među Grcima. Već prvi pohod po Donbasu pokazao je da je ovdje društvena baza mahnovskog pokreta iznimno moćna.

Donbas tijekom 1919. i 1920.

Na početku 1919. denikinci su nastavili prodor prema jugoistočnoj Ukrajini gdje su naišli na žestok otpor mahnovske pobunjeničke vojske. „Oslobođenje“ na boljševički način nije poboljšalo stanje stanovništva. Vojno-revolucionarni komiteti, koje su osnovali boljševici, počeli su kampanju nasilnog uvođenja komunizma među seljaštvo Donečke gubernije. Novonastale komune, radnička udruženja i socijalistička državna poljoprivredna poduzeća, tzv.

sovhozi, prouzročila su neobuzdan otpor mjesnog seljaštva. Isprobavajući u praksi sve draži komunističke ideje, seljaštvo se s puno većom nadom okretalo prema Guljajpil'skoj republici, tim više jer je vojna slava N. Mahna naglo porasla. Oporavljajući se nakon gubitka Mariupolja, njegove jedinice započele su krajem proljeća pobunu na područjima pod kontrolom denikinaca.

Vodeći žestoke borbe s dobrovoljačkom vojskom Denikina, prvi put u svjetskoj praksi, N. Mahno i njegove pristalice počele su utjelovljivati ideju anarhističke Guljajpil'ske republike – „Mahnovije“. Vojna seljačka anarhistička republika postala je zapravo utjelovljenjem davnih nedržavnih nagona u svijesti ukrajinskog seljaštva, svojevrsnom jekom povijesnog sjećanja na Zaporožku Sič i na njezin duh slobode. Bivajući u neposrednoj blizini Donbasa i provodeći stalne pobune na njegovu terenu, Revolucionarna pobunjenička vojska Ukrajine činila je jak utjecaj na tijek društveno-političkih procesa u industrijskoj unutrašnjosti istočne Ukrajine.

Seljački pokret na čelu s N. Mahnom odigrao je važnu ulogu u razvoju vojnih događaja u Ukrajini. Seljačke partizanske grupe i odredi samoobrane pretvorile su Donbas i Priazovlje u unutrašnje bojište između bjelogardijaca i mahnovaca.

Početkom travnja brigada N. Mahna, vodeći neprestane borbe s denikincima, izgubila je niz ranije osvojenih položaja. Dana 15. travnja formacije su napustile Mariupolj. Mahnovci su grad 15. svibnja ponovno uspjeli osvojiti, ali već 23. svibnja, uz podršku francuskih vojnih brodova, denikinci su ga ponovno zauzeli.

Sredinom 1919. godine dobrovoljačka vojska A. Denikina zauzela je gotovo čitav Donbas. Teror, rekvizicija, tifus, te tri riječi karakteriziraju vrijeme bjelogardijskog režima na Donbasu.

U ljeto 1919. godine boljševička je vlada proživljavala kritičan trenutak u svojoj povijesti. Na većini teritorija Ukrajine prestala je postojati. U donec'koj stepi trajao je rat s denikincima. Nastavljala ga je 2. Ukrajinska sovjetska armija koju su zapravo činile brigade N. Mahna.

Od druge polovice 1919. godine putevi anarhista razišli su se s boljševicima. Ciljem anarhista postaje „treća socijalna revolucija“ koja je morala u potpunosti uništiti ostatke kapitalizma i srušiti boljševičku vlast (prema njihovu mišljenju

boljševička politika nije odgovarala osnovnim interesima radničko-seljačkog sloja). Anarhisti su oštro kritizirali agrarnu politiku ukrajinske sovjetske vlade H. Rakovs'kog. Međutim, tijekom borbi s nadirućim denikinskim snagama bili su po tko zna koji put prisiljeni na savez s njima.

Boljševičko vodstvo također je shvaćalo razinu političkog utjecaja i vojnu snagu svog protivnika. Nije slučajno da su ga po svaku cijenu nastojali lišiti iskrene i masovne podrške mjesnog seljaštva. Dana 9. siječnja 1920. godine N. Mahno bio je lišen građanskih prava; 5. veljače 1920. godine Sveukrajinski revolucionarni komitet potvrdio je Zakon o zemlji koji vjerojatno nije izazvao oduševljenje među većinom kolonijalnog seljaštva s obzirom na to da se zakonom znatno ograničila površina zemlje koju su seljaci imali pravo koristiti.

Dana 26. studenog 1920. godine N. Mahno i svi njegovi odredi po treći su put bili proglašeni neprijateljima revolucije i republike. Nakon pobjede nad bjelogardijcima, koji su nastavili djelovati izvan granica, „unutrašnja kontrarevolucija“ smatrala se manje ozbiljnim protivnikom.

Obnavljanje sovjetske vlasti u zimi 1920. godine u Priazovlju i širenje politike „vojnog komunizma“, s jedne je strane dovelo do masovnog uključivanja mjesnog seljaštva u mahnovski pokret, a s druge strane u potpunosti ga je odredilo kao antisovjetski i antiboljševički (pri čemu su sovjetska tijela otada postala sklonija naglašavati sudjelovanje Grka u mahnovskom pokretu kao nacionalnu i društvenu osobitost). Godina 1920. vrijeme je žestoke borbe sovjetske vlasti i N. Mahna za politički utjecaj u Priazovlju u kojem je pobijedila centralizirana državna organizacija. Za takav ishod bila je zaslužna promjena politike „vojnog komunizma“ u NEP koji je ubrzao odvratanje seljaka od oružanog otpora prema boljševicima.

„Samovolja divljaštva“ te riječi zapravo sadržavaju društveno iskustvo tih godina. Zastrašujuće divljanje pokazale su sve političke sile koje su se borile za Donbas, uključujući i mjesno stanovništvo. Činilo se da su htjeli na najokrutniji način demonstrirati svoju sposobnost da ovdje uvedu red. Osnovnim motivom okrutnosti postala je teza „oni drugačije ne razumiju“. Javna smaknuća i smrtne kazne s elementima sadizma pretvorile su se tijekom godina u najpopularniji način „odgoja“ stanovništva. Nije slučajno da su deseci tisuća proletera zajedno s obiteljima odlazili s crvenoarmijskim jedinicama kad

su se približavali bjelogardijci, baš kao i što su inženjeri i vlasnici tvrtki masovno odlazili zajedno s bjelogardijcima. Trupla obješenih postala su uobičajen „ukras“ gradskih vizura.

Paradoksalno, ali činjenica je da je u toj situaciji pobijedila sila koja je pokazala „čudesna“ kada je riječ o neprekidnoj dugotrajnoj okrutnosti.

Borba za oslobađanje od 1917. do 1921. godine završila je tragičnim porazom što je rezultiralo da su ukrajinske zemlje podijeljene među Rusijom, Poljskom, Čehoslovačkom i Rumunjskom. Rat s bjelogardijcima nije spriječio Moskvu da pokrene žestoku borbu za povratak nacionalnih republika u okrilje, sad već novog, sovjetskog imperija. Iz trećeg pokušaja Kremlj je, uz pomoć milijunske vojske, uspio učvrstiti vlast u Ukrajini. Ruski komunisti mogli su se pomiriti s gubitkom Finske, Poljske, baltičkih zemalja, ali pokazali su ustrajnost u osvajanju Ukrajine.

S ukrajinskog prevela Agneza Jurić

Sovjetski Donbas: Svesovjetska kotlovnica ili melting pot?

Suvremeni Donbas u sastavu Ukrajine podijeljen je između dvije oblasti – Donec'ke i Lugans'ke. Ta je podjela očuvana bez promjena više od sedam desetljeća. Međutim, za vrijeme Staljinove „revolucije odozgo“ administrativno teritorijalna podjela Ukrajine neprestano se mijenjala.

Nakon prijelaza na potpunu kolektivizaciju seoskih gospodarstava seoski rajon postao je osnovna poveznica administrativnog upravljanja.

Dakle, demografski potencijal raspodijeljen je između dvije oblasti u omjeru dvije trećine (Staljinovska oblast) prema jednoj trećini (Vorošilovograds'ka oblast). Ruralno stanovništvo raspodijeljeno je podjednako.

Industrijalizacija (1926. – 1938.)

Kakav je bio politički režim koji je uspostavio Lenjin?

Glavna podrška boljševicima bili su industrijski radnici, grupirani u velike kolektive. Proučavajući odnose sovjetske vlasti prema radnicima, treba imati na umu da ih je država držala pod kontrolom, ne susprežući se čak ni od primjene

represivnih metoda kako bi zadržala svoj utjecaj. Proletersko podrijetlo nije jamčilo nikakvu sigurnost onima koji su skrenuli s generalne partijske linije koju su odredili vođe. Radnik s višegodišnjim stažem u boljševičkoj partiji postajao je u takvim slučajevima opozicionar, a seljak lišen sredstava za proizvodnju – kulak. Opozicionarima i kulacima bavila se specijalno utemeljena struktura, koju se moglo nazvati materijaliziranim utjelovljenjem diktature vođa – tijela državne sigurnosti.

Propagandni plakat: *Kapetan zemlje sovjeta vodi nas iz pobjede u pobjedu*

Staljinova „revolucija odozgo“ kategorički je postavila pitanje o aktivizaciji sudjelovanja radničke klase u ostvarenju „generalne linije vezane uz socijalističku industrijalizaciju“. Nastale su okolnosti u kojima je država počela gledati na radnike sa specifične točke gledišta: dati im što više posla, a platiti ih što manje. To je značilo da su radnici morali pristati na ograničenje plaća na fiksnoj razini (koja je u radničkoj sredini prozvana „strop“), te biti spremni podvrgnuti se mjerama koje su smanjivale troškove proizvodnje intenzifikacijom rada i pogoršavanjem njegovih uvjeta.

Nastojanja vladara moskovskoga Kremlja da prisilno „usreće“ sve stanovnike planete pod sloganom svjetske komunističke revolucije nije nestalo

nakon razvojačenja petomilijunske Crvene armije tijekom 1921. i 1922. Tome svjedoči čak i grb Sovjetskog Saveza u čijem je središtu smještena zemaljska kugla obavijena srpom i čekićem. Međutim, razgovori o svjetskoj revoluciji, u kojoj se glavna uloga pripisivala Crvenoj armiji, postupno su blijedjeli. U skladu s obnovom dorevolucijskog ekonomskog potencijala države u propagandi Komunističke partije jačala je tema „socijalističke industrijalizacije“. Ona je trebala stati na kraj stoljetnoj tehničkoj zaostalosti te osigurati snažnu osnovu za grane vojnoindustrijskog kompleksa.

U izgradnji vojnoindustrijskog kompleksa vodeću ulogu odigralo je pet grana teške industrije – industrija kamenog ugljena, metalurgijska, strojarska, kemijska i elektroenergetička. Sve su one od vremena prije revolucije bile prisutne u Donbasu. Nije čudno što se taj kraj pretvorio u jednu od najvažnijih regija države u kojoj se odlučivalo o sudbini industrijalizacije.

Na XIV. Kongresu SKP(b)-a (Svesavezne komunističke partije [boljševika]) u prosincu 1925. godine industrijalizacija je proglašena „generalnom partijskom linijom“. Međutim, tek nakon Staljinove pobjede nad političkim protivnicima te nakon što je svu vlast preuzeo u svoje ruke, počela je „revolucija odozgo“ – svojevrsna preradba društveno-ekonomskih reformi koje je provela carska vlada 60 – 90-ih godina XIX. stoljeća.

Provodeći industrijalizaciju, Staljinovo vodstvo iskoristilo je radni učinak radništva kao oblik natjecanja u proizvodnji. Natjecanja, koja su organizirali i propagirali partijski, komsomolski i sindikalni aparatčiki, uvijek su pobuđivala patriotske osjećaje. Uloga predvodnika u inicijativi pripala bi nekom radničkom kolektivu s velikim tradicijama ili čak određenom radniku. Takve pozive na pobjednički rad često su poticali radnici Donbasa. Najuvjerljiviji primjer bio je stahanovski pokret²⁴.

24 Po imenu sovjetskog rudarskog radnika Alekseja Grigoreviča Stahanova – pokret sovjetskih radnika kojemu je svrha pojačati produktivnost rada u SSSR-u.

Od Staljinova Velikog skoka do Velikog terora: Donbas krajem 20 – 30-ih godina XX. stoljeća

Na granici iluzija i realnosti: teorija i praksa komunističkog juriša

U kolektivizacijskoj samovolji koja je obuhvatila prostore SSSR-a, većina rukovoditelja na srednjoj, štoviše, lokalnoj razini vlasti, izgubila je osjećaj za realnost. U žaru crvenogardijskog napada na privatnovlasnički sektor, aktivistima seoskog vijeća često se činilo da oni ne samo da grade komunizam, nego da su ga praktički već stvorili. Stanje svojevrsnog afekta, koji je J. Staljin ublaženo okarakterizirao kao „vrtoglavicu od uspjeha“, poprimilo je oblik masovnog ludila lokalnih čelnika, koji su igrom slučaja srednjovjekovnim metodama izvršavali civilizacijsku misiju, netipičnu za ljude ograničenog svjetonazora.

Malo je tko iz višeg partijskog vodstva imao hrabrosti istupiti protiv takvog stanja, koje je u globalu vodstvo smatralo svojevrsnom „nuspojavom“, na koju se nije trebalo osvrtni. Međutim, nakon općepoznatog ožujskog Staljinovog članka poneki pojedinci podigli su glas i stali u obranu izmučenog seljaštva.

Gladomor

Na prijelazu 1932. i 1933. godine J. Staljin shvatio je nemogućnost izravnog uključenja kolhoznog uređenja u državu komunu te je zbog toga odustao od ideje uvođenja ekonomskih veza između grada i sela koja bi se temeljila na razmjeni dobara.

Istovremeno, nakon što je seljaštvo odbilo prihvatiti prisilni otkup žita, odnosno ideju da se izgradi društvo temeljeno na bezgotovinskoj razmjeni dobara između grada i sela, Staljin je zadao svoj „razarajući udarac“ izglednjelom ukrajinskom seljaštvu. Ono se tijekom tri godine nalazilo u epicentru represivne politike. Na prijelazu 1932. i 1933. godine čekisti²⁵ su svjedočili rastućem buntovničkom potencijalu među ukrajinskim seljacima, a da se ni ne govori o njihovu odlučnom odbijanju da sudjeluju u poljoprivrednim radovima, prije svega u sjetvenim radovima 1933. godine.

25 Članovi zloglasne sovjetske tajne policije (ČEKA).

Ne prihvaćajući odgovornost za neuspjeh uroda i zaliha žita 1932. godine, Staljin je u interesu vlastitog političkog opstanka prebacio krivicu za gladovanje desetaka milijuna sovjetskih građana na seljake. Tijela državne sigurnosti trebala su dokazati da sabotaza sjetvenih i žetvenih radova nije bila prirodna reakcija seljaka na namjeru države da se odrekne robnog prometa i tržišta, već organiziran čin kontrarevolucionara. I najmanji pokušaj predstavnika lokalnog partijsko-sovjetskog aparata da zaštite seljake od posljedica Staljinovog „razarajućeg udara“ u takvoj se situaciji tumačio kao akt kontrarevolucije.

Poslavši u studenom 1932. godine u Ukrajinu V. Balickog kao opunomoćenika ODPU-a²⁶, Staljin je stavio pred njega zadatak koji je on ubrzo naveo u operativnom nalogu DPU-a USSR-a (Državna politička uprava Ukrajinske SSR) br. 1, 5. prosinca 1932. godine. Nalog je počinjao tvrdnjom da se u Ukrajini provodi „organizirana sabotaza oko zaliha žitarica te jesenske sjetve, da su organizirane masovne krađe u kolhozima i sovhozima²⁷, da se provodi teror nad najdosljednijim i najizdržljivijim komunistima i aktivistima na selu, kao i da se premještaju deseci petljurivskih izaslanika, uz širenje petljurivskih letaka. Navodeći sve te događaje, V. Balickij donio je zaključak o „neupitnom postojanju organiziranog kontrarevolucionarnog pobunjeničkog podzemlja u Ukrajini, koje je povezano s inozemstvom i inozemnim obavještajnim službama, uglavnom s poljskim generalnim stožerom“. Nalog je završavao postavljanjem zadatka o potrebi neodgodivog proboja, otkrivanja i uništenja kontrarevolucionarnog pobunjeničkog podzemlja te zadavanja konačnog udara svim kontrarevolucionarnim kulačko-petljurivskim elementima koji aktivno pružaju otpor i uništavaju osnovne mjere koje poduzima sovjetska vlast i Partija na selu.

U operativnom nalogu V. Balickog od 13. veljače 1933. g. generalizirali su se rezultati udarno-operativne grupe, stvorene s ciljem „neodgodivog proboja i otkrivanja kontrarevolucionarnog podzemlja“. Udarno-operativna grupa izvršila je ono što se od nje očekivalo: „Otkriveno je kontrarevolucionarno pobunjeničko podzemlje u Ukrajini što je obuhvatilo do 200 rajona, približno

26 Об'єднане державне політичне управління (Ujedinjena državna politička uprava).

27 Kolhoz – kolektivističko poljoprivredno gospodarstvo (u SSSR-u) koje objedinjuje zemlju predviđenu za veliku, uglavnom monokulturnu proizvodnju; sovhoz – državno poljoprivredno dobro u SSSR-u.

30 željezničkih postaja i depoa, niz stajališta na pograničnom području. Tijekom likvidacijskog postupka otkrivena je veza podzemlja s inozemnim ukrajinskim nacionalističkim središtima (Ukrajinskim narodnim pokretom (UNR), Ukrajinskom vojnom organizacijom (UVO), Ukrajinskom narodno-demokratskom unijom (UNDO)) i poljskim Glavnim stožerom“. Sumirajući izvješće, Balickij je uvjeravao: „Analiza likvidiranih slučajeva u proteklom vremenu govori o tome da se ovdje radilo o jedinstvenom temeljito razrađenom planu organiziranja oružanog ustanka u Ukrajini u proljeće 1933. godine s ciljem svrgnuća sovjetske vlasti i uspostave kapitalističke države – takozvane Ukrajinske Neovisne Republike.

Krajem prosinca Staljin je zahvaljujući pretresima, koje su izvršili čekisti V. Balickog, znao da u ukrajinskom selu ne postoje zalihe žita koje nije predano državi u tolikim količinama koje bi mogle ispuniti planiranu kvotu zaliha žitarica. Uz to, kružile su glasine, koje su proširili njegovi pomoćnici, o podzemnim „pšeničnim gradovima“ koje su stvorili ukrajinski kulaci kako bi ugušili radničku klasu koščatom rukom gladi. Okidač je postao telegram sa Staljinovim potpisom, upućen vodstvu Ukrajinske SSR u Harkiv. Slijedi njegov puni tekst:

„Priopćuje se odluka CK od 1. siječnja 1933. g.:

Predložiti CK KP(b)U i Vijeću narodnih komesara (RNK) Ukrajinske SSR da seoska vijeća obznane svim kolhozima, kolhoznicima i samostalnim zemljoradnicima:

a) da oni koji dobrovoljno predaju državi ranije ukradeno i skriveno žito neće biti represirani

b) da će se na kolhoznike, kolhoze i samostalne zemljoradnike, koji uporno nastavljaju skrivati ukradeno i skriveno žito koje je trebalo biti predano, primjenjivati najokrutnije kaznene mjere, predviđene odlukom Centralnog izvršnog komiteta (CVK) i Vijeća narodnih komesara (RNK) SSSR-a donesenom 7. kolovoza 1932. g. (o zaštiti imovine državnih poduzeća, kolhoza i kooperacije te jačanju društvenog socijalističkog vlasništva).“

Staljinov telegram odnosio se samo na jedno – pljačku uroda 1932. g. Možemo si predočiti razinu ogorčenosti lokalnog stanovništva koje je uoči nove, 1933. godine, počelo primati smanjenu količinu mizerne norme žita zato što su „ukrajinski kulaci pokrali urod“. Možemo također ocijeniti majstorstvo

Staljinove režije koja je groteskno preuveličala razmjere „ukradenog“ i krivnju za glad u Sovjetskome Savezu svalila na ukrajinske seljake. Međutim, ne treba zaboraviti na ono što nisu znali sovjetski građani koje je država komuna hranila žitom dobivenim od zaliha – da su seljaci „krali“ žito na kilograme i u klasovima, a i to što je „ukradeno“ bilo im je premalo da bi preživjeli.

Užasan sadržaj Staljinova telegrama razotkriva se prilikom njegova analitičkog promatranja, vezano uz kontekst u kojem je postala moguća njegova pojava. U prvom odlomku telegrama stajalo je upozorenje: dajte žito, inače će biti loše. Zahtijevalo se da se preda sve neevidentirano žito, a ne samo ono koje se smatralo „ukradenim“. J. Staljin nije računao na predaju žita jer je znao da ga više nema na ukrajinskom selu. Zašto je zahtijevao njegovu predaju?

Više se nije radilo o određenom selu koje se nalazilo na „crnoj listi“. Cjelokupno ukrajinsko seljaštvo postalo je jedna cjelina. Skupina kremaljskih vlastodržaca namjeravala je glađu ubiti selo, ali ne do kraja.

Oduzimanje sve hrane iz seoskih domaćinstava pod krinkom običnih kazni za „dugovanje“ vezano uz neisporučivanje žita bilo je neljudski, ali u potpunosti legitiman čin.

U veljači 1933. g. na prostorima Ukrajine i sjevernoga Kavkaza već je bjesnio gladomor, izazvan konfiskacijom hrane u onim selima, koja su imala uređene povrtnjake i koja su se nadala preživjeti zimu, unatoč tomu što im je država oduzela žito. Siromašni seljaci, koji su bili dio posebnih jedinica za pretrese, prvi su počeli gladovati jer nisu imali takve vrtove, isisali su svu hranu od svojih imućnijih suseljana.

Dana 19. veljače na Svesaveznom kongresu kolhoznika udarnika J. Staljin okrivio je ukrajinske kolhoznike za to što su odbijali raditi u javnim kolhoznim gospodarstvima, zbog čega su počeli osjećati probleme s nedostatkom hrane.

Operaciju „Gladomor“²⁸ čekisti su sjajno proveli.

U prvoj polovici 1932. g. milijuni ukrajinskih seljaka pokrenuli su se i uputili u Rusiju i Bjelorusiju kako bi kupili ili razmijenili žito za svoju obitelj. Sovjetska vlada nije ih sprječavala u tome, iako je gledala na taj čin izrazito negativno. Tada vlast nije namjeravala smrću izgladnjati seljake te im je

28 Ukr.: Golodomor, vidi: *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933.*

Голодомор / *Gladomor*. Uredio: dr. Jevgenij Paščenko. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 1., Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS), 2008.

dopuštala da se vrate kući s hranom. Štoviše, vlada je kupila žito u inozemstvu kako bi pružila pomoć u hrani gladujućoj Ukrajini.

Sasvim se druga slika mogla primijetiti početkom 1933. g. Tada nisu dopustili da se ponovi prošlogodišnja pogreška. Ukrajina je bila blokirana, kretanje unutar republike počelo se strogo kontrolirati. Oni koji su htjeli napustiti domove u kojima više nije bilo hrane, morali su pješačiti do najbližeg grada u nadi da je tamo pronađu ili barem ostave djecu, nadajući se da će ih netko udomiti.

Ostvarivši operaciju oduzimanja hrane, tijela državne sigurnosti i politički odjeli počeli su od ožujka 1933. g. pratiti situaciju te obavještavati partijska tijela o stanju s gladovanjem. Partijska tijela dalje su prenosila informacije o gladujućima na više instancije partijske vertikale vlasti. Zabrana korištenja riječi „glad“ ticala se i korespondencije između partijskih i sovjetskih ustanova te vlasti čekista. Korespondencija je sadržavala pečat „povjerljivo“ ili „strogo povjerljivo“.

Čekisti su uvijek nastojali broj gladujućih i umrlih od gladi prikazati manjim. Kasnija priopćenja postajala su iskrenija s obzirom na to da se glad širila. Narodni komesar za poljoprivredu Ukrajinske SSR, O. Odincov, tijekom putovanja gladujućom Ukrajinom vidio je, kako je pisao u izvješću, „zvjerski gladne ljude koji nemaju nikakvih želja, osim jedne: da pojedu bilo što po koju god cijenu“. Na kraju je donio cinični zaključak: „Raste svijest ljudi, posebice gladujućih, i ljutnja prema lijenčinama i kradljivcima. Savjesni kolhoznici podržavaju da se lijenčine i kradljivci nasmrt izgledne.“ Takav cinizam ipak nije spasio narodnog komesara, koji je kasnije i sam postao žrtva staljinističkih represija.

Usmena predaja već se prilično davno izdvojila kao zaseban pravac kritike povijesnih izvora. Ljudsko pamćenje događaja iz prošlosti nepouzdan je povijesni izvor. Međutim, usporedba različitih svjedočanstava o istom događaju daje u konačnici vjerodostojno značenje. To značenje, pridodano na ostale dostupne nam izvore, dopunjava prikaz prošlosti, čini ga reljefnim. To je osobito važno kad se prikrivaju potezi vlasti, kao što je bilo u slučaju s gladomorom.

Što se oduzimalo za vrijeme pretresa? Najvažnija je to točka u svjedočenju. Oduzimali su svu hranu, što nesumnjivo svjedoči o namjeri da se stvori apsolutno gladovanje te da se likvidira pobunjenički potencijal gladujućeg sela.

Mihail Streljcov (rođen 1912. g.), Bilokurakins'kyj rajon, selo Neščeretove:

„Sovjetska vlast oduzela je od ljudi i žito, i mlijeko, i krumpir – sve što se kolhozniku moglo oduzeti. Ljudi su ostali u potpunosti gladni.“

Motrja Marčenko (rođena 1918. g.), Bilokurakins'kyj rajon, selo Šaparivka:

„Nama su sve oduzeli. Došli su s kolima, uzeli stoku i sijeno. Žita je bilo malo, mladići su pasli stoku, oduzeli su je i odveli. Bilo je graha u vreći. I njega su uzeli. Jednostavno su uzeli sve. Došla je specijalna jedinica, pomeli su sve. A gdje su to sve stavljali, tko zna. Pomeli su sve ljudima.“

Oleksandra Kobyljac'ka, Bilovods'kyj rajon, selo Parneve:

„Tijekom 1932./1933. g. moji otac i majka radili su u kolhozu. Stariji brat Vasylyj i ja išli smo u školu. Nekim čudom preživjeli smo otac i ja. Sjećam se kako su članovi komisije išli po kućama i oduzimali seljacima sve što su stekli vlastitim rukama i teškim radom. Ljudima nisu ostavljali ništa. Odvodili su stoku, izvlačili iz kuća ne samo namirnice, već i gotova jela. Nisu obraćali pozornost ni na molbe odraslih, ni na dječje suze.“

Jesu li seljaci shvaćali da ih sovjetska vlast želi uništiti glađu? Nisu mogli ne shvaćati, i to se odrazilo 1941./1942. g., kada su se hitlerovci povukli od Moskve te se zaustavili kod Lenjingrada, ali su se probili na sjeverni Kavkaz i do donjeg toka Volge kroz Ukrajinu. Ukrajinski građani nisu htjeli ostaviti život za tu vlast te su se počeli boriti protiv neprijatelja tek tada kada su shvatili da je nacistima potrebna njihova zemlja ili bez ljudi ili s ljudima koji bi im bili robovi.

Zašto je lenjinističko-staljinistička država komuna htjela uništiti ljude, seljaci nisu razumjeli. Nisu se snašli u cjelokupnoj situaciji i nisu znali čak ni što se događa u susjednom selu. Ali se usjeklo u pamćenje da su „aktivisti tražili pšenicu“, oživjela je legenda o „podzemnim gradovima pšenice“. Ljudi se više nisu sjećali da je država prvo oduzela žito, a zatim ga oduzimala i na kilograme za vrijeme pretresa, čiji cilj više nije bilo samo žito, već bilo kakva hrana.

Ponekad su svjedoci gladomora svjedočili o višekratnim pretresima. Ta je činjenica iznimno važna za shvaćanje Staljinovih namjera. Kad su dolazili više puta, tada je cilj pretresa postajao sasvim jasan: izgladivanje do smrti.

Žetva 1933. g. uzrokovala je ogromne gubitke uroda. Njihovim uzrokom nije toliko bila nesklonost kolhozника prema dobrovoljnom radu, kao što je bilo proteklih godina, koliko njihova fizička nesposobnost za rad. U mnogim rajonima, koji su posebno bili pogođeni glađu, osjetilo se ogromno pomanjkanje radne snage. To je riješeno na način da su se organizirale mobilne brigade koje su činili kolhoznici iz rajona koje glad nije toliko pogodila, kao i odgađanjem na određeno vrijeme redovne regrutacije po teritorijalnim jedincima Crvene armije.

Tijekom 1932./1933. godine sudbina je testirala izdržljivost seljaštva i vlasti. Vlast je rukama samih radnika vješto izazivala mržnju unutar društva među gladujućim seljacima koji su bili dovedeni do očaja te je uz kolosalne gubitke samouvjerenom koračala prema željenom cilju.

Po svojem mentalitetu, snažno patrijarhalno seljaštvo u to je vrijeme već bilo „spremno“ na sljedeću etapu boljševičke „šok-terapije“, usmjerenu na korjenitu preorijentaciju temeljnih seoskih svjetonazorskih orijentira. Stoljećima stabilni običaji kolektivne samozaštite nisu polučili uspjeh kao ranije. Slučajeve međusobne pomoći, kao načina samozaštite seljačkih zajednica tijekom obvezne isporuke žita državi, vlast je uspjela efektivno otkriti već u drugoj polovici 1932. g.

Povratna reakcija državnog ustroja na spomenute slučajeve nije bila ništa manje oštra ni cinična od postupaka mongolsko-tatarskih porobljivača. Seljaštvo je polako počelo shvaćati da imaju posla s neprijateljem koji je znatno jači od tuđinske najezde. Snaga toga neprijatelja krila se u njegovoj ukorijenjenosti u samom narodu: njega nije bilo moguće prevariti sklopivši primirje; nije mu bilo moguće zamazati oči; za njega nisu postojale jezične barijere; sve mu je bilo poznato i posljedice su bile katastrofalne. S takvim neprijateljem seljaštvo se još nikad nije suočilo, tako da je taktika suočavanja s njime ostala standardna.

Seljaci su prema predstavnicima vlasti iskazivali ljubaznost, pravili su se da se raduju njihovu dolasku, no lica su im (prije svega oči) odavala mržnju.

Raspitujući se o problemima gladujućih, predstavnici vlasti objašnjavali su kako je kardinalno poboljšanje stanja moguće jedino pod uvjetom ulaska u kolhoz. Na vrhuncu gladomora vlast je češće primjenjivala metodu mrkve i batine, iz temelja se promijenila tehnologija agitacije za kolektivizaciju. Selo nije izdržalo s obzirom na to da se na kraju strašne zime 1932./1933. g. njegov potporni resurs iscrpio. Pred licem neodgodive smrti od gladi seljaci su napravili svoj odabir – život u kolhoznom ropstvu.

U proljeće 1933. g. žito otkriveno u skrivenim jamama više se nije oduzimalo, već se upućivalo u zalihe sjemenja. Većina lokalnog i republičkog vodstva odnosila se prema seljacima utilitarno, bezosjećajno, bližila se sjetva, preživjeli seljaci nisu imali snage raditi u polju, sljedeće je godine Kremlj ponovo morao smanjiti utvrđene planove u vezi s isporukom žita. Kako bi republičko vodstvo moglo ispuniti kvote kada bi dopustilo da umru i preostali seljaci? Jedino rješenje bilo je da se svi distrofičari izvedu u polje.

Na polje su išli svi: i djeca i odrasli, išli su iz jednostavnog razloga, zato što su na polju stajali kolhozni kotlovi, tamo su ih hranili...

Život se nastavljao...

S ukrajinskog prevela Andrea Čičko

Doneččyna i Luganščyna: mjesto u modernom nacionalnom projektu

Gotovo anegdotalno tumačenje poprimilo je geslo koje je svojedobno bilo poprilično rašireno: „Ukrajina ne čuje glas Donbasa“. Danas je ono već probavljeno u kolektivnoj svijesti i dovedeno do razine apsurdna. U međuvremenu, traženje uzroka zašto regionalna zajednica i ostatak Ukrajine, bez obzira na sličnost društvenogospodarskih i političkih zadaća s kojima se suočavaju, ne uspijevaju pronaći zajednički jezik – bolno odjekuje i u srcima donbaskih prognanika i među onima koji su ostali na okupiranom teritoriju. Treba odati priznanje ruskim političkim tehnolozima i priznati stvarnu dubinu aktualnih problema u procesima stvaranja ukrajinske i ruske nacije, koji pretvaraju banalno jezično pitanje u neizlječiv, dugotrajan proces

kontinuiranog sukobljavanja. I to dok su sustavna sociološka i politološka istraživanja desetljećima bilježila visoku razinu ne samo tolerancije, nego i komplementarnosti ukrajinsko-ruskih odnosa. Nije slučajno da se zbog toga moglo govoriti o postojanju ukrajinsko-ruske kulturne koalicije.

Gdje to točno leži zrno razdora? Postoji li ono uopće? Nije li takozvano jezično pitanje u tumačenju „ruskomirske“ ideologije simulakrum, kojim zainteresirane političke snage nastoje potajno zamijeniti prave etnokulturne i etnopolitičke procese i probleme?

Nije besmislen zaključak O. Rafaljs'kog: „...Područje Donbasa do početka rata bio je svojevrsan teren gdje su se stihijski, bez jasne, usmjerene i dosljedne državne politike razvili oblici suradnje i suživota, kao i zajedničko rješavanje različitih ideoloških, duhovnih i kulturnih vrijednosti na vjersko-političkoj i etničko-vjerskoj osnovi, razvijala se suparnička borba identiteta za utjecaj na pojedinca na razini duhovnih i ideoloških vrijednosti i etnopolitičkih orijentacija, odnosno na razini formiranja i ukorjenjivanja načela identiteta osobe i zajednice.“ Priznajući korektnost rečenog, treba tražiti odgovor na pitanje: koja je bila temeljna razlika između ovog regionalnog „terena“ i drugih dijelova Ukrajine, a osobito zapadne Ukrajine?

Bezbroj je razlika između istočne i zapadne Ukrajine, upravo u tome se pokazuje neizmjenost i raznolikost ova dva svijeta. No postoji jedan izražen faktor: na zapadu Ukrajine etnonacionalni život još uvijek se uglavnom odvija u živim organizmima lokalnih zajednica. Život je još uvijek čvrsto povezan s tradicionalnim tipom reprodukcije, u kojem su godišnji proizvodni i kalendarski ciklusi usko povezani sa životnim ciklusom i čine jednu cjelinu. Pri takvoj vrsti etničke reprodukcije rođenja i smrti, krštenja i vjenčanja, žetvenih svečanosti i berbe uroda, koleda i ulaska u polje, posvećivanje vode i kolovrati, manifestacije su života u određenom nacionalnom obliku. U takvom svijetu, jezik uspavanki, svadbenih i pogrebnih pjesama, sveta su obilježja etničke pripadnosti. Druga stvar je jezik metropole: jezik SMS-ova, faksova, reklama, i na kraju, natpisa na zidovima. Prema tome, stav prema jeziku, prvenstveno kao sredstvu komunikacije, određuje svijest čovjeka modernog informacijskog doba.

U tome upravo i leži osnovna razlika između Zapada i Istoka Ukrajine. Na Zapadu je još uvijek život reproduciran u koordinatnom sustavu i estetiци Paradžanovih „Sjena zaboravljenih predaka“²⁹, dok je na Istoku etnicitet već odavno izgubio svoju svetost. Zapad se žestoko bori za državnost ukrajinskog jezika, dok Istok samo pokušava učiniti život jednostavnijim. Međutim, Zapad će morati stati na put svjetskog kulturnog napretka i riješiti se iluzija provincijalnosti i samodostatnosti, dok je Istok već odavno prevladao najtežu prepreku modernizacije, odvajanje od „pupčane vrpce“ tradicionalnog, nacionalnog, kulturnog središta (i to na iznimno brz i neprirodan način koji nije svojstven civiliziranom svijetu). Međusobno razumijevanje među njima uistinu je složeno. Ali to ne znači da njemu ne treba težiti.

Druga bitna značajka regionalne zajednice njezina je sklonost, koliko god paradoksalno zvučalo, za očuvanjem tradicije, ali u njezinoj sovjetskoj verziji. Poput moderne Rusije, Donbas bolno i neadekvatno percipira pobjedonosni (prije svega mentalitetni) put europske civilizacije. Doživljava ga kao napad na osnovna načela svoje jedinstvenosti, suprotstavljajući mu okorjeli konzervativizam.

Sasvim ispravno primijetio je O. Rafaljs'kyj, „na kraju devetnaestog stoljeća i u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, Donbas je uistinu imao povijesnu misiju u Ruskom Carstvu, a potom i u SSSR-u, služeći kao lokomotiva dviju industrijskih revolucija. Ta povijesna misija i njezino poimanje formiralo je neku vrstu etničke ukrajinsko-ruske regionalne zajednice koju su u kulturnom, psihološkom i socijalnom smislu činili rudari i radnici u tvornicama.“ Od tada je prošlo dosta vremena, a mit koji se ukorijenio u poslijeratno vrijeme nastavlja živjeti svoj život, ne dopuštajući pritom sadašnjim stanovnicima regije da žive vlastiti život.

Regionalna zajednica Donbasa još uvijek nije shvatila da je etapa „svesavezne kotlovnice“ stvar prošlosti, i da je automatsko vraćanje na staro nemoguće. Pad Donbasa, „zvijezde“ industrijske regije, koja je odigrala ulogu lokomotive u međuratnoj modernizaciji te tijekom obnove poslijeratne ekonomije kao dodatni resurs industriji SSSR-a, bio je nepovratan. Nije krivica

29 Sergej Paradžanov (1924. – 1990.) armenski je filmski režiser i likovni umjetnik. Njegov film „Sjene zaboravljenih predaka“, po djelu ukrajinskog pisca Myhajla Kocjubyns'kog, etnografskim detaljima prikazuje tradicionalni život karpatskih Gucula.

Ukrajine, nego njezina nesreća što se pad zbivao istovremeno sa stjecanjem njezina suvereniteta i neovisnosti. Teret sovjetske neisplative starudije, koja je iziskivala ogromne godišnje investicije, ne samo za rekonstrukciju, nego i za demontažu ili modernizaciju, bio je jednostavno prevelik za mladu ukrajinsku postsovjetsku ekonomiju koja je tijekom devedesetih godina bila u dugotrajnoj i dubokoj krizi. Mora se priznati da se Ukrajina nije mogla nositi s izazovima s kojima se susretala u kontekstu tadašnjih problema u vezi s restrukturiranjem gospodarskog kompleksa Donbasa. Nijedna od postsovjetskih republika i zemalja bivše zajednice ne bi se mogla nositi s njima. Posljedice Černobilske katastrofe, koje su postale neizdrživ teret degradirajućem gospodarstvu države tijekom njezina najtežeg perioda rasta, bile su dodatna komplikacija.

Međutim, strahote tadašnje socioekonomske degradacije Donbasa mogu se činiti smiješnim u usporedbi s događajima koji su uslijedili i doveli do sadašnjeg stanja. Stvar je u tome da je postsovjetska kriza pogodila uglavnom industrijske gradove i mjesta. Rudarske jame postale su simbol njihove socioekonomske degradacije, pretvarajući poslijeratnu „komsomolsku izgradnju“ u suvremeni geto. Današnja moć Donbasa potekla je iz industrijskih i urbanističkih divova – Donec’ka, Mariupolja, u manjoj mjeri Lugans’ka – koji su početkom novog tisućljeća, zahvaljujući aktivnostima lokalnih poslovnih elita, postali središtima poslovne i industrijske djelatnosti, poduprte različitim kompleksnim, a istovremeno i monopolističkim financijskim i industrijskim korporacijama. Moto „Donbas hrani Ukrajinu“, valja napomenuti, na različite su načine shvaćali stanovnici geta koji su živjeli nedaleko rudarskih jama i oni koji su živjeli u potpuno europskim donec’kim neboderima.

Oni koji su započeli nered s odvajanjem Donbasa, uopće nisu shvaćali koliko je on povezan s Ukrajinom i njezinim unutarnjim tržištem. Pravi sumrak doba Donbasa počeo će kada se zaustavi proizvodnja i prodaja proizvoda ovih modernih otočića stabilnosti, svojevrsnih „točaka gospodarskog rasta“ istočne Ukrajine. Uz to, kad se cijeli Donbas pretvori u zonu napola sive ekonomije unutar malog poduzetništva i u tržište za potrošnju najosnovnijih potrošačkih dobara, Donbas će se srušiti u pravom smislu te riječi. Nazadovat će ne desetljeće, već stoljeće.

Stoga, budućnost Donbasa, kao nijedne ukrajinske regije, ovisi o njegovoj sposobnosti da „dovede u red“ svoje odnose sa sovjetskim naslijeđem. Ne namjeravamo pozivati građane da se odreknu vlastite povijesti, to bi u najmanju ruku bilo neprofesionalno. Pozivamo da je se prouči kako bi se shvatilo da je povijest radničkog podviga na Donbasu tek dio njegove istinske povijesti.

U posljednje vrijeme popularno je spominjati da povijest poučava, a da ne poučava ništa. Ova igra riječi odražava stanje kolektivne svijesti. Međutim, upravo se u povijesti kao na dlanu vide izvori svih suvremenih kontradikcija i problema. Uostalom, razvoj društveno-gospodarskih, društveno-političkih i kulturnih procesa traje desetljećima, i to s čime se susreću stanovnici suvremenog Donbasa, nadovezuje se na njegovu prošlost.

U vezi s gore navedenim, valja naglasiti da je upravo sovjetsko doba odigralo ključnu ulogu u oblikovanju suvremenih problema na Donbasu.

S ukrajinskog preveo Domagoj Troha

Sovjetsko razdoblje kao teret Donbasa

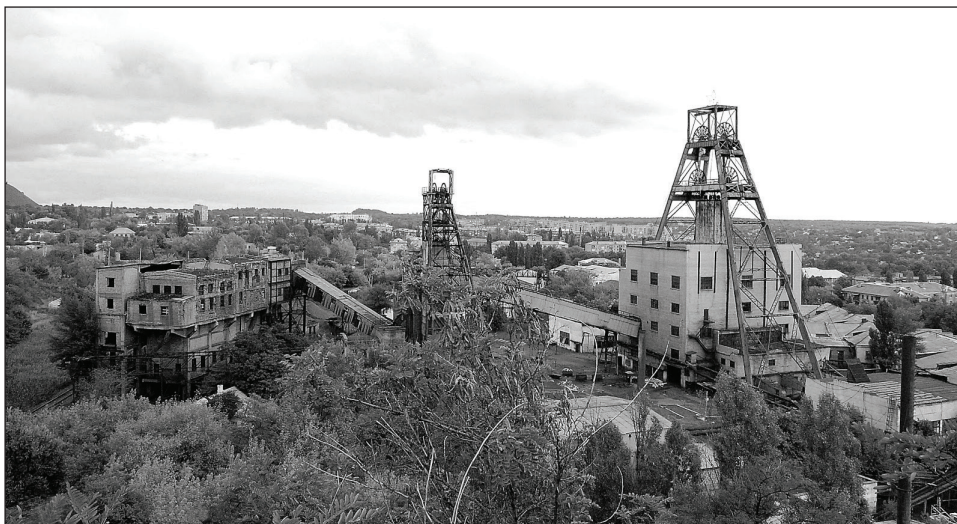
Sovjetske doktrine

Sovjetska povijest Donbasa svjedoči da se bez dosljedne humanizacije i demokratizacije društvenog života društveno-ekonomska modernizacija i urbanizacija pretvaraju u puste priče. Ako se ideja ekonomskog napretka ne podređuje cilju općeg društvenog napretka, a posebice napretku čovjeka, tada ona gubi smisao. To je najbolje vidljivo na primjeru Donbasa. U Lugans'koj oblasti, teritoriju na kojem su na početku sovjetske vlasti status grada imali samo Lugans'k i Starobiljs'k, udio gradskog stanovništva po popisu stanovništva iz 1989. g. iznosio je 86,4 %. No je li to pozitivno utjecalo na kvalitetu života Luganščana?

Rezultati boljševičke urbanizacije odgovaraju rezultatima „preskakivanja“ društveno-ekonomske formacije što su boljševici i najavili na samom početku prilikom preuzimanja vlasti. Najvažnija lekcija iz sovjetske povijesti leži u sljedećem: niti je moguće nadići društveno-ekonomsku formaciju tijekom jedne ili dvije generacije, niti umjetno ubrzati društveno i mentalno sazrijevanje

društva, niti podići prave gradove bez stoljećima ustaljenih tradicija gradskoga života. To je profanacija i politička afera. Posljedice takvih eksperimenata, prvenstveno u sferi mentaliteta, iznimno su teške.

Po mišljenju V. Torbe, mit o „proleterskoj slavi“, koji je izmišljen u sovjetsko vrijeme, u razdoblju neovisnosti pretvorio se u bolno opterećenje za stanovnike, slomivši se pod pukom potrebom za preživljavanjem. Donbas je više od svega htio skrenuti pozornost na sebe što je vješto koristila proruska propaganda, apelirajući na duboke osjećaje svojstvene upravo tom području. Ništa manje važno nije ni raspoloženje onih dijelova stanovništva koji su se 90-ih godina XX. stoljeća realizirali u području moći, golemih profita, nasilja i sl. Među stanovnicima regije, koji su postali taoci povijesnog kraha, našlo se mnogo onih koji su se u stanju zanesenosti uhvatili strojnica. Iznimno bitnu ulogu odigrala je proleterska matrica mišljenja koju je komunističko partijsko vodstvo kultiviralo nekoliko desetljeća. Dominiranje takozvanog „boljševičkog proletarizma“ u društvenom diskursu i jest glavni izvor problema na Donbasu. Donbaska će se zajednica teško riješiti te sastavnice sovjetskog mentalnog sklopa jer čini se da je čvrsto srasla s njom. Zbog toga je od životne važnosti da se zajednici objasni prilično jednostavna misao: u bilo kojem regionalnom društvu svi su slojevi društva od životne važnosti za potpuni razvoj. Nije dovoljan samo fizički rad kako bi se društvo kretalo naprijed.

Sovjetski Donbas

Sljedeća često spominjana teza je rusificiranost Donbasa i odbojnost prema svemu ukrajinskom. Kao potvrda toga, tradicionalno se navode podaci socioloških istraživanja. U isto je vrijeme važno razumjeti da sociološka istraživanja, koja tijekom godina neovisnosti prikazuju neznatan stupanj relevantnosti općenito nacionalnog, a posebno jezičnog pitanja na Donbasu, bilježe rezultat socijalne politike sovjetske vlasti ne pojašnjavajući ni razloge ni vrijeme nastanka fenomena nacionalne indiferentnosti stanovnika Donbasa. Žaljenje na tadašnju politiku rusifikacije postalo je često korištenim stereotipom, dok se zapravo trebalo govoriti o tome kako je krajem tridesetih i tijekom četrdesetih godina XX. stoljeća etnokulturno polje takoreći bilo „preorano do gline“. Upravo se i radi o potpunom uništenju prvotnog etnokulturnog pejzaža regije i odgovarajućih sustava etnonacionalnih odnosa.

Usprkos hinjenom internacionalnom izgledu boljševičke vlasti tijekom staljinističke epohe, vlast je bila snažan faktor procesa denacionalizacije čiji je glavni uzrok bila pretjerana modernizacija. Upravo je vlada cijelom svojom praksom utjelovljivala boljševički koncept neizbježne, štoviše, i povijesno progresivne asimilacije. No budući da gradovi Donbasa i nisu postali pravim centrima urbanizacije, već samo naseljima „uz“ rudnike ili tvornice, njihovi su etnonacionalni i etnokulturni procesi nepredvidljivo mutirali. Asimilacija se odvila na krajnje okrnjenom društvenom tlu sa svim neizbježnim posljedicama.

Umjesto ponavljanja izlizanih klišeja o rusificiranosti Donbasa, na njega treba gledati kao na otvoren demografski sustav koji se nikako ne može nositi s kulturnim, političkim i tehnogenim izazovima modernog doba. Upravo su zbog otvorenosti i nestabilnosti tog sustava gesla *Ruskog mira (svijeta)*³⁰ ovdje polučila uspjeh.

Donbas i Ruski svijet

Koncept „ruskog svijeta“ (*русский мир*) varijacija je „zamišljene“, konstruirane etnokulturne i vjerske zajednice. Istočnoslavenski narodi – Ukrajinci, Rusi i Bjelorusi – u njoj se lišavaju oznaka autentičnosti te se označavaju kolektivnim polisemantičkim nazivom *ruski*. Treba posebno naglasiti da to nije naziv kojim sami sebe nazivaju stvarni, postojeći, etnički

30 Pax Moscovita, ruska neoimperijska geopolitička doktrina.

organizmi, već je to oblik mišljenja koji su reinkarnirali određeni politički i crkveni ideolozi. Takav se oblik razmišljanja, koje predlaže jedinstveno ime za tri etnički srodna naroda, proširilo tijekom etničke mobilizacije koja je odavno prošla.

Istovremeno, znanstveno i duhovno shvaćanje fenomena tzv. istočnoslavenskog *melting pota*³¹ ostaje gorućim problemom intelektualne sfere Ukrajine. Klišej *melting pota* u potpunosti blokira želju da se s druge točke gledišta sagledaju etnokulturni procesi u postsovjetskom Donbasu.

Nitko vjerojatno neće poreći da je sinteza jednako produktivan način stvaranja kulture, kao i odvajanje novih kulturnih fenomena iz zajedničke jezgre. Ne radi se o tome da autentičnost ukrajinske i ruske kulture dovodi u pitanje integritet i nepromjenjivost „pravoslavne tradicije“ koju čuvaju crkveni hijerarši. Problem je u tome što su hijerarši i političari zbog uvjetnog „kretanja naprijed u prošlost“ takoreći privatizirali rezultate ukrajinsko-ruske kulturne interakcije. Nametljiva želja nekih političara da vrata kotač povijesti unatrag očito nije uzrokovana samo zastarjelim stavovima određenih predstavnika političke elite, inteligencije i crkvenih ideologa. Radi se o nespremnosti regionalne zajednice da odgovori na izazove suvremenog svijeta koji je već odavno jasno strukturiran prema nacionalnim obilježjima. Radi se o sustavnom zaostajanju za vodećim društveno-političkim trendovima koje je uzrokovano dugotrajnom transmutacijom postsovjetskih državnih tijela Rusije i Ukrajine.

U svjetlu ideja *Ruskoga mira*, čini se da će težnja za iskorištavanjem integralnog karaktera – koji je svojevremeno I. Kononov nazvao ukrajinsko-ruskom vladajućom koalicijom, a koji je svojstven radničkoj klasi ukrajinsko-ruskih veza – poprimiti kvalitetne nove konfiguracije. Nije tajna da je i nekoć takozvani „savez“ imao poprilično ograničen prostor za realizaciju na razini proizvodnog, svakodnevnog te obiteljskog i bračnog života prosječnih građana. A ono što se ticalo društveno-političkog, a još više poslovnog života regije, nije se spominjalo u kontekstu nikakva saveza. U tom bi se području etnonacionalni odnosi točnije mogli okarakterizirati terminom „konkurencija“, a u određenim razdobljima društvenopolitičkih kriza (kao primjerice 2004.

31 *Melting pot* (engl. lonac za taljenje) – ideja da se multietničko društvo integrira tako da se od kulture svake etničke skupine uzme ponešto kako bi se uspostavila zajednička kultura i identitet te što čvršća međusobna povezanost. (<http://www.enciklopedija.hr/>)

godine, 2013./2014. godine) radilo se i o otvorenom oponiranju. Međutim, i uz sve neprilike stanje se moglo izgledati.

Upravo zato, bez obzira na nastojanja da se javnost regije (odnosno neposrednih nositelja „ukrajinsko-ruske vladajuće koalicije“) uvuče u bratoubilački sukob, kako su ga prozvali ruski mediji te da mu se nametne oznaka univerzalnosti, događaji „ruskog proljeća“ sve su jasnije poprimali obilježja neprikriivenog uplitanja inozemnih snaga i doktrina lišenih široke potpore mjesnog stanovništva.

Ruska sovjetska simbolika

Istovremeno izgled „ruskog svijeta“ na Donbasu u odrazu ruskih i ukrajinskih medija prisiljava da se potraže odgovori na pitanja: Koji je razlog i okidač zaoštavanja situacije? Na koji se način na popisu zahtjeva i uvjeta koje su stanovnici Donbasa uputili Kijevu spajaju nespojive ideje? Supostojanje međusobno isključivih gesla, mitova i vizualnih prikaza, iz različitog prostora i vremena, navodi na tužnu misao o „svežderstvu“ stanovnika Donbasa, ili barem o neprobirljivosti u konzumaciji i tiraži dijelova „sovjetsko-ruskomirskog“

mita u kojem je na nadrealistički, bizaran način figura J. Staljina dobila anđeoska krila, a lenjinističko-trockistički scenariji stjecanja neovisnosti sovjetskih republika transformirali su se u doktrinu o oslobađanju istovjeraca od ugnjetavanja SAD-a kao „svjetskog imperija zla“.

Nelogičnost događaja tijekom 2014. i 2015. godine te potpuno suprotni pogledi na njih unutar kolektivne svijesti i stručne zajednice, prisiljava istraživače na traženje razloga za anomalijski mentalni raskol. Jasno je da je „različito povijesno iskustvo u različitim regijama Ukrajine stvorilo političke kulture i identitete koji se veoma razlikuju.“ Međutim, definiranje tih razlika, još i u takvim odioznim oblicima, nemoguće je objasniti samo povijesnim čimbenicima (koji su potpuno prirodni, međutim nikad prije nisu uzrokovali ništa slično). Doslovno se radi o trovanju informacijama s kojim se kolektivna svijest ne može nositi zbog nepostojanja jasnih identifikacijskih temelja. Danas se u društvu žustro raspravlja o pitanju međugeneracijskih trauma i o tome kako se one izjednačavaju za života četvrte generacije. Sovjetska sastavnica unutar ukrajinske povijesti posve je traumatična. Pritom, svaka se sljedeća generacija, akumulirajući na genetskoj razini zastrašujuće iskustvo prethodnika, naučila preživjeti i vlastitu katastrofu (i više njih).

Iznimka nije ni generacija 90-ih koju su sociolozi tradicionalno nazivali izgubljenom. Sada „izgubljena generacija“ u ukrajinskom Donbasu, kao i Rusija, aktivno zahtijeva svoje pravo na sudjelovanje u vladajućim političkim strukturama pokušavajući se revanširati za izgubljene nade i iluzije. „Prodavači građevinskog materijala, kronično nezaposleni, organizatori proslava u dječjim vrtićima dobili su položaje „ministra“, „zastupnika“ i „gradonačelnika“. Upravo su se na tim položajima oni počeli pojavljivati u vijestima udarnih termina. Vođama *kvazidržava* nisu ih učinili birači, već ruska televizija i novine“, pravilno uočava D. Kazans'kyj. „Rusko proljeće“ postalo je zvjezdanim razdobljem za „gubitnike“, razdobljem u kojem se ukazala mogućnost da se život ispiše ispočetka. Njihovi su se ciljevi na bizaran način poklopili s planovima političke elite istočnog susjeda.

S ukrajinskog prevela Anamarija Knežević

Na političkim prekretnicama

Međutim, nisu samo vanjskopolitički čimbenici tijekom godina uzrokovali nerazvijenost kolektivne svijesti stanovnika Donbasa. Snažnim generatorom autonomističkih ideja bio je i velik dio ukrajinske političke scene. Ukrajinski predsjednički kandidati često su koristili usluge političkih tehnologa iz Kremlja. Njihove usluge, treba priznati, nisu bile samo učinkovite (u smislu da su im jamčile predsjedništvo), nego su također nosile snažnu konfrontacijsku komponentu. Sasvim tipičnu komponentu za ruski politički prostor, onakvu kakva je odavno uništila istinski izraz narodne vlasti, pa čak i slabašne znakove samostalnog političkog mišljenja. Ona se temeljila na energiji suprotstavljanja i huškanja regionalnih (u ruskoj svakodnevici to je, primjerice, tradicionalna rusko-čečenska dihotomija), društvenih (narodno-oligarhijska dihotomija) i etničkih zajednica (rusko-židovska, rusko-kavkaška i sl. dihotomija). Sve su te komponente, uključujući i posljednju, vezujući se uz povijesno uvriježeni konstrukt o „borbi dviju“ kultura, koristile gotovo sve političke sile u Ukrajini, kao i manje ili više svi karizmatični lideri. Zahvaljujući njima, inercija razdora s predizbornih se govornica glatko prenijela u parlament, Vrhovnu radu, a odatle, s TV ekrana koji su ih emitirali, postala je dio ukrajinske svakodnevice. Borba između klanova za odlučujuće poluge unutar državne uprave i financijske tokove, malograđanima se počela činiti kao civilizacijsko suparništvo između Zapada i Istoka. Nije bilo nikakve zaštite od tih iluzija, osim dobre volje kandidata, predsjednika ili zastupnika. Stanovništvo je bez obzira na regionalnu i etničku pripadnost postalo taocem ruskih političkih tehnologija na vlastitu tlu.

Dugi je niz godina Donbas bio u zoni monopolnog (jednostranačkog) utjecaja. Stranka regija vješto je uništavala zametke civilnog društva i konkurente drugih stranaka, koristeći se svim sredstvima: i administrativnim resursima i bliskim odnosima s odabranom vjerskom zajednicom i osobitostima etnonacionalne strukture stanovništva i njihovim korporativnim interesima.

Valja se osvrnuti i na komentare lokalnih aktivista o ulozi koju su imale marksističke, lijeve skupine tijekom razvoja događaja u proljeće 2014. godine. Ništa manje pozornosti ne zaslužuje ni zaključak da kanali utjecaja Ruske Federacije u regiji nisu bile marginalne skupine (kao što to obično ističu

mediji), nego Stranka regija i Komunistička partija Ukrajine. Međutim, i ovaj zaključak čini se prejednostavnim. Ali kako Stanislav Fedorčuk sasvim ispravno primjećuje: „... ljudi koji su osvajali vlast u Krimu kasnije odlaze na Donbas kako bi i dalje pomagali ruskim specijalnim službama u njihovim nastojanjima da unište regiju i ukrajinsku vlast. Još uvijek nema očitovanja Ukrajinske sigurnosne službe i Ministarstva unutarnjih poslova Donec'ke oblasti, čiji su kadrovi ne samo stali na stranu ruske vojske i specijalnih službi Ruske Federacije, nego su i postali temelj kolaboracionističke vojske. Zahvaljujući njihovim bazama (lokalnoj policiji i lokalnoj upravi Službe za sigurnost Ukrajine), Donec'ka Narodna Republika uspjela je pokrenuti masovne represije protiv ukrajinskih aktivista u Donec'ku i stvoriti ozračje straha i protuukrajinskog genocida u Donec'ku.“

Treba se složiti s komentarima V. Vojnalovyča i N. Kočan da je „regionalno kriminalno-oligarhijski *establishment* sredinom 90-ih godina XX. stoljeća Donbas pretvorio u enklavu do koje nije dopirao utjecaj središnje vlasti. Treba samo dodati da je ova situacija u velikoj mjeri odgovarala Kijevu. Elita u prijestolnici išla je linijom manjeg otpora, dijelila sfere utjecaja među svojim pristalicama i protivnicima, održavajući svojevrstan status quo i nadajući se, vjerojatno, da će sve okrenuti u svoju korist kad prikupi potrebnu političku premoć. Ipak, borba elita nije prestajala, nastavila se etapa divljeg gomilanja kapitala, zahvaljujući bogatstvu prirodnih resursa pa se vrijeme centralizacije upravljanja resursima i njihova iskorištavanja u korist države i njezinih ljudi, kao i rješavanje brojnih društvenoekonomskih problema, svako malo odgađalo za prekrasnu, ali daleku budućnost.

Analizirajući najnoviju povijest regije u kontekstu povijesti Ukrajine može se izvesti neutješan zaključak: „donbaski raskol“ prirodna je i logična faza prethodnog razvoja ukrajinske državnosti i nedosljednosti djelovanja političkog vrha koji nikada nije shvatio ozbiljnost prijetnji te se nije osjećao odgovornim pred društvom.

Neovisnost, dobivena na dar od Svemogućeg, nije se iskoristila za razvoj državnosti za koju se ukrajinski narod stoljećima borio, već za reformiranje društveno-gospodarskih odnosa, političkih i poslovnih elita, prije svega, sfere utjecaja i imovine te nezadržive utrke za osobnim obogaćivanjem. Utvrđivanje

„donec’kih“ političara na vrhu političke piramide nakon Majdana bilo je prirodna posljedica kontroverznog političkog razvoja Ukrajine. Slabost i nedosljednost predsjednika V. Juščenka i beskonačna i neprincipijelna borba predsjednika i premijera, dovela je do diskreditacije ideja Majdana 2004. godine, njihova su lica (ne svojevrijedno) postala simbolom ideja koje nisu mogli realizirati.

Okretanje birača „snažnijoj skupini gospodarstvenika“ nije poslužilo kao „sredstvo za smirenje“ ni ukrajinskoj političkoj sceni ni ukrajinskom društvu. Balansirajući u okviru diskursa o „dvije Ukrajine“, međusobno se prepirući i oduzimajući jedan drugome posjede (ne latiti se čak ni banalnog reketa u novijoj verziji korporacijskog preuzimanja), vlasti nisu primjećivale očitu činjenicu da se u takvom obliku resurs političkog projekta nazvanog „Ukrajina“ približava svom logičkom kraju:

- sfere utjecaja bile su u već odavno raspodijeljene
- ne samo u regijama, već i u samom Kijevu otpočelo je neograničeno barbarsko preuzimanja, ne samo malih i srednjih, nego i velikih poduzeća u korist „obitelji“³²
 - sudska i izvršna vlast u ovom su slučaju djelovale kao statisti, legalizirajući u biti proces završetka oligarhizacije gospodarstva u državi
 - društvo se uz pomoć brojnih informacijskih intervencija uspjelo prebaciti na trenutne nebitne probleme
 - oporba se pretvorila u političku ludu
 - Zapad i Rusija održavali su uvjetnu neutralnost, iščekujući kako će završiti epopeja eurointegracijskog procesa koji je proglasio i tobože dosljedno odradio V. Janukovyč.

Društvo, stisnuto u okvire života u kojem vlada kriminal upravo je uz njega povezivalo izlazak Ukrajine iz zatvorenog kruga nerealiziranih mogućnosti i izgubljenih perspektiva.

Janukovyčevo odustajanje od procesa eurointegracija (pod očitim i neospornim pritiskom Kremlja) bio je globalni strateški promašaj. Ono je detoniralo ukrajinsko društvo i očuvalo Ukrajinu, koliko god to paradoksalno zvučalo, od još veće katastrofe negoli je bila aneksija Krima i „hibridni rat“

32 Misli se na Janukovyčev klan.

na Donbasu. U kontekstu najstrašnijeg geopolitičkog prevrata u Ukrajini, jedno se pitanje nameće samo po sebi: kakva je to država stvarana u Ukrajini tijekom posljednje 24 godine ili je li o takvoj državi sanjalo nekoliko naraštaja Ukrajinaca?

U širem, javnom okruženju uvriježilo se mišljenje da je postojeća država bila prilično prikladna za mnoge njezine „građane“ (u njoj se sve moglo „riješiti“, barem se većini tako činilo). Međutim, bez obzira na njezinu „prednost“, takav sustav nema nikakve veze s civiliziranom državom.

Uz to, u takvom obliku ona ne može egzistirati jer korupcija, koja se na svakodnevnoj razini često smatra načinom za rješavanje vlastitih problema, bilo podmićivanjem ili korištenjem položaja administrativnog utjecaja, na globalnoj razini nije ništa drugo nego mehanizam za uzurpaciju vlasti i lišavanje ukrajinskog naroda (kao suverene, socijalno strukturirane zajednice) vladajućeg suvereniteta.

Unatoč tome, činilo se da se ukrajinski eurointegracijski proces nije doimao tako nemogućim ni ukrajinskoj političkoj sceni, koja je na njega gledala kao na mogućnost za usađivanje vlastitih vrijednosti (mentalitetnih i financijskih) u europski civilizacijski kontekst, ni običnim građanima koji su težili po povoljnijoj cijeni ponuditi vlastite vještine na europskom tržištu rada.

Stoga je određeni status quo između vlade i društva tijekom prijelaznog razdoblja omogućavao postojećem sustavu popriličnu dozu stabilnosti.

Čini se da je takva situacija odgovarala većini stanovništva Ukrajine koja, međutim, njegujući prethodna načela svog funkcioniranja, štoviše, čak ih razdvajajući, nije razumjela jedan običan aksiom: takav sustav, kao što je navedeno, u principu nije održiv. Sustav se ili samouništava, reformirajući se po drugim društveno-ekonomskim, društveno-političkim i kulturnim načelima, ili se asimilira pod vanjskim utjecajima. S prvom više-manje ozbiljnijom vanjskom prijetnjom ruši se kao kula od karata. Upravo se tomu svjedočilo u Donbasu s proljeća na ljeto 2014. Čini se da je nekoliko stotina pridošlih reformatora – prikrivenih ruskih komandosa i Čečena, podržanih informacijama iz ruskih medija, bilo dovoljno da administrativni aparat od nekoliko stotina tisuća osoba stane na stranu ruskog desanta i zapravo preda regiju. Izgubljenost i dezorijentiranost stanovništva išla im je u korist. Zapravo

se ukrajinsko društvo i dalje suočava s velikim teškoćama pri analiziranju i procjeni tadašnjih zbivanja.

Takozvani *vatnici* i *višivatnici*³³ raspravljaju o tome tko je kriv za događaje tog vremena. Primjenom staljinističkog načela o kolektivnoj odgovornosti koju je povijest već odavno osudila, malograđanin je, prateći govore u medijima, lako proglasio regiju i njezino stanovništvo odgovornim za tragične posljedice „ruskog proljeća“.

Tradicionalne metode analize uspješno su se umetnule u društveno okruženje, izazvavši veliku podršku, pa čak i oduševljenje. Treba reći da je slično u kolektivnu svijest uklopljen i princip kolektivne odgovornosti za pogrešne procjene sovjetskih vlasti u vezi s krimskim Tatarima, Čečenima, Poljacima, Grcima i ostalim represiranim narodima, čija je jedina krivica bila činjenica da su rođeni na krivom mjestu u krivo vrijeme. Izvan pozornosti malograđanina ostaje i „beznačajna“ činjenica da su se nekim čudom pomahnitali *vatnici* pojavljivali u isto vrijeme i na istom mjestu gdje su se u *potpunoj tajnosti* trebale stacionirati ukrajinske oružane snage, te da se, osim emocijama, zapravo ničim nisu mogli suprotstaviti vojsci. U međuvremenu, na odanost I. Girkinu, kojeg je većina pripadnika policije u Slov’jans’ku prvi put vidjela svojim očima, poslušno su (vjerojatno po nečijoj preporuci) pred kamerama ruskih medija, prisegnule lokalne snage sigurnosti. Zapravo se radilo o tome da su se samo stvarne državne institucije mogle oduprijeti vanjskoj agresiji, a ne njihovi korumpirani simulakrumi. Njihov prelazak na služenje isprva Girkinu, a potom i Donec’koj Narodnoj Republici i Lugans’koj Narodnoj Republici bio je posve logičan jer simulanti nemaju domovinu i ne služe narodu, oni imaju samo gospodara.

Za to vrijeme, kako je javni diskurs i dalje nastavljao čamiti u pitanjima o regionalnom separatizmu i brojiti Kijevu vjerne građane u regijama, treba govoriti prije svega o načelima državotvornosti i uključivanju ustavnog sadržaja u suvremeni ukrajinski politički projekt. Eurointegracijski smjer, koji se nije činio kao nametljiva ideja slabe ukrajinske državnosti, nije samom sebi

33 *vatnici* (ukr. *ватники*) – u kolokvijalnom jeziku najčešće se definiraju kao osobe (post)sovjetskog svjetonazora. Po uzoru na navedeni termin nastao je pojam *višivatnik* (ukr. *вишіватник*) pod kojim se podrazumijevaju ukrajinski domoljubi koji slijepo podržavaju proukrajinsku državnu politiku.

svrha. On je samo vektor društveno-političkih perspektiva. Samo orijentir za razvoj državnih i javnih institucija. On je uzorak i model za budućnost, uz pomoć kojeg se ukrajinsko društvo nastoji riješiti etikete *propale države* i steći mogućnosti za realizaciju vlastitog potencijala. Ne radi se o tome da se Ukrajina po svaku cijenu pridruži klubu europskih država i primi sve povlastice njegovih članova. Prvenstveno se radi o suzbijanju katastrofalne zaostalosti, o usvajanju standarda organizacije i odnosa između vlasti i društva, čiji je cilj osigurati osnovna načela „slobode, jednakosti i bratstva“ za sve građane, a ne samo za odabrane. O stvaranju takve države govorilo se u Kijevu 1917. godine. U današnje vrijeme prvenstveno govorimo o činjenici da stvaranje učinkovite liberalne državne strukture i dalje ostaje jedini pouzdan temelj za unutrašnji i vanjski suverenitet Ukrajine.

Radi se o tome da je realizacija te ideje – koja je toliko puta bila odgađana zbog kobnih povijesnih drama, a koja bi povoljno djelovala na etnokulturni razvoj ukrajinstva – moguća samo u okvirima vlastite državnosti koja leži na moćnim društveno-ekonomskim temeljima. U tom smislu, „donbaski raskol“ pravovremena je i vrlo vrijedna lekcija. Ona je povod za „rad na pogreškama“, koje, nadajmo se, nije prekasno ispraviti. Na globalnoj razini, ne radi se samo o vidanju „donbaske rane“ kratkotrajnim političkim i ekonomskim oblozima. Prije svega, riječ je o oživljavanju državnog suvereniteta Ukrajine, o stvaranju i razvoju ne simulakruma državnosti, već njegova stvarnog prototipa.

U kontekstu iznesenih fundamentalnih zadaća koje nisu preuveličane, a koje se odnose na suvremeni tijek stvaranja ukrajinske državnosti i nacije, valja na drugačiji način postaviti temeljno pitanje o povijesnom sjećanju. Dakle, koje mjesto u koordinatnom sustavu povijesnog sjećanja pripada Donbasu? Vrlo se obećavajućim, znanstveno i društveno produktivnim, čini pristup o Donbasu kao ukrajinskoj nacionalnoj baštini.

...Strateška je pogreška odreći se donbaske baštine. Usprkos današnjem vidljivom siromaštvu i neatraktivnosti, njezin je općeteorijski i kognitivni potencijal ogroman, posebice stoga što se veže uz teoriju nacija i nacionalizma, imperijalne prakse marginalizacije i objektivnih nepovratnih procesa stvaranja nacije. Povijest Donbasa duboki je jecaj naroda koji je podlegao lažnim idejama

boljševizma, do dna ispio čašu iskušenja i nesreća. Cijela njegova sovjetska povijest svjedoči da je komunistička ideja utopija, a njezini napori da je se ostvari pretvaraju se u masovni teror, društveno-ekonomske i etnokulturne degradacije. Ovu lekciju ne treba naučiti samo ukrajinsko društvo, već je treba podijeliti s ostatkom svijeta.

Najvažnije je da se može i treba iskoristiti pri tranziciji ukrajinske nacije na potpuno novu mentalnu, kulturnu i društvenu razinu.

S ukrajinskog prevela Iva Pavlović

Jaroslava Vermenyč

Donbas kao pogranična regija: teritorijalna dimenzija

Teritorijalno-politička podjela i tijek naseljavanja područja krajem XV. stoljeća

Donbas je regija u kojoj je mnogo toga počinjalo od nule. „Divlje polje“, koje je stalnim tatarsko-turskim napadima opustošeno i raseljeno, postalo je poprištem gdje su se susretali doseljenici iz Moskovije (prvi njihov val potaknut je nakon što je ruska vlada poduzela mjere usmjerene na zaštitu granica) te iz Ukrajine, obuhvaćene društvenim prosvjedima (s ove strane, kolonizacija je bila spontana). Zajedno su izgradili stražarske utvrde, dobivali sol. Dobivanjem kamene soli u drugoj polovici XVII. st. započeo je proces iskorištavanja prirodnih bogatstava područja. Godine 1676. na slanim jezerima nastao je prvi grad Donbasa – Soljane (Slov’jans’k). Solari su 1702. godine osnovali i drugi grad, Bahmut. Godine 1715. počele su s proizvodnjom Bahmutska i Torska solana.

Lokalni kozaci pronašli su ležišta kamenog ugljena na području rijeke Bilenjke (pritok Lujanja); naučili su kako koristiti ugljen u svakodnevnom životu. Okružni upravitelj Mykyta Verejs’kyj i zapovjednik Bahmutske utvrde Semen Čirkov, zanimali su se za ta nalazišta. Krajem 1721. godine poslali su uzorke kamenog ugljena i rude u Sankt Peterburg. Ekspedicija G. Kapustina, koja je poslana na to mjesto, osvjedočila je da je lokalni ugljen pogodan za taljenje lijevanog željeza. Međutim, do kraja stoljeća količina njegova iskapanja je zanemariva. Tek je osnivanje Lysyčanske tvornice 1795. godine pokrenulo posao s mrtve točke.

Godina 1795. također je i početak povijesti grada Lugans’ka, upravo tada je pod vodstvom škotskog inženjera Charlesa Gascoigneja osnovana Lugans’ka ljevaonica željeza. Ovamo su dovodili kvalificirane radnike i majstore iz Lypecka i Petrozavodska, tek otkupljene kmetove iz okolice Tambova i Kurska, do kraja stoljeća, ovamo su u velikim grupama dovezeni poljski vojnici – sveukupno 371 osoba.

Civilizacijska dostignuća, međutim, teško su pronalazila put u područja bez gradova, uređenih cesta, kulturnih središta i obrazovnih ustanova. Malobrojno radno sposobno stanovništvo prisilio je rusku vlast da razvija, u biti „ničiju“ zemlju, privlačeći doseljenike sa svih strana – etnička raznolikost ovoga područja doista nije imala presedana nigdje drugdje. Ali doseljenici dospjeli iz dalekih i bliskih krajeva loše su se prilagođavali uvjetima nenaseljenih područja i u pravilu nisu se dugo zadržavali na jednome mjestu. Eksperiment sa stvaranjem tkz. Nove Srbije i Slavenosrbije na zemljama Zaporožja i Slobožanščyne pokazao se kratkotrajnim i općenito, neuspješnim. U biti, čak do kraja XVIII. st. ogroman teritorij današnjeg Donbasa bio je tipično „pogranično područje“ s vrlo često nemirnim „susretima“, raznolikim mentalitetom, životnim stilovima i stereotipima ponašanja.

Situacija se promijenila kada se u regiji počela graditi željeznica. Industrijska revolucija na području Donbasa trajala je tijekom stoljeća i završila kada je prisilan rad kmetova zamijenio rad slobodnih radnika. Ubrzana urbanizacija Donbasa izazvala je izraženu asimetriju njegove etnodemografske strukture. Prema procjenama I. Kononova, sačinjenima na temelju popisa stanovništva iz 1897. godine, Ukrajinci su činili 62,5 % stanovnika Donbasa, Rusi 24,2 %, Grci 4,2 %, Nijemci 3 %, Židovi 2 %, Tatari 1,4 %. Nešto drugačiji omjeri bili su u rudarskoj industriji Donbasa, tu su Rusi činili 74 % radnika, Ukrajinci 22,3 %. U pravilu, Ukrajinci, pretežno seljaci, nisu pokazivali preveliku želju za popunjavanjem radnih mjesta u industrijskim gradovima, daleko više davali su prednost iseljavanju u udaljena područja zemlje negoli zapošljavanju u susjednim postrojenjima.

Ogromnim priljevom doseljenika u Ukrajinu iz Rusije i Bjelorusije, gdje je prenapučenost postala problem mnogo ranije nego u Ukrajini, stvorio se fenomen prevladavanja ruskojezičnog stanovništva po industrijskim gradovima i mjestima Donbasa. Iako je na istoku Ukrajine prevladavalo seosko, uglavnom ukrajinsko stanovništvo, koje se od samoga početka formiralo na polietničkoj osnovi, ono se postupno uvlačilo u život industrijskih područja te se djelomično rusificiralo. Razlika između povijesno poljoprivrednih i industrijskih regija, koja se djelomično izjednačila tijekom kolonizacijskih procesa XVIII. i prve tri četvrtine XIX. st., ponovno je postala izraženijom.

U ovom kontekstu, problem jezika pokazao se složenim, baš kao i problem ukrajinsko-ruskih odnosa. Rusko Carstvo, podsjeća I. Džuba, oduvijek je imalo posebne „tajne“ protiv Ukrajine, koje je još na početku XVIII. st. oformio knez B. Kurakin: „Što se tiče tog maloruskog naroda, valja voditi računa o nekoliko tajnih točaka kojih se uvijek treba pridržavati“. „Tajne“ su bile transparentne i jasne: Ukrajinci su posvuda trebali postati objektom asimilacije, a posebice u graničnim regijama.

Jedna od tih „javnih tajni“ bila je konzistentna politika centralizacije i birokratizacije administrativno-teritorijalnog ustroja. Kozačke pukovnije bile su likvidirane čim su postale nepotrebne za vojne ciljeve, a ni vojna organizacija srpskih doseljenika nije udovoljavala vlasti niti joj se u potpunosti podređivala. Godine 1764. ujedinjenjem Nove Srbije i Novoslobids'ke pukovnije stvorena je Novorosijska gubernija, kojoj su se uskoro pripojile Slavenosrpska i Bahmutska kozačka pukovnija te 15 satnija Myrgorods'ke i Poltavs'ke pukovnije. Takvim složenim „koktelom“ započela je politika sprječavanja bilo kakvog pokušaja odvajanja ukrajinskih područja u zasebni nacionalno-teritorijalni kompleks, kojega se carska vlada slijepo pridržavala. Uredbom od 14. veljače 1775. godine stvorena je Azovska gubernija.

... Rusko osvajanje pricrnomorskog teritorija, revolucioniralo je političku i povijesnu geografiju Ukrajine i duboko je promijenilo odnose Ukrajine s Istokom, koji je do tada bio jednom od odrednica ukrajinskog bitka. Geopolitički preokreti stvorili su preduvjete za velike migracijske procese, a ti su procesi, s druge strane, stvorili novi ukrajinski teritorij. Granice ukrajinskog raseljavanja, koje su se povijesno oblikovale, znatno su se proširile; teritorij koji se naglo razvijao značajno se razlikovao „od svih državno-administrativnih struktura u kojima su Ukrajinci živjeli u prošlosti“.

Međutim, teritorijalne i demografske promjene nikako se nisu odrazile na politički status Ukrajine. Za svijet ona, kao i ranije, nije postojala. Težnje da se izbrišu bilo kakve razlike između Rusa i Ukrajinaca te da se u potpunosti asimiliraju potonji, ne samo da su se odražavale u teoriji o ravnopravnosti „triju grana ruskog naroda“, što su propagirali vladini krugovi, nego su se ukorijenile i u nazivima „Jugozapadni kraj“ i „Novorossija“ kojima su imenovana novopripojena područja. Ukrajinska kultura, koja u tim područjima nije imala odgovarajuću intelektualnu bazu, egzistirala je u uvjetima neprestanog pritiska

ideološke i estetske cenzure te rusifikatorskog niveliranja i prirodno, na istoku se povlačila pred ruskim, a na zapadu pred poljskim utjecajem.

Složeno preplitanje procesa ubrzane urbanizacije Donbasa i njegove kulturne marginalizacije pojava je, koja u biti nema analogije u svjetskoj povijesti te zaslužuje temeljna istraživanja, posebice u pogledu kompatibilnosti asimilacijske politike centra s podizanjem socijalnih i kulturnih barijera. I. Kononov Lugans'ku tvornicu i Lugnas'ki rudnik, koji su osnovani 1795. g., nazvao je „prvim otočićima industrijskog društva“ na ukrajinskoj zemlji. Ali on je istaknuo i njihov paradoksalni karakter – najnovija tehnika spajala se s arhaičnim društvenim odnosima. Proizvodnja se odvijala uglavnom u vojnoj disciplini i održavala se na prisilnom radu. Infrastruktura nije održavala korak s opsegom industrijske gradnje. Radeći po dvanaest sati dnevno, radnici su bili prisiljeni stiskati se preostali dio vremena u barakama i zemunicama. Ne čudi što je u regiji vladalo snažno prosvjedno raspoloženje.

Juzivka kapitalističkog razdoblja

Pretežno pridošli radnici, koji su živjeli u nevjerojatno skućenim okolnostima, često u neljudskim uvjetima u barakama, brzo su usvajali negativne stereotipe ponašanja prema vlasti i vlasništvu, iskazujući tendenciju

prema stihijskim destruktivnim pobunama. Odvojivši se od zemlje, dojučerašnji seljaci našli su se u poziciji marginalaca u sustavu vrijednosti u kojem je prevladavao kult grube sile i sumnjivih zadovoljstava povezanih s pijanstvom. Našavši se u tvorničkom kotlu, Rusi, Ukrajinci i Grci, postupno su se denacionalizirali, gubeći jedinstveni seljački svjetonazor, a ne usvajajući pritom navike gradskog života. Simbioza ostataka patrijarhalnosti i radikalnih raspoloženja te izjednačavanja, stvorila je eksplozivnu mješavinu koju su za svoje interese spretno koristili lijevi radikali raznih strujanja, kao i desni konzervativni, tzv. crnostotnici¹.

Juzivka

Ipak, strukture zakonskih regulativa, čiji je temelj postavljen krajem XIX. stoljeća, nastavile su djelovati. Regija se postupno pretvorila u vodeće središte industrije carske Rusije.

Engleski kapital i engleski radnici najprije su dominirali na novoosnovanom metalurškom poduzeću, koje je utemeljio britanski poduzetnik John Hughes. On je i udario temelje Donec'ku. To se zbilo 1869. g. kada je Huges besplatno

¹ Crnostotnici – zajednički naziv za ruske monarhističke i ultranacionalne organizacije nastale nakon revolucije 1905. godine. (op. prev.)

dobio zemlju duž linije harkivsko-azovske željeznice te zajam od 500 000 rubalja za izgradnju željezničke pruge do buduće tvornice. Hugesova tvornica zauzela je prvo mjesto u zemlji po proizvodnji metala. U Juzivki, koja je 1870. godine imala 164 stanovnika, prema popisu iz 1897. godine, bilo je već 28 076 stanovnika. Huges se trudio urediti naselje prema tradicionalnim engleskim standardima: 19 paralelnih ulica, koje su presijecale uličice, bile su popločane kamenom i osvijetljene električnim i plinskim svjetiljkama. Centar grada početkom XX. stoljeća imao je uređen park, ljetni teatar, ribnjak, a broj stanovnika dosegao je 70 000.

Postupno je strani kapital u Donbasu zamijenjen s ruskim, a promijenio se i sastav inženjerskog i tehničkog osoblja. U Hugesovoj tvornici 1914. g. na 32 strana stručnjaka već je bilo 858 ruskih. Međutim, i ruskim kapitalistima, kao i stranim, bilo je neisplativo ulagati u urbanu infrastrukturu, i zato Juzivka sve do pada carstva nije dobila službeni status grada, a o drugim industrijskim središtima da ni ne govorimo. Gledajući isključivo vanjske značajke i stanje kulture, mjesto je podsjećalo na zapušteno radničko naselje.

Revolucijski i sovjetski Donbas

Raspad Ruskog Carstva, koji je započeo svrgavanjem autokracije u veljači 1917. g., okončali su snažni decentralizacijski procesi, nastali kao posljedica poraza u ratu i poraza nacionalno-oslobodilačkih pokreta. Kaos društvenog života bio je uvjetovan oštrim protivljenjem liberalnih, socijaldemokratskih, nacionalističkih, anarhističkih ideja, a pritom su u svakoj od tih struja, u pravilu, postojala dva pola, umjereni i radikalni. U Ukrajini je situaciju otežavalo supostojanje paralelnih tijela: Privremene vlade te vijeća nacionalnog središta – Centralne rade, koja je imala u provincijskim gradovima Donbasa (Mariupolju, Lugans'ku, Bahmutu) svoja kotarska vijeća koja su se oslanjala na ukrajinizirane vojne jedinice i odrede „Slobodnog kozaštva“. Međutim, brojnije su ovdje bile socijaldemokratske organizacije boljševičke struje, koje su nastale kao rezultat udaljavanja od Centralne rade kao „buržoaskog tijela“. Boljševici iz Donec'ko-kryvoriškog bazena prihvatili su odluku Privremene vlade da se teritorij Ukrajine ograniči na pet gubernija; u vezi s tim pitanjem nisu izrazili nikakvo negodovanje.

Na plenarnoj sjednici Oblasnog komiteta vijeća Donec'kog i Kryvoriškog bazena, održanoj 17. studenoga, prihvaćena je odluka o potrebi „ostajanja cijelog Donec'ko-kryvoriškog bazena, uključujući i Harkiv, u sastavu Rusije, te dodjeljivanja navedenom teritoriju statusa posebne, jedinstvene, samoupravne oblasti.“ Stvaranje Donec'ko-Kryvoriške Republike krajem siječnja 1918. njezini su utemeljitelji objašnjavali težnjom da se stvori obrambena linija protiv prodora njemačke vojske na Donbas, koju je pozvala Centralna rada. Ali u mnogo većoj mjeri težnja je odražavala negiranje nacionalnog načela u izgradnji sovjetske federacije: lokalni boljševici na novonastalu oblast nisu gledali kao na federaciju sovjetskih republika, nego kao na federaciju ekonomski srodnih regija.

Obnovivši svoju vlast u Donbasu u siječnju 1920., boljševici su središtem gubernije proglasili Lugans'k, ali od kolovoza 1920. ulogu gubernijskog središta preuzeo je Bahmut.

Nadalje je vlast u regiji u svoje ruke preuzela Moskva. Nakon što je dio poljoprivrednih područja Donbasa u veljači 1932. postao dijelom novonastale Dnipropetrovs'ke i Harkivs'ke oblasti, ostatak tog teritorija, koji je zadržao uvjetni naziv „Donbas“, do ljeta je ostao podređen saveznom središtu. Dana 2. srpnja 1932. g. Sveukrajinski centralni izvršni komitet usvojio je rezoluciju „O stvaranju Donec'ke oblasti u Donbasu“.

Urbanizacija 20-ih i 30-ih godina, tijekom koje se urbano stanovništvo Ukrajinske SSR i više nego udvostručilo, bila je nametnuta zadacima „socijalističke industrijalizacije“ i pratila ju je ciljana politika pretvaranja radničke klase u okosnicu sustava. Fenomen zakašnjele industrijalizacije u SSSR-u najjasnije je došao do izražaja u podređivanju gospodarstva politici i takvog forsiranja tempa industrijalizacije, koje je potkopalo temelje normalnog života. Urbanizacija je bila čvrsto vezana za stvaranje moćnog vojno-industrijskog kompleksa i odavala je sve znakove neprirodnosti i podcjenjivanja elementarnih životnih potreba stanovništva.

Jačanje zapovjedne vertikale Kremlja bilo je popraćeno napadom na prava republika i odbacivanjem liberalizacijskih smjernica Nove ekonomske politike. Politika industrijalizacije zahtijevala je ogromnu koncentraciju resursa i stvaranje snažne energetske baze utjecaja, i Ukrajini, s njezinim bogatim resursima dodijeljena je uloga testnog poligona za ekonomske i socijalne

eksperimente neviđenih razmjera. Utvrđivanje nadmoći saveznih ispred republičkih zakona, likvidacija republičkih i stvaranje saveznih ministarstava, jačanje kaznenih tijela bez presedana, praksa izravnog upravljanja ukrajinskim regijama (Donbas, Moldavska ASSR) iz Moskve – sve su to bile karike jednog lanca. Vladajuće ukrajinske strukture brzo su lišene čak i iluzorne ekonomske slobode.

U toj situaciji, prema riječima I. Služyn'ske: „Moskva je vješto 'nadigrala' ukrajinske vladine dužnosnike i stručnjake, proguravši umjesto etničkog načela, princip ekonomske isplativosti. Pretpostavka se bazirala na tome da se stanovništvo nakon devastacija uzrokovanih Prvim svjetskim te građanskim ratom neće toliko brinuti zbog poprilično apstraktnih problema oko 'etničke pravednosti' koliko će biti motivirano za kvalitetnije rješavanje svojih gospodarskih i društvenih potreba. Štoviše, tek je novonastali Savez stvarao povoljnu atmosferu za poigravanje probuđenim internacionalističkim osjećajima“.

Do samog kraja Sovjetskog Saveza, vlasti nisu uspjele ispraviti svoju „unutarnju geopolitiku“ (termin R. Collinsa), tj. pronaći optimalnu geostrukturu za vlastiti etnički i kulturno heterogeni, slabo naseljeni prostor.

Osvješćujući ozbiljnost problema povezanih s Donbasom, Kremlj je regiji nastojao stvoriti imidž „izloga socijalističkih transformacija“. Međutim, zadatak stvaranja „socijalističkih gradova“, koji je stalno najavljivala vladajuća Partija, nije se uspio ostvariti, najvećim razlogom zbog nedostatka za to potrebnih resursa. Prenapučeni „komunalni stanovi“, barake, redovi u trgovinama, gotovo nedostatak prikladnog prijevoza, složena kriminogena situacija, ostali su obilježjima gradova tijekom cijelog međuratnog razdoblja. U takvim je gradovima vladala svojevrsna pseudotrgovina, koja je bila povezana s distribucijskim sustavom deficita, a apsolutno nisu postojali nikakvi uvjeti za razvoj privatne inicijative.

Primjetnim znakom prijeratnog ukrajinskog grada bilo je njegovo „poseljačivanje“. Priljev velikog broja seljaka u gradove unosio je u urbano okruženje sustav vrijednosti, svojstvenih selu, a gradska kultura nije imala odgovarajuće uvjete za svoj razvoj. Ruski povjesničar A. Ahijezer imao je pravo kada je pisao da se u SSSR-u „nije provodila toliko urbanizacija, koliko pseudourbanizacija, ne toliko intelektualizacija sela, koliko *poseljačivanje* grada“.

On je, pak, skretao pozornost na to, da su pokušaji spajanja industrijalizacije sa zastarjelim pogledima na rad unaprijed bili osuđeni na neuspjeh. A hipertrofija administrativne integracije ušla je u oštar sukob s raznovrsnošću kulturnih regija, lokalnih područja, migracijskih preferencija, pretvorivši naposljetku taj konflikt u najvažniji čimbenik dezorganizacije društva i države.

Za Donbas, jednim od izvora nestabilnosti postao je problem rudarskih gradova. I. Kononov skreće pozornost na „paradoksalni karakter“ njihove strukture. Klasični gradovi, za razliku od sela, nastaju na društvenim odnosima. Rudarski su gradovi pak nastali na resursima i pokazali su se u potpunosti ovisnima o društvenoj potražnji tih resursa. Svaki od rudarskih gradova ima ili monoproduktivni ili monosektorski karakter. U biti, rudarski su gradovi pokazivali u mnogo čemu osobiti, „polugradski“ način života i takvu vrstu kulture. Neki od njih su u potpunosti izgubili oznake cjelovitog objekta, pretvorivši se u aglomeracije odvojenih radničkih naselja. U današnje vrijeme to je bitno ograničilo mogućnosti prilagođavanja rudara novim uvjetima, nastalima uslijed društvene transformacije.

Još jedan jednako oštar sukob stvorila je nedosljedna politike ukrajinizacije. Vlast ju je pokušavala pretvoriti u instrument za „sovjetizaciju“ gradova ojačati njihov utjecaj na selo koje govori ukrajinski. Umjesto toga, postigla je suprotan rezultat: grad je postao središtem formiranja novog urbanog identiteta i svojevrsne narodno-kulturne mobilizacije s karakterističnom modernističkom orijentacijom. „Taj novi identitet“, konstatira J. Liber, „sada se koncentrirao u gradovima, odražavajući promjenu položaja Ukrajinaca u urbanim središtima od marginalnosti do većine. Što je najvažnije, simbioza brzog rasta gradova i ukrajinizacije dovela je do prekida starih odnosa i hijerarhija u gradovima. Evolucija novih odnosa, osobito pojava male (no, zato izrazito utjecajne) grupe ukrajinsko-ruskih intelektualaca te interes za kulturu rusificiranih Ukrajinaca, imala je duboke posljedice. Na kraju krajeva, utvrđivanje ukrajinske elite u gradovima dovelo je u pitanje ne samo monopolsku poziciju dotad dominantnog ruskog jezika, već i rusku političku hegemoniju.

Poslijeratne godine u Ukrajini bile su period intenzivne industrijske izgradnje koja je povukla za sobom novi migracijski val. Samo od 1959. do 1963. godine u Ukrajinskoj SSR izgrađeno je 35 novih tvornica i više od 250

velikih kemijskih postrojenja. Ukrajinski teritorij bio je deset puta intenzivnije zagađeniji otpadom iz kompleksa za obradu mineralnih sirovina od ostatka SSSR-a. Tehnološka opterećenja na okoliš bila su 6 do 7 puta viša od ukupne razine Sovjetskog Saveza.

U procesu industrijalizacije, istočni i južni dijelovi zemlje najviše su se razvijali u području naftno-energetskih, energetskih, metalurških i strojarških kompleksa, koji su se pretežno usmjeravali na vojno-industrijske potrebe s očitim zaostajanjem industrijske infrastrukture, koja je proizvodila robu široke potrošnje.

Shvativši da se monolitna snaga sovjetskog gospodarskog sustava, stvorena na temelju moći, počela raspadati nakon Staljinove smrti, vladajuća elita SSSR-a intenzivno je tražila mehanizme sposobne za izvršavanje uloge mobilizacijskih poluga.

Nepromišljeno razvijanje prostora bilo je posebno izraženo u Donbasu gdje su se oko velikih industrijskih grdosija, na mjestu starih sela i zaseoka, pojavili novi gradovi. Borba s „arhitektonskom pretjeranom izgradnjom“, koju je inicirao N. Hruščov, također je pridonijela tomu da su novi gradovi bili različiti i opasni za život.

Već sedamdesetih godina postalo je jasno da su mogućnosti ekstenzivnog razvoja gospodarstva Donbasa u potpunosti iscrpljene, a opterećenje okoliša premašilo je sve dopuštene norme. No utrka za „pokazateljima rasta“ onemogućila je svaku trezveniju analizu situacije. Štoviše, prema donbaskom modelu, razvijala su se i nova područja za vađenje ugljena, u zapadnom Donbasu, Lavovsko-volynskom bazenu.

Sovjetsko je iskustvo uvjerljivo dokazalo da, iako pojam modernizacije i urbanizacije ima pozitivan naboj, sami procesi urbanizacije ne osiguravaju društveni napredak.

Gradovi Donbasa posljednjih su se godina SSSR-a našli u posebno teškoj poziciji. Što se tiče općih problema industrije, uzrokovanih dotrajalošću opreme, nerazmjerom između složenosti posla i visine plaće ili neriješenih ekoloških problema – oni su se samo pogoršavali.

S ukrajinskog prevela Paulina Mrnarević

Donbas u samostalnoj Ukrajini: cijena pogrešnih odluka

Prijelaz iz planskog u tržišno gospodarstvo u Ukrajini se odvijao bolno te je uzrokovao znatan pad proizvodnje. Privatizacija se u industrijskom sektoru odvijala prema složenim shemama uslijed čega je na dobitku bio sivi, a ponekad čak i kriminalni kapital. Brzo su „narasli mišići“ predstavnicima financijsko-industrijskih grupa iz Dnipropetrovs'ka i Donec'ka. Ostali su gradovi trpjeli zbog odlaska radno sposobnog stanovništva u inozemstvo i glavni grad, mnogi su od njih dospjeli u kategoriju „depresivnih teritorija“. Kronično neisplaćivanje plaća, javna i prikrivena nezaposlenost naglo su pogoršali raspoloženje ljudi, doveli do sloma životnih vrijednosti te ih lišavali nade u bolje sutra.

Već je 90-ih godina postalo jasno da je Donbas, proizvođači jednu petinu sveukupne industrijske proizvodnje, na rubu gospodarske katastrofe. Gustoća izljeva štetnih tvari iz industrijskih postrojenja dosegla je 60 tona po četvornom kilometru i bila 8,7 puta veća od ukrajinskog prosjeka. Preko 100 hektara zemlje zauzimali su odlagališta i deponiji, ali nije izgrađena nijedna tvornica za preradu i odstranjivanje opasnog otpada.

Na početku 90-ih godina XX. stoljeća 90 % od gotovo dva milijuna rudara u Ukrajini nalazilo se na Donbasu.

Prisilno zatvaranje rudnika zbog nepostojanja centraliziranoga financiranja dovelo je neke od njih na rub socijalne katastrofe.

Prema V. Golovku, početkom XXI. stoljeća poduzetnik postaje „novi heroj“ donec'kog identiteta, štoviše, poduzetnik koji se bavi metalurgijom, što je ponajprije povezano s propašću rudarstva ugljena. Iako se i u metalurgiji proizvodnja smanjivala, zapošljavanje se umjetno poticalo i 2000. g. bilo je veće nego u sovjetskom razdoblju.

Sukob između regionalnog identiteta Donbasa i nacionalnog identiteta očitovao se ne toliko u težnjama za autonomaštvom, koliko u nastojanjima za jačanje statusa regije u okviru Ukrajine sve do težnji da se vlada cijelom Ukrajinom.

Vjerovanje u vlastitu iznimnost potaknula je ideju o „pretvaranju Ukrajine u koloniju Donbasa“ (B. Bahtjejev). Donec'ki je identitet u to vrijeme u mnogočemu podsjećao na sovjetski. Tu su gotovo 10 godina nakon stjecanja neovisnosti na izborima dominirala komunistička izborna raspoloženja.

U pozadini kolapsa Janukovyčeva režima dogodio se nagli porast znakova nestabilnosti i socijalne destrukcije. U takvim uvjetima znatno se povećava nervoza karakteristična za društveno raspoloženje, socijalni cinizam, negativan stav prema „drugome“. Psiholozi u takvim slučajevima bilježe fenomen ograničene racionalnosti zajedno s hirovitim spojem pasivnosti i buntovništva, snovima o utopiji, nostalgичnim raspoloženjima. Nepovjerenje u vladine institucije naglo raste, političko djelovanje stanovništva postaje nepredvidivo. Sukobi lako prelaze izvan granica zakonitog djelovanja. Brzo dolazi do stanja svojevrsnog društvenog nemira; u arapskim zemljama to nazivaju *fitnah*. Opravdavanje nasilja pri tome se dovodi do krajnosti – spremnosti na rat do uništenja „posljednjeg neprijatelja“. Tamo gdje su se izgubili kriteriji racionalnoga postavljanja ciljeva, vlada utopijski oblik svijesti s naivnim uvjerenjem da „neograničena“ sloboda otvara put prema blagostanju i napretku. Zapravo, odricanje od glavne funkcionalne vrijednosti ljudskoga postojanja – vrijednosti ljudskog života – ruši do temelja tkivo društvenog postojanja. Kada se princip „ili-ili“ dovede do krajnosti, a nasilje se tumači kao jedini pouzdani instrument za društvene promjene, znači da je primitivizacija društvene svijesti dovedena do apsurda. Jedino što se može postići tim putem je produblјivanje politizacije, novi porast asocijalne aktivnosti i onako već potpuno dezorijentiranog društva.

Nije čudo da su se znakovi krize vrijednosti, koja je uvjerljivo bila vidljiva po cijeloj Ukrajini početkom XXI st., osobito jako isticali upravo na Donbasu. Prema O. Ševčenku, njezini su znakovi „cinizam preživljavanja“ pomnožen mržnjom prema vlasti, masovni očaj, obezvrjeđivanje rada i njegovo nadomještanje žeđu za brzim bogaćenjem. Devaluacija moralnih vrijednosti provodi se „kanalizacijom“ mržnje stanovništva prema vlasti. Drugim riječima, vladin cinizam rađa difuzni cinizam stanovništva i obrnuto, stvarajući masovno uvjerenje da su moral i vlast takoreći dvije nespojive stvari.

Kako je točno primijetio ravnatelj Instituta za strateška istraživanja „Nova Ukrajina“, Andrij Jermolajev, u Donbasu imamo posla s izraženim sociokulturnim konfliktom, koji sadrži obilježja difuznosti. Ono čime se Ukrajina ranije ponosila – mir, tolerancija, prirodni humanizam – srušilo se u nekoliko dana. U uvjetima tako duboke krize vrijednosti i moralno-duhovnog urušavanja jedinstvenog polja razni ljudi sebi grade različite slike svijeta, i tu i

tamo javljaju se „svoje istine“, koje se često nazivaju antagonističkima. Milijuni ljudi smatraju se suvišnima. Ne vide se u tom modelu države. I sada stvar prelazi na područje formiranja nove dogovorne nacionalne državnosti, inače državotvorni će proces dobiti nekontrolirani karakter i ta će kriza trenutno urušiti stabilnost europskoga i ruskoga sustava. „Za vraćanje na pravi put potrebni su drugi jezik, drugi pristup, druge oči, druge vijesti.“

Dok su stanovnici Donbasa svojim značajnim udjelom kao birači imali mogućnost barem na izborima osigurati prisutnost „svojih“ u vrhovnoj vlasti, bili su spremni pomiriti se s njihovom korumpiranošću i vladinim cinizmom. Ali, dolazak desnog centra i radikalne desnice na vlast u veljači 2014. godine naglo je promijenio političku situaciju u državi. Razočaranje u aktivnosti Stranke regija, koju su na Donbasu smatrali „svojom“, pomaknulo je fokus društvenih simpatija izvan granica vlastite države. Uvjerljiva demagogija vladajućih struktura Ruske Federacije, zajedno sa stvarnim korakom – aneksijom Krima – odradila je svoje. Dezorijentirani i demoralizirani ljudi povjerovali su u mogućnost ponavljanja krimskoga scenarija i na Donbasu.

Proanaliziravši dubinu uzroka sukoba na istoku Ukrajine, grupa američkih i europskih analitičara objavila je svoja razmišljanja na stranicama novina „Washington Post“. Istraživali su, jasna stvar, njegove etničke i kulturne korijene, analogijom prema sukobima na Balkanu i Bliskom istoku. Međutim, došli su do zaključka da ovdje ni etničke ni kulturne razlike, ako su i prisutne, nisu bile temelj za vojno djelovanje. Puno veći značaj imali su nepromišljeni potezi političara, ponajprije ruskih, zatim namjerno potpirivano raspoloženje, provedene diverzije, usmjerene propagandne akcije. Ali svi ti čimbenici ne bi dali tako brz učinak da rusko-ukrajinska granica nije bila „porozna“, gotovo kao da uopće nije postojala. Uz to, da je ukrajinska vlada pravovremeno i adekvatno reagirala na upozorenja sociologa da u Ukrajini postoji najmanje 8 raznih društvenih skupina, na temelju kojih možemo govoriti o „osam Ukrajina“ i da se 16,3 % ispitanika – uglavnom stanovnika Istoka i Juga – ne žele identificirati s ukrajinskim nacionalistima. Shigeki Sumi, japanski veleposlanik u Ukrajini dosta se točno izjasnio o dubokim uzrocima toga što se dogodilo: „Kada bi ljudi na istoku zemlje bili 100 % sretni, oni nikada ne bi pali pod utjecaj stranih elemenata. Prehraniti ih, dati im mjesto, dati im posao – sve je to vrlo važno kako oni ne bi postali lake žrtve nasilnika... Naravno, važno je braniti granice,

ali u isto vrijeme treba zadovoljiti ljude, činiti ih slobodnima i sretnima. To mora jamčiti sigurnost usmjerena na čovjeka.“

Možda je ipak u pravu poljska istraživačica regionalnog identiteta Donbasa M. Studenna-Skrukwa kada promatra lokalni separatizam ponajprije kao diskurs kritičan prema sociokulturnoj stvarnosti današnje Ukrajine, u kojemu se aktualizirao određen oblik bunta ruskojezičnih Ukrajinaca, kao svojevrsnu ideju, koja stanovnicima regije simbolično nadoknađuje status kulturne podređenosti Kijevu. U svakom slučaju, imamo posla s vrištećim izražavanjem iracionalnog ponašanja, koje samo po sebi zaslužuje objašnjenje.

Stereotipno ponašanje kao odraz društvenih raspoloženja

Društveno raspoloženje, iako se široko koristi, vrlo je nejasan i nekonkretan pojam. Obično se smatra da su upravo društvena raspoloženja pokazatelji političkog ponašanja, ali se pri tome stavlja u drugi plan postojanje pasivne mase, koja se, imajući određene jasne prioritete, u vrijeme mira svojim ponašanjem nikako ne ističe. Kada se naglo pojača polarizacija društva, udio negativizma u društvenoj svijesti raste. U pravilu, ona se usmjerava protiv vlasti, ali u principu njegovom metom može postati bilo tko i bilo što.

Nepodudaranje ili nepotpuna usklađenost društvenih raspoloženja i političkog djelovanja psiholozi označuju pojmom „ograničena racionalnost“. Slom iluzija, u pravilu, oživljava individualnu iracionalnost i tada se čovjek ponaša tako da stvarnom ili zamišljenom neprijatelju učini što je moguće veću štetu. Ali izvan racionalnog okvira lako izlazi i kolektivna svijest, osobito kad se pojave odgovarajuća propagandna nastojanja. Društvena je svijest na Donbasu uvijek bila podvojena, orijentirana i na ruski i na europski sustav vrijednosti. Sada je ta ambivalentnost društvene svijesti ovdje dosegla kritične razmjere: na svakakve referendume i pseudoizbore ljudi trče, ne zbog toga što stvarno žele utjecati na politički proces s ciljem njegova poboljšanja, nego zato što samo na taj način mogu doista pokazati vlastiti protest. Na kraju će osvijestiti da je takvo ponašanje pogrešno, ali, u pravilu, prekasno.

Donbas je i više nego suzdržano reagirao na događaje na kijevskom Majdanu. Istraživanje koje je od 8. do 18. veljače 2014. godine proveo Kijevski

međunarodni institut za sociologiju, na vrhuncu prosvjeda na Majdanu, pokazalo je sljedeće: na istoku Ukrajine samo 20 % ispitanika smatralo je da je uzrok prosvjeda ozlojeđenost korumpiranim Janukovyčevim režimom, dok ih je istovremeno 57 % povezivalo s uplitanjem Zapada i njegovim nastojanjem da Ukrajinu povuče u svoju sferu utjecaja.

Za usporedbu, u zapadnoj Ukrajini 80 % ispitanika smatralo je Janukovyčev režim krivim za eskalaciju sukoba.

Lugans'ki filozof Oleksandr Jeremenko točno je predvidio da će događaji na Majdanu i promjena vlasti koja je povezana s njima postati uzrok produbljanja polarizacije u ukrajinskom društvu. „Svaki takav značajan događaj“, pisao je, „prijeteći pita: ‘S kim si ti?’“ Autoritarno zahtijeva: „Budi ili s ove ili s one strane barikade!“ Sve revolucije imaju sklonost radikaliziranju tijekom svoje provedbe. Majdan se dijelom radikalizirao kao posljedica unutrašnje logike razvoja, a dijelom zbog nespretnih poteza vladajućih. „Tryzub“, „Desni sektor“ i druge radikalno desne organizacije preuzele su inicijativu od umjereno-liberalnih snaga. Nažalost, u prvoj fazi sukoba, kada je široki društveni dijalog još mogao ispraviti stvari, niti se vlada žurila razumjeti stanovnike Donec'ka i Luganska, niti stanovnici Donbasa nisu učinili ni jedan korak ususret novoj vladi, a priori su je proglasili „huntom“.

Kako konstatira V. Torba, proleterska slava, izmišljena u sovjetsko vrijeme, nakon stjecanja neovisnosti pretvorila se u bolan teret za građane te se razbila o potrebu pukog preživljavanja. Donbas je prije svega htio da se na njega obrati pozornost i time se vješto koristila prorуска propaganda, pozivajući se na duboke osjećaje svojstvene upravo toj zemlji. Ništa manje važna nisu ni raspoloženja onih slojeva društva koji su se 90-ih godina ostvarivali zahvaljujući moći, nezamislivoj dobiti, korupciji itd. Među većinom stanovništva regije, koja je postala taocem povijesnog sloma, našlo se mnogo onih, koji su podsvjesno, u stanju besmislene pomračenosti zgrabili automatsku pušku.

To što se dogodilo na istoku Ukrajine, konstatira publicist, trenutačno brzinsko naoružavanje regije, koje se našlo u rukama slojeva stanovništva sklonih pljački, zajedno s diverzantima koji su uvezeni izvana, Lugansčynu je pretvorilo u užasan socijalni eksperiment. Ona je „postala“ svojevrsno Frankensteinovo čudovište, stvoreno od raznih dijelova stanovništva (lokalnog

i uvezenog), aktivnog i pasivnog, proruskog, prosovjetskog i pri tome patriotskog u najperverznijem shvaćanju te riječi. Međutim, iako je taj narod većinom sam kriv za vlastitu apatiju i prorusko raspoloženje, on i dalje ostaje ukrajinski. „Obmanut, „zombiran“, manipuliran, ali ukrajinski. Donbas hoće čuti konkretan razgovor, inače će se po navici pokoriti sili, pobjeći u pljačkaški rat i bezakonje. Donbas može postati gnojni čir koji će proširiti svoju sepsu na cijelu Ukrajinu.

Dakle, potrebno je aktivno raditi na napretku, ponajprije kao reakcija na vrlo učinkovitu rusku propagandu. Strategija ekonomskog i političkog pragmatizma u Ukrajini treba se, prema našem dubokom uvjerenju, temeljiti na razumnom razmatranju regionalne posebnosti i pograničnog položaja, kulturno-psiholoških komponenti regionalne svijesti, ranjivosti mentaliteta građana koji su se zatekli na području borbenih djelovanja.

Zašto se ipak konfliktna situacija na Donbasu tako dugo ne može riješiti? Očito je to povezano sa samom prirodom sukoba koji je po svojoj prirodi vrijednosni. Prema mišljenju upravo spomenutog O. Jeremenka, separatistička raspoloženja „prosječnih stanovnika Luganska“ uglavnom su odraz političke nepismenosti i bespomoćnosti. Nesposobnost da se sagleda istina, strah od istine, izazvani kompleksom manje vrijednosti i prikrivenom opsjednutošću veličinom, čuju se u sloganima koji su ponovljeni bezbroj puta: „Nitko nas ne čuje!“, „Fašizam neće proći!“. Aksiom da velik broj stanovnika Donbasa ne voli kijevsku vladu i da je velik postotak onih koji su glasovali za Lugans'ku i Donec'ku republiku, uopće odgovara stvarnosti. Ali „Demosteni Donbasa“ nisu uvijek razumjeli za što zapravo glasuju. Na takvom tlu sami od sebe rastu plodovi neznanja, gluposti, besmislenih glasina, širi se prostor za manipulacije. A ipak, ako govorimo o odabiru vanjskopolitičke orijentacije znatnoga dijela građana Donbasa, to se teško može zadovoljiti tako jednostavnim objašnjenjima. Kako možemo izgraditi svoju državu, ako imamo teritorij, imamo aparat, imamo ime, ali nismo stvorili naciju... Na istoku Ukrajine odvija se svjetonazorska kriza.

Do sada, konstatira znanstvenik i publicist, i u materijalnom i u duhovnom smislu teritorij Donbasa pretvara se u Divlje polje. Psihofizičko stanje stanovnika Donbasa, posebno onih koji nisu mogli otići iz „vrućih

točaka“, još će dugog vremena ostajati složeno. Skrivajući se u podrumima i razmišljajući samo o preživljavanju, ljudi gube orijentire, umor od nasilja potiskuje sve druge osjećaje. Psihozama, koje se javljaju u takvim okolnostima, svojstven je gubitak racionalnog rasuđivanja; ljudi miješaju uzroke i posljedice, ne razlikuju dobronamjerne ljude od neprijatelja, nisu sposobni razlikovati vrijednosti od simulakruma.

Prema mišljenju socijalnog psihologa V. Vasjutyns'kog, „većina ljudi na istoku smatra da je Ukrajina napala Donbas i nikakvi argumenti o ruskoj agresiji ne mogu ih razuvjeriti. Navodno su htjeli federalizaciju i decentralizaciju, a ukrajinska je vojska krenula ratovati protiv toga. Uvjeriti ih u suprotno bit će moguće jedino tada kada se ostvari decentralizacija prema europskom modelu, ne samo na razini regija, nego i na razini zajednica.

Kako smatra J. Golovaha, blizu 60 % stanovnika istoka vidi svoju regiju u sastavu Ukrajine. „Ali postoji dio koji negativno vidi našu državu, zato treba znati razgovarati ne samo s većinom, nego i s manjinom, ako vlada želi sačuvati jedinstvo zemlje ne samo na papiru ili vojnim metodama. Očito je da se izbor među geopolitičkim i humanističkim prioritetima mora raditi u korist ovog drugog.

Nitko danas ne može reći, naglašava bivši profesor Donec'kog nacionalnog sveučilišta Igor Todorov, koliko godina mora proći da bi se život na Donbasu vratio u normalu. Uostalom, separatisti se uglavnom regrutiraju među stanovnicima manjih rudarskih gradova, faktički lišenih izvora prihoda. „Sada ti ljudi imaju automatske puške, poraslo im je samopouzdanje i praktički ih je nemoguće vratiti u prijašnji život. Mora početi opsežna rekonstrukcija infrastrukture Donbasa koristeći iskustva Kine i zemalja južne Azije. Kako bi se ljudima dala radna mjesta uz odgovarajuću plaću, potreban je složen pristup središnje vlasti i korporacija; ta računica mora biti ne samo o trošku države i inozemnih investitora, nego i vlastitih oligarha. U protivnom se Donbas može pretvoriti u trajni izvor destabilizacije stanja u zemlji i instrument za potpunu likvidaciju naše države.“

Neophodno je dosljedno u politici uzimati u obzir objektivan rast regionalnog čimbenika na istoku Ukrajine. Do sada su se tim rastom vješto koristili oligarsi i vanjske sile, tj. Ruska Federacija, koristeći stari princip „zavadi

pa vladaj“. Oslanjanje na svjetska iskustva u sferi decentralizacije, osobito talijanska i španjolska, u mnogočemu može pomoći prilikom promišljanja o tim mogućnostima, koje može osigurati dosljedno provedena strategija decentralizacije. Samo će se na taj način uspjeti ukloniti ili barem smanjiti taj „kompleks žrtve“, koji se razvio kod znatnog dijela stanovnika Donbasa pod utjecajem nepromišljenih poteza domaće vlade i nevjerojatno jakog ideološkog pritiska Ruske Federacije.

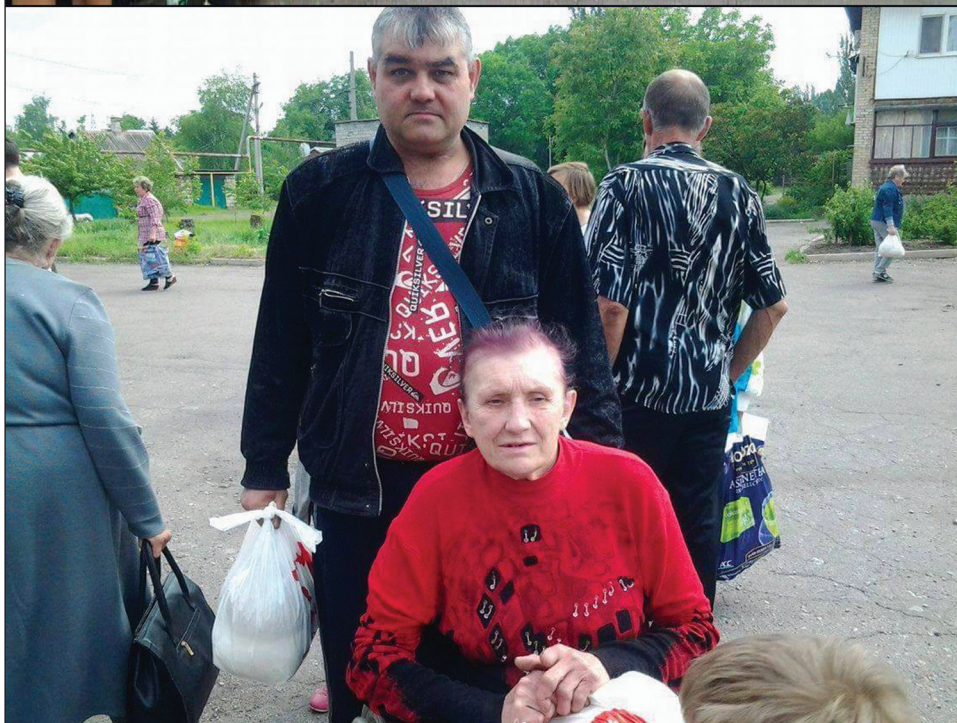
Donbas i dalje pliva u krvi, konstatira publicist I. Sjundjukov. Prema njegovu uvjerenju, rasulo u glavama dovodi do potpunog svjetonazorskog, vrijednosnog i mentalnog rasula — ukrajinsko će društvo morati platiti visoku cijenu i bit će iznimno teško iznova stvarati ukrajinski identitet na Donbasu.

Zastrašujuće iskustvo Donbasa zahtijeva promišljanje. Ponajprije u povijesnim okvirima. Ako ne uspijemo u određenoj mjeri shvatiti povijesne uzroke velike tragedije, zemlja će ponovno biti primorana djelovati metodom pokušaja i pogrešaka, ili, još gore, metodom „trulih dogovora“ korumpiranih elita.

Ako govorimo o optimističnom scenariju razvoja događaja na Donbasu, prioritet sigurno pripada J. Marčuku. On vjeruje da će se poslije obnove infrastrukture Donbasa dogoditi nepovratna promjena industrijske strukture regije, njezina modernizacija jer većina je tvornica na Donbasu tehnološki zaostala i troše previše energije, a izvoze se uglavnom sirovine.

Ali obnova se Donbasa mora dogoditi ne samo u gospodarstvu i infrastrukturi, nego i informacijski i duhovno jer on nikada nije bio ukrajinski. Paralelno s europskom integracijom, Ukrajini je potrebna i unutrašnja integracija; regije moraju dobro spoznati, osjetiti, vidjeti jedna drugu. „Izbacivanje iz svijesti nametnutih fobija koje su se vješto njegovale na Donbasu, obnova infrastrukture, modernizacija proizvodnje i unutarnja ukrajinska integracija, garancija su blagostanja Donbasa.“

Dok sukob traje, teško je reći koliko je vremena potrebno za ostvarenje tog optimističnog predviđanja. Već se strašnim doimaju ogromni gubici genetskog fonda ukrajinskog naroda, uzrokovani hibridnim ratom, šteta u ekologiji, industrijskoj i prometnoj infrastrukturi, gospodarstvu u cjelini. Možda će se još dugo ljudi na Donbasu tresti od same pomisli na to što su morali preživjeti.

Podjela prehrane i odjeće građanima Donbasa

Zemlji je krajnje potrebna vlastita etika transkulturacije u pograničnim područjima – s naglaskom na dinamiku međusobnih utjecaja i razgraničenje, pri tom treba imati na umu da je utjecaj središnje vlasti ovdje često slabiji od utjecaja granice. Homogena nacionalna kultura nikada nije bila realnost; tim više, ona ne može biti takva poslije strašnih kušnji hibridnog rata. Ukrajinski kulturni prostor ima složenu konfiguraciju višedimenzionalnosti, opterećenu brojnim traumama. U takvim se okolnostima samo u „slavljenju različitosti“ (celebration of diversities), kao što se to radi na Zapadu, može tražiti međusobno razumijevanje.

Jedno je očito: objašnjavanjem fenomena pograničnog područja samo političkim čimbenicima u kontekstu ratova, gospodarske ekspanzije metropola i susjeda ne postiže se mnogo. Sve utječe na atmosferu pograničnog područja: unutarnje administrativne granice, kulturni kontakti, stanje regionalne samosvijesti, simboli, mitovi i mnogo drugih čimbenika. Posebno se nesigurnim ovdje može pokazati podcjenjivanje egzistencijalnih čimbenika, subjektivnog raspoloženja „čovjeka na granici“.

Dezorijentiranim, izgubljenim ljudima na Donbasu, često lišenim sredstava za život, danas je ponajprije potrebna stvarna socijalna i psihološka pomoć. Samo će ona, pomnožena s otvorenošću i iskrenošću u ljudskim odnosima, osigurati očuvanje tog dijela Donbasa u sastavu Ukrajine, koji danas praktički nije pod njezinom kontrolom.

S ukrajinskog preveo Ivan Miloš

Hiroaki Kuromiya

Sloboda i teror u Donbasu

Ukrajinsko-rusko pogranično područje 1870. – 1990.

Rusija je velika država. Ukrajina također, barem prema europskim standardima. Ova knjiga govori o Donbasu, tj. o Donec'kom bazenu, relativno nevelikom području (nešto manjem od savezne države Indiane, ali znatno većem od Masschusettsa) koje se prostire između Ukrajine i Rusije. Bez obzira na njegove male razmjere i na činjenicu da se nalazi daleko od političkih metropola Moskve i Kijeva, vlasti je uvijek predstavljao problem. Dok sam sredinom 80-ih godina prošloga stoljeća pisao rad o industrijskoj revoluciji za vrijeme Staljina, shvatio sam važnost ovog ugljenog i metalurgijskog središta, ruskog (i ukrajinskog) Ruhra, neposlušnog djeteta Moskve i Kijeva. Kada je 1988. godine knjiga bila objavljena, odlučio sam napisati monografiju o burnoj povijesti Donbasa.

Glavni je cilj moje knjige istražiti politički teror za vrijeme Staljina, tj. tijekom razdoblja koje moji prethodnici nisu obradili. Proučavam ovu temu u znatno širem kronološkom kontekstu, od doba Kozaka do 90-ih godina prošloga stoljeća, kako bih što preciznije istaknuo glavnu temu ove knjige; tijekom cijele svoje povijesti Donbas je bio utjelovljenje slobode i upravo je ta sloboda odredila njegovu krajnje brutalnu i surovu povijest.

Govoriti o slobodi u autokratskoj carskoj Rusiji ili u staljinističkom Sovjetskom Savezu čini se proturječnim. Ali ova knjiga pokazuje da je u to vrijeme, kada je politička okrutnost bila neodvojiv dio donbaske povijesti, paradoksalno Donbas, zemlja stepa kojom su vladali Kozaci, simbolizirao slobodu u narodnoj svijesti i percepciji Moskve (i Kijeva). Ovdje koristim predodžbu o „slobodi“ u njezinu negativnom značenju, dakle u kontekstu „sloboda od“, a ne „sloboda za“.

Sa svojim dubokim podzemljem (u izravnom i prenesenom značenju), rudnici Donbasa bili su utočište onima koji su tražili slobodu. To ne znači da u Donbasu nije bilo ekonomskog iskorištavanja ili međuetničkih sukoba.

Naprotiv, privučeni slobodom i mogućnostima tog pograničnog područja, ovdje su se skrasili različiti ljudi iz cijele zemlje i izvan njezinih granica, ali nemilosrdno iskorištavanje te međuetnički sukobi bili su dio svakodnevnog života Donbasa. U tom se kontekstu Donbas može usporediti sa Sibirom, američkim Zapadom ili čak srednjovjekovnim europskim gradovima.

Zanimljivo je što je, čak i na vrhuncu staljinizma, Donbas uspio očuvati ponešto od slobodne stepe¹, pružajući utočište ljudima lišenih građanskih prava, izgnanicima, bjeguncima, kriminalcima i drugima. Neki od njih bili su toliko neophodni za normalno funkcioniranje industrije na Donbasu da im je – kad su politički nepodobne osobe bile iseljavane iz donbaskih gradova i sela, pa i cijele države – bilo dopušteno da rade u rudnicima Donbasa. Kada je, kao posljedica rata, bilo mnogo prosjaka i beskućnika, Moskva ih je ponovno usmjeravala na Donbas ili ih je slala onamo kao neželjene i po mišljenju vlasti opasne elemente. Stoga je Donbas u očima Moskve bio politički nepovjerljiv. Kada je Staljin odlučio uništiti svoje političke neprijatelje (stvarne i potencijalne), Donbas je neizbježno postao predmetom masovnog terora. Doista, postoje dokazi da je Donbas bio jedan od dijelova zemlje koji je najviše trpio Staljinov krvavi teror.

Donbas nije jedini koji je zadržao određenu razinu slobode, a istovremeno trpio ugnjetavanje države. Ova je knjiga konkretno povijesno istraživanje koju treba nadopuniti drugim temeljitim istraživanjima o gradovima i područjima carske Rusije i Sovjetskog Saveza kako bismo spoznali Donbas u pravoj usporednoj perspektivi. Gradovi su svojim stanovnicima, osobito Moskva, Sankt-Peterburg (Lenjingrad), Kijev i Harkiv, također pružali određenu anonimnost, ali je život u metropolama i većim sredinama u vrijeme Sovjetskog Saveza bio pod budnim okom milicije. Stoga, onima koji su tražili anonimnost bilo je naravno znatno teže i nezgodnije živjeti u takvim gradovima pa su davali prednost Donbasu. Iz tog kuta gledanja, Sibir, koji je također utjelovljivao slobodu, mogao je biti podjednako privlačan kao i Donbas, međutim Sibir je simbolizirao i raj i pakao. I premda je u Sibir prije revolucije dolazilo mnogo doseljenika (posebice Ukrajinaca), nakon revolucije postao je simbolom progonstva,

1 Stepe i sloboda bili su nerazdvojivi u svijesti Ukrajinaca, Rusa i drugih naroda. Sjetimo se, na primjer, Gogoljeva opisa „neograničene, slobodne, prekrasne stepe“.

prisilnog rada i smrti, osobito za Ukrajince koji su sreću radije tražili u mnogo bližem Donbasu.

Politički teror također nije bio monopol samo Donbasa. Nasilje je bilo uobičajena pojava u ruskoj i ukrajinskoj povijesti. Jasno je da su svi narodi, svi gradovi i sela bili žrtve terora u vrijeme Staljinove vladavine. Međutim, ne treba preuveličavati razmjere donbaskog terora. Činjenica da je industrija ugljena i prilično veliki broj radnika zaposlenih u njoj bila iznimno važna za gospodarstvo zemlje (a samim time i za njezine oružane snage), najvjerojatnije je nešto ublažila staljinistički teror. Ipak, strahovlada tridesetih godina prošlog stoljeća bila je strašna, a nasilje – sastavni dio političkog života regije i prije i nakon toga razdoblja. Drugim riječima, cilj je dokazati da je Donbas izniman primjer borbe slobode i straha i taj izniman primjer može otkriti iznenađujuće mnogo.

Tijekom svoje povijesti Donbas je bio politički neobuzdan. Vlasti u političkim metropolama, koje su pokušale zavladatai srcem i mislima Donbasa, svaki su put doživjele poraz. To se najjasnije vidjelo tijekom kriznih razdoblja: revolucije i građanskog rata, tijekom Drugog svjetskog rata i kada se raspao Sovjetski Savez. Za razliku od, primjerice, susjednog Dona koji je 1917. godine iznio svoje političke ideje (poput, „kozačka republika“ i „sovjetska republika“), Donbas je odbacio bilo kakvo političko svrstavanje. Sve su političke stranke smatrale političku atmosferu Donbasa otrovnom i opasnom. Lav Trocki, Staljinov smrtni neprijatelj, najbolje je opisao političku povijest regije: „U Donbas možete otići samo s (političkom) plinskom maskom.“

Ova knjiga pripada žanru regionalnih studija. U istraživanju usredotočenom na jednoj regiji Ukrajine i Rusije, bila mi je vrlo korisna ideja o „izlazu“ (suprotna predodžbama o „odanosti“ i „izražavanju vlastitog mišljenja“) iznesena u radu Alberta Hirschmana. Dokazujem da je Donbas uvijek bio „izlaz“, spas i alternativa političkom konformizmu ili prosvjedima. U stvaranju mojih ideja iznimno su mi pomogle razne studije susjednih te pograničnih područja i povijesna geografija, bez obzira što su mnoge od njih povezane s oblikovanjem nacionalnog identiteta, slučaj Donbasa dokazuje koliko mu je on malo značio.

I u geografskom i simboličnom smislu Donbas je zasebna zajednica, isto kao i nacija, grad ili selo. Ovo je pogranični prostor gdje su se unutarnja

težnja za slobodom, divlja eksploatacija i svakodnevno nasilje međusobno natjecali za prevlast. Poput ostalih zajednica, stepa je sa svim svojim sponama slobode i terora bila zamišljena zajednica. I kao i sve ostale zajednice, i ova je također prepuna mitova. Iako se u Donbasu razaznaju različite vrste ljudi, očuvao je svoju tradicionalnu slavu zemlje slobode i terora, i to je njegova osobitost.

U jednom trenu dok sam radio na knjizi dobio sam ideju da napišem mikropovijest u kojoj bi se sovjetska povijest proučavala s mikroskopskog gledišta. Takva povijest mogla bi postati moj sljedeći rad i morat ću prihvatiti izazov takozvane subjektivističke škole, ali izvori koje sam otkrio u ukrajinskim i ruskim arhivima, umjesto toga, potaknuli su me, dok sam istraživao Donbas, na takvu apstraktnu ideju kao što je „prostor“ ili „slobodna stepa“, tj. gotovo makropovijest što se protivi mojim prvobitnim namjerama.

Međutim, u ovoj se knjizi ipak govori o „običnim“, bezimenim, „prosječnim“ stanovnicima Donbasa (iako sam ih, tamo gdje je to bilo moguće, pokušao identificirati) i o tome kako se državni teror odrazio na njihove živote.

Na primjerima mnogobrojnih osobnih priča prikazujem složenost mjesta i vremena za gomilu ljudi koja je tamo tada živjela. S obzirom da je glavna tema Donbas kao regija, mogu izložiti samo fragmente ljudskih sudbina. Međutim, broj tih fragmenata je beskonačan. Prikupio sam mnogo užasnih primjera, ne samo ispitujući ljude u Ukrajini i Rusiji, već i istražujući u raznim knjižnicama i nedavno otvorenim arhivima Donec'ka, Lugans'ka, Kijeva i Moskve. U ovoj su knjizi detaljno opisane tragedije, izbrisani životi, državni despotizam, baš kao i strah naroda, junaštvo, podlost, kukavičluk, hrabrost.

Od svih izvora na koje se oslanjam, najkorisniji bili su mi ranije nedostupni arhivi. Prije svega, „kazneni“ slučajevi represiranih pojedinaca iz arhiva bivšeg KGB-a u Donec'ku i Lugans'ku (Ukrajina) – to je izvor mnogih dosad nepoznatih priča žrtava represija tijekom 30-ih godina prošloga stoljeća. Nisam imao toliko sreće da dođem do nedavnih arhivskih izvora, dijelom zbog službenih zakona o tajnosti u Ukrajini i Rusiji. Svejedno, pronašao sam mnogo novih informacija o turbulentnom životu ljudi u Donbasu.

Težak je zadatak pisati o tome kako su „obični“ ljudi preživjeli teror. Nemoguće je odgovoriti na pitanja što im je on predstavljao, što su osjećali, mislili i kako su postupali, ne ispitujući njihove poglede na svijet. Empirijski je dobro poznato da vjera i ideologija podjednako i određuju i ne određuju postupke. Proučavajući doba brzih promjena i transformacija, potrebne su sinkronijske i dijakronijske analize. Iako povijesni izvori, pa i arhivski dokumenti koji su još uvijek povjerljivi, ne mogu ispričati cijelu „istinu“ o sebi, povijesni dokumenti i događaji ne mogu se tumačiti samo kao tekstovi ili semiotička polja. Povijesni događaji odvijali su se pod pritiskom stvarnih materijalnih i ljudskih čimbenika. Potrebno je uzeti u obzir takve zajedničke čimbenike kao što su moć, pohlepa, strah, nada i glad. Tek tada možete sigurno saznati kako su ljudi živjeli u određenom povijesnom kontekstu i kako se promijenila njihova percepcija svijeta. Pokušao sam to učiniti u svojoj knjizi, koristeći se detaljnom statistikom, ako je postojala, i primjerima iz života pojedinaca.

Kada pišemo o teroru u Sovjetskom Savezu, moramo biti svjesni da u tadašnje vrijeme politički teror na masovnih razmjera nije bio jedinstvena pojava samo u Sovjetskom Savezu. Adolf Hitler, Mao Zedong, Idi Amin, Pol Pot (ovo su samo neka od imena) također su provodili masovni teror. To nikako ne ublažava strahote terora u Sovjetskom Savezu, iako su se njezini golemi razmjeri ponekad umanjivali iz drugih razloga, na primjer, kao znak priznanja Staljinove pobjede nad nacističkom Njemačkom. Isto to moglo se dogoditi i u Njemačkoj da je Hitler pobijedio u ratu, kao što tvrdi Saul Friedländer, kritizirajući zaključke Haydena Whitea iz njegova epistemološkog relativizma:

„Na primjer, što bi bilo da su nacisti pobijedili u ratu? Bez sumnje, bilo bi mnogo primjera idiličnog života u Trećemu Reichu i smiješnog nestanka njegovih žrtava – uglavnom Židova. Kako bi u tom slučaju White (koji izričito odbacuje bilo kakvu revizionističku verziju holokausta) odredio epistemološki kriterij za pobijanje komičnog tumačenja tih događaja, a da se nikako ne referira na ‘političku učinkovitost’?“

Ovaj hipotetski slučaj bio je stvarnost za Sovjetski Savez. Stoga je pitanje terora u SSSR-u znatno složenije nego što bi to moglo biti u drugim okolnostima. Staljinistički teror bio je strašan. Provodio se sveobuhvatno i

u velikoj mjeri, vrlo je teško pisati o tome, njegove se analize povjesničari pribojavaju, ali ova knjiga dokazuje da se ne smije poricati Staljinova neposredna uloga u teroru.

Međutim, ne zanima me toliko proučavanje Staljinove krivnje koliko analiza političkog mehanizma njegova terora. Glavni problem u ovom slučaju jest stvaranje slike „neprijatelja“. U percepciji Moskve Donbas je bio preplavljen „neprijateljima“. A upravo je ta percepcija, vrlo vjerojatno, bila ispravna, što dokazuje ova knjiga. Međutim, političkoj vladi nedostajala su djelotvorna sredstva koja bi mogla odrediti političko raspoloženje stanovništva, unatoč naizgled svemoćnoj tajnoj policiji i njezinoj razgranatoj mreži nadzora. To je zapravo zato što je sva kritička misao politike otišla u ilegalu. Počevši od Gladomora 1932. – 1933., Moskva je, u nastojanju da iskorijeni nevidljive i izmišljene „neprijatelje“, stvorila novu sliku neprijatelja – sliku klasnog neutralnog „neprijatelja naroda“, umjesto slike „klasnog neprijatelja“ kojem je nametnuta marksistička ideologija.

Politički pasivnom stanovništvu, takva se slika nije samo nametala odozgo. Primjer Donbasa pokazuje da su ljudi stvarali vlastite slike „neprijatelja“, koristeći službeni politički kurs za vlastite interese. Stanovništvo koje je tijekom nekoliko generacija trpjelo ugnjetavanje, „neprijatelja“ je doživljavalo kao razlog svog nezadovoljstva i gnjeva. Tradicionalna praznovjerja izbila su na površinu i ukorijenila se među narodom pod novim nazivom: „neprijatelj“. Jedan od najupečatljivijih primjera ovog fenomena je antisemitizam. Do Drugog svjetskog rata sovjetska je vlast pokušavala uništiti tu živu predrasudu, ali se ona teško iskorjenjivala iz društva. Tako je barem bilo u Donbasu gdje je bilo mnogo Židova među rudarima.

Problem je u tome što je „neprijatelj naroda“ imao vrlo široko značenje, koje je uključivalo i sam „narod“. Iako je pasivnost kao politička varijanta bila potpuno bezopasna u drugim okolnostima, u staljinističkom Sovjetskom Savezu nije bilo tako, jer lov na neprijatelje bio je usmjeren upravo na te skrivene nevidljive neprijatelje koji su se u Staljinovoj percepciji samo pretvarali da su pasivni. Stoga, gotovo da su svi bili uhvaćeni u vrtlog, i u većoj ili manjoj mjeri, u nekom su trenutku postali žrtva terora. Istraživanje o Donbasu dokazuje koliko je nejasna i neprecizna bila ideja o „neprijatelju

naroda“. I iako je Moskva strogo kontrolirala svoj teror protiv „neprijatelja naroda“, operacije su postale toliko opsežne da su dosegle sam rub propasti.

Nema potrebe dokazivati nemogućnost (ili složenost) „subjektivnosti“ ili „privatne sfere“ u staljinističkom društvu, kao što to čine neki povjesničari. „Za neke, kako tvrdi Manfred Hildermeier, ‘objektivni’ svijet nije cijeli svijet, a isto tako i ‘unutarnji’ svijet i ‘samosvijest’ ne čine cijeli svijet.“ Zaista, neki mogu vrlo mirno prihvatiti da je, u takvoj zemlji kao što je staljinistički Sovjetski Savez, nepovezanost između ljudskih misli i djela moguća. Ta nepovezanost objašnjava zašto je Staljinu bila potrebna njegova verzija suda svijesti. A drugi smatraju da većina argumenata „subjektivističke“ škole implicitno ili eksplicitno potvrđuje nepovredivost režima kada se razmatra djelovanje (ili praksa) pojedinca. Režim nipošto nije bio snažan u svim dijelovima Sovjetskog Saveza: rat s Njemačkom označio je kraj staljinističkoj vlasti na okupiranim područjima (ova činjenica često se zanemaruje u studijama posvećenim Moskvi ili St. Peterburgu, a iz njih proizlazi važna uloga regionalnih studija). Njemačka je okupacija uvela posve novu dimenziju politike. Čak i usred velikog terora, ljudi su neosporno tražili političke alternative. Bilo je sasvim jasno da rat daje takve alternative i vladaru i njegovim podređenima. To je zapravo bio slučaj u mnogim regijama Sovjetskog Saveza, osobito u Donbasu.

I tradicionalni i novi pristupi temi staljinističkog terora uvijek su bili obilježeni jasnom kontradikcijom. Osuđujući staljinistički teror, povjesničari implicitno tvrde da ozbiljnog političkog otpora protiv Staljina nije bilo. Istovremeno, podržavajući Staljinove političke protivnike, povjesničari tvrde da je postojao značajan otpor. Ako subjektivističko tumačenje gotovo ili u potpunosti ne ostavlja prostor za negiranje, povjesničari koji ustraju na neslaganju, otporu i namjeri rušenja vlasti, skloni su odviše nekritički gledati na arhivske dokumente prepune krivotvorenih podataka. Vjerujem da bi bilo produktivnije konceptualizirati „pogranično područje“, primjerice, slobodnu stepu i stavove ljudi čija se volja nije mogla u potpunosti kontrolirati. Takvo bi istraživanje označilo novi smjer u proučavanju staljinističkog terora.

S ukrajinskog prevela Marta Bolarić

Život na Divljem polju

Na gosta Donbasa, pa čak i suvremenog, industrijaliziranog Donbasa, ostavlja dojam široka, otvorena stepa koja se proteže od početka do kraja horizonta. Donbas je dio područja koji su nazivali „Divlja stepa“ (Divlje polje). Po analogiji s američkim izrazom „Divlji zapad“ to područje bi se moglo nazvati „Divlji jug“. U svakom slučaju, dobio je taj naziv jer je povijesno gledajući bio kazalište s neprekidnim vojnim djelovanjima. Geografske posebnosti pretvorile su tu stepu u divlju, opasnu regiju: ona se „proteže na zapad od Mongolije do Karpata i proniče u središte dunavske regije. U davna vremena pružala je mongolskim nomadima prekrasan put bez ijedne prirodne prepreka pa sve do Karpatskog gorja.“ Zato, prema Georgiju Vernads'kom,

„u određenom smislu stepu se može usporediti s morem. S dovoljnom količinom snage moglo ju se zaštititi, međutim, ni Rusyči ni Polovci nisu bili u mogućnosti ni kontrolirati ni očuvati sva njezina područja. Polovečka horda provodila je godišnja obilaženja stepe, ljudi su išli za konjima i stokom koju su pasli; prostor oko nomadskih šatora bio je zatvoren za ikojeg stranca, međutim, ostatak stepe bio je ničija zemlja, barem povremeno.“

Upravo su ovdje Slaveni i mnogobrojna nomadska plemena, kao što su Pečenezi, Polovci (Kipčaci), a zatim i Tatari, stoljećima vodili duge i krvave ratove. U svijesti Rusa (i Ukrajinaca), isto tako prema Georgiju Vernads'kom, stepa je imala posebno značenje.

„To je bilo *polje* starorus'kih epskih poema, scena junačkih podviga Ilje Muromeca i ostalih ruskih legendarnih junaka; a, također, bitaka koje su se zaista odvijale, podviga tisuće stvarnih rus'kih vojnika, pobjednika kao što je Volodymyr Monomah te gubitnika kao što je Igor Novgorod-Siverskyj. Prekrivena vlasastim koviljem i bogata životinjskim svijetom, a bogata i polovečkim strijelcima, stepa je imala veliku privlačnu silu kod onih koji su bili u potrazi za avanturama, dok je slabije ujedno odbijala. To je pjesnički i sažeto opisano u „Slovu o vojni Igorevoj“ krajem XII st. i gotovo isto tako pjesnički, ali istančanije, u „Tarasu Buljbi“ Mykole Gogolja sedam stoljeća kasnije.“

Dalje Vernads'kyj dodaje:

„Tijekom XV. i XVI. st. ta je ničija zemlja postala dom ukrajinskih i ruskih Kozaka, koji su se u konačnici objedinili u moćne vojne zajednice („vojske“) među kojima su dvije najvažnije bile su Zaporoška (južnije od dnjeparskih pragova) i Donska (u donjem toku Dona).“

Divlje polje Donbasa leži između dva povijesna kozačka područja. Ono je u cijelosti postalo dio Ruskog Carstva tek u razdoblju vladavine Katarine krajem osamnaestoga stoljeća.

Danas je Donbas podijeljen između Ukrajine i Rusije, međutim, njegova povijest čak i danas poprima osobine Divljeg polja (slobodoljubivost, ratobornost, surovost, sklonost terorizmu, neovisnost) koje prodiru izvan ruskih i ukrajinskih granica. Ova obilježja određivala su političku povijest Donbasa čak i nakon što se u Divljem polju pojavila „suvremenost“. Ako ništa drugo, onda je upravo „suvremenost“, kako se čini, i preporodila ova obilježja stepskog pograničnog područja u Donbasu.

Bivajući dijelom onoga što se nekada nazivalo Novorusija, Donbas je smješten u jugoistočnom dijelu Ukrajine (današnja Donec'ka i Lugans'ka oblast) i proteže se u jugozapadnu Rusiju (dio Rostovske oblasti), njegove granice jasno ocrtava središnji i donji tok rijeke Donec' (pritok Dona) i Azovsko more. U užem smislu Donbas predstavlja regiju s industrijom ugljena i čelika koja se formirala u toj zoni, površinom je blizak Vermontu u Sjedinjenim Državama. To je bio ruski (i ukrajinski) Ruhr. Uoči revolucije 1917. godine, centar Donbasa – kojem su pripadali veliki gradovi i naselja kao što su Bahmut, Juzivka, Lugans'k i Mariupolj – pripadao je Katerynoslavskoj guberniji, a njegov istočni dio s glavnim gradovima i naseljima Makijivka, Taganrog i Oleksandrivs'k-Gruševs'kyj pripadao je Oblasti Donske Vojske.

Donbas nikada nije bio jedinstvena administrativna jedinica što povjesničarima stvara dodatne poteškoće pri određivanju statističkih klasifikacija. Međutim, broj njegovih stanovnika naglo se povećao zbog intenzivnih migracija otkada je Donbas postao dio carstva i oblikovao se kao etnički šareno pogranično područje ujedinjeno ekonomskim čimbenicima. Nakon boljševičke revolucije industrija ugljena u zoni grada Šahty u Sjevernokavkaskom području Rusije administrativno se podređivala vlasti

ukrajinskog Donbasa. Kada je 1928. proglašeno da je u rudnicima ugljena u gradu Šahty započela „ekonomska kontrarevolucija“, sovjetska vlada otkrila je da su takvi slučajevi zabilježeni po cijelom Donbasu, odnosno, s obje strane granice.

Klima Donbasa umjereno je kontinentalna. Međutim, takvi su prirodni uvjeti teški. Sovjetski disident Petro Grygorenko, čiji je sin preminuo u srpnju 1934. godine od dizenterije u gradu Staljinu (do 1924. g. – Juzivka) nazvao je tu klimu „ubojitom“. Svi koji su bili u gradu Staljinu potvrdit će Grygorenkove riječi.

Surovu klimu činili su još gorom mračni socijalni uvjeti. Ruski inženjer, koji je početkom 90-ih god. XIX. st. premješten u Rutčenkove, blizu Juzivke, ostavio je ovakvo sjećanje o Donbasu:

„A dosada i jednoličnost iznimno sivog života bili su neizdrživi. Stepa je naokolo ravna poput daske, čak bez ijedne vododerine, u zimi osljepljujuće bijela, u rano proljeće crna s rupama u snijegu, prekrasna tek početkom ljeta, kada se *voronec* (stepski božur) prelijeva crvenom bojom, a pjev stotina poljskih ševa raznosi po njemu poput zvona. Međutim, i ovu ljepotu uništio je rudnik sa svojom hotimičnom prozaičnošću koja se nikako nije uklapala u proljetnu stepu, goleme hrpe nagomilanog bijelo-sivog stijenja iz kojeg se dimio smrdljivi sumpor, gdje su se u bijelom dimu stalno komešale ljudske siluete koje su prebacivale vagonete s komadima stijene. Sjećam se čudnog osjećaja „zarobljenosti“ koji me često obuzimao tijekom prve godine mog služjenja u rudokopima, osobito izraženo u proljeće. Nicala je bezumna želja da pobjegnem, tuga je parala srce.“

Makijivka u zapadnom dijelu Oblasti Donske Vojske važno je središte ugljene i metalurške industrije. Upravo su ovdje 1895. g. austrijska zemaljska banka Länderbank i francuska tvrtka „Société Générale“ osnovali Makijivsku ugljenu tvrtku. Francuski katolik, koji je došao u Makijivku, pisao je u srpnju 1908. godine da je „klima teška... sada je ovdje, čini mi se, veća vrućina nego u Palestini, a u zimi, rekli su mi, ovdje je hladnije nego u Sankt-Peterburgu.“ Dalje opisuje svoje dojmove o Donbasu i Makijivki:

„Čudan je to kraj. Zemlja je isto tako crna kao i ugljen koji iz nje vade. Drveća i trave nema, i to više sličí pustinji, nego na ono što sam vidio u Jordanu. Jedino bilje ovdje neobična je trava s uvijenim lišćem sivo-zelene boje. Po zemlji, koja ima široke nabore, tu i tamo razbacane su duboke jaruge, isprane kišnim potocima koji se slijevaju po plodnoj zemlji i nestaju gotovo ne ostavljajući vlažne tragove. Zrak je vruć i suh, a snažan vjetar koji stiže iz stepe, možda ovo mjesto zimi pretvara u pakao.“

S dolaskom proljeća po ulicama Makijivke „slijevaju se potoci“: „Kad bi još ovdje bilo nekoliko gondola“, moglo bi se „lako zamisliti da si u Veneciji.“ Nakon „potopa“ blata je bilo posvuda, „Makijivsko blato može si zamisliti samo onaj koji ga je vidio vlastitim očima.“

Kojih 13 kilometara zapadnije, u Juzivki, u Katerynoslavskoj guberniji, menjševik Georgij Denik imao je isto takav dojam kada je došao ovamo nakon revolucije 1905. godine:

„Tamo su bile lijepe zgrade i stanovi za radnike, međutim, najsnažniji dojam o Juzivki stekao sam nakon što sam zaglibio nasred ulice u blatu i jedva iz njega izašao. Ulica nije bila popločena i toliko je bila prekrivena blatom da sam naprosto u njemu potonuo. Dugo sam se mučio i, napokon, kopajući rukama, isplovio iz tog blata.“

U proljeće i ujesen, dva do tri tjedna, do Juzivke je bilo nemoguće doći. Čak 1923. god. od 334 naseljena mjesta Donec'ke gubernije samo jedanaest naselja imalo je popločene ulice, u 212 mjesta nisu bile popločene, a 111 naselja uopće nije imalo ulice. Radnici su morali dolaziti na posao kroz kaljuže. Uskoro su blato zamijenile česte prašinske oluje. Ali bez obzira na surovu klimu, jedan strani gost Makijivke optimistično je gledao na njezinu budućnost:

„U ovoj potpunoj pustoši osjeća se da vrvi život. Kroz stepu se protežu telefonske žice i kablovi koji prenose svjetlost i struju. Samo nekoliko velikih gradova ima te pogodnosti. Naravno, Makijivka je službeno tek selo, ali to selo ima budućnost. Govorili su mi da se prije deset godina ovdje ni psa nije moglo vidjeti. A danas je ovdje gotovo 25 000 stanovnika i više je pasa (svi su crni) negoli sam ih igdje drugdje vidio,

osim možda u Konstantinopolu. Siguran sam da će za trideset godina stanovništvo Makijivke narasti na 200 000 stanovnika.“

Dvadeset devet godina kasnije, 1937. god., broj stanovnika Makijivke bio je blizak njegovim predviđanjima 160 239 stanovnika. Međutim, prema podacima popisa iz 1939. god. (koji su prema tvrdnjama mnogih znatno preuveličani), Makijivka je nadmašila predviđanja Francuza: 241 897 stanovnika.

„Lijepa zgrade i stanovi za radnike“, koje je primijetio Denik u Juzivci, sasvim su lako mogle biti „crvene kućice“ za tehničko i vodeće osoblje, koje je izgradio Velšanin John Hughes (osnivač Juzivke, u čiju su se čast i nazvali), „upravo takvima kakve sam ih ja [Hruščov] vidio sada u Velikoj Britaniji [1956. godine].“ Naravno, u nekim mjestima lijepe zgrade bile su izgrađene i za radnike, i kako je posvjedočio Theodor Fridgat u svojem detaljnom istraživanju života u Juzivci, tijekom Prvog svjetskog rata, u Donbasu se počeo osjećati „civilizacijski utjecaj obrazovanja i šire, „suvremene kulture“. Možda je ta tvrdnja i točna što se tiče nekih tvorničkih radnika, koji su imali znatno bolje životne uvjete, obrazovanje i medicinsku pomoć za razliku od rudara. Denik, koji je neosporno velikim dijelom radio s radnicima u tvornicama i sa željezničarima, došao je čak do ovakvog zaključka: „Ne čini mi se da su u Lugans’ku takvi bijednici kakve sam viđao po drugim mjestima.“

Međutim, druga svjedočenja nisu bila tako blagonaklona: „Civilizacijski utjecaj“ suvremenosti bio je gotovo neprimjetan; naprotiv, suvremeni industrijski razvoj naposljetku je obnovio divlji karakter stepe utisnut u svijesti Rusa i Ukrajinaca. Jedan rudarski inženjer podijelio je svoje dojmove o životu 90-ih god. XIX. stoljeća: „Neurednost i prljavština u barakama bile su toliko užasne da kada sam ih odlučio već u prvim danima pregledati, jedan od desetara surovo me upozorio: buhe. Zaista, već nakon pregleda treće, četvrte barake, počeli su me mučiti kukci i u užasu sam primijetio da su sare mojih čizama bile kao žive.“ S prijezirom piše da je seljak u Donbasu „bio gotovo sposoban pretvoriti u potpunosti pristojan smještaj u kanalizaciju, i takva je i bila, usputno rečeno, sudbina uzornih baraka, izgrađenih u Virovskom rudniku.“

Drugi dobronamjerni promatrač naveo je 1913. god. da je Juzivka „bila strašno prljava i nezdrava“, a Gorlivka, još jedno naselje sjeverno od Juzivke, „u potpunosti je nalikovala kanalizaciji“. „Nigdje nisam vidio tako zaostao i beznadan život kao u Gorlivci.“ Prema riječima pisca Konstantyna Paustovs’kog, koji je živio u Juzivci za vrijeme Prvog svjetskog rada, to je bilo „neuredno i prljavo naselje uz koje su se vezale kolibe i zemunice. Hrpe tih zemunica nazivale su se na razne načine: nahalovka, sobačjevka, kabizdohovka.² Mračni humor tih naziva najbolje je dočarao njihov tužan izgled.“

Slikar N. A. Kasatkin, koji je živio u Oleksandrivs’k-Gruševs’komu 1894. god., ovako je opisao svoje dojmove o gradu: „Gradić je jako prljav, prije svega prašnjav. Tu i tamo između crnog grada i crnih rudnika tumaraju crni muškarci, žena i djeca.“ Sva slika bila je crna. Sličan dojam ostavio je i 1917. g. gost iz nedalekog Kamens’ka:

„Rudari u okolnim regijama živjeli su vrlo siromašno... U ovom rudarskom naselju sve je bilo crno, čak i ljeti. Prljavština na ulicama bila je crna kao tekuća čađa nakon obilne kiše i tako duboka i gusta da su ne samo pješaci, nego i konji jedva izvlačili iz nje noge. Lica ljudi i njihove djece također su bila crna jer sapuna nije bilo. Živjeli su u malim primitivnim kolibama koje su vrvjele kukcima.“

Uvjeti gotovo da se nisu promijenili ni nakon Oktobarske revolucije. Viktor Kravčenko koji je došao 1922. g. u Donbas da bi radio kao rudar pisao je: „Šetnja rudarskim naseljem nije nam bila nimalo zabavna. To je bio dugi, tamni prolaz s čije su se obje strane poredale stare kolibe i nove barake od neobrađena drva. Zavjesa od ugljene prašine pokrivala je sve. Romantika „izgradnje socijalizma“ vlastitim rukama brzo nas je minula i trebalo nam je mnogo tjedana da povratimo makar dio te energije s kojom smo počinjali.“

Hruščov nam prepričava ovakvu užasnu priču: „U [Rutčenkovs’kom] rudniku, u kojem sam radio nakon građanskog rata, bio je zahod, ali rudari su ga toliko zagadili da se trebalo ulaziti u njega na štulama ako niste htjeli na kraju radnog dana donijeti kući izmet, u vlastiti stan. Sjećam se kako su me jednom poslali da postavim rudarsku opremu i vidio sam kako su

2 Od riječi *nahal* – *prostak*, *sobačjevka* – *pasji log*, *kaby sdoh* – da crkneš.

rudari živjeli u barakama na dvokatnim ležajima. Muškarci koji su spavali na gornjem ležaju vrlo su često vršili nuždu jednostavno odozgo.“

Kako bilo da bilo, uoči Prvog svjetskog rata, prema podacima jednog istraživanja, 40,4 % donbaskih rudara živjelo je u zemunicama, napola zakopanim u zemlju u kojima većinom nije bilo ni prozora ni poda, u kojima, kako su neki tvrdili, „ni stoka ne bi mogla živjeti“; 2,5 % živjelo je u šupama i ljetnim kuhinjama; 22,3 % u ciglenim ili kamenim kućama; i 25,8 % u seoskim kućicama. Prosječni stambeni prostor nije bio velik: 64,8 % rudara imalo je manje od 4 m² po osobi. Od 9658 ispitanih radnika samo je 3253 imalo spavaća mjesta, i to samo s 21 madracom i 54 jastuka na svakih sto radnika. Prema podacima drugog ispitivanja, na 18 624 rudara bilo je samo 6793 spavaća mjesta.

Oktobarska revolucija gotovo da nije promijenila ovo teško stanje. Sistematizirani podaci ne postoje, međutim, prema podacima rudarskih sindikata, 1924. godine u Donbasu je bilo 5,3 m² stambene površine po osobi, a 1926./1927. god. 5,8. Međutim, popis iz 1926. god. svjedoči da je u gradu Staljinu stambena površina po čovjeku iznosila 4,4 m² za one koji su živjeli u zgradama i stanovima, a 3,6 za one koji su živjeli u zajedničkim stanovima.

Ove brojke ne odražavaju točno probleme. Moguće da su i bile izgrađene mnoge stambene površine, međutim, nakon lošeg planiranja, u stanovima često nije bilo struje, vode ili kanalizacije; a oko zgrada nije bilo popločenih ili uopće ikakvih cesta. Plaća donbaskih radnika bila je relativno visoka u razmjeru zemlje, djelomično zbog toga što je Donbas bio središte teške industrije u kojemu je plaća općenito bila viša nego u lakoj industriji. Tada, kao i sada, zrak je bio toliko prljav da su ljudi često obolijevali. Nebo je noću sjajilo u raznim bojama od neprestanog dima iz tvorničkih dimnjaka.

Podjednaka nesreća, kao i zagađenje zraka, bio je i nedostatak vode, od čega je stradavao Donbas i prije i nakon Oktobarske revolucije. Uoči Prvog svjetskog rata radnici koji su dobivali znatno manje vode nego službenici u kancelarijama mogli su koristiti samo devetinu onog što se smatralo minimalnom dnevnom normom – četiri kante (jedna kanta = 12,3 litara). Često vode nije bilo danima (čak i danas se u Donbasu možete susresti upravo s takvim problemom). Fekalije su se uvlačile u rudarske vodne spremnike

kojima su se zbog nestašice čiste vode koristili stanovnici Donbasa. A zbog toga su se u Donbasu javljale i stalne epidemije kolere, kao i ostale pošasti. Pojavivši se u nekom mjestu, kolera se brzo proširila središnjom Rusijom i Ukrajinom. Širili su je rudari koji su bježali uz pomoć dobro razvijene donbaske željezničke mreže. Zato je Donbas smatran izvorštem širenja najraznovrsnijih epidemija. I druge neepidemijske bolesti opsjedale su donbaske radnike ništa manje surovo. Na primjer, čak se i danas u Donbasu vrlo često pojavljuje trbušni tifus. Usporedni podaci iz 1908. g. o broju oboljenja među seljacima i rudarima u Katerynoslavskoj guberniji svjedoče da su rudari obolijevali dva do tri puta češće negoli seljaci čiji život, kako je dobro poznato prema autorovim riječima, nije bio nipošto lagan. Navodilo se da su spolne bolesti bile posebno proširene među donbaskim radnicima. Život u Donbasu bio je takav da je „tridesetpetogodišnji muškarac izgledao kao pedesetogodišnjak ili pedesetpetogodišnjak.“

Jedino područje u kojem se uspjelo dosegnuti bitno poboljšanje u zadnjim godinama carske vladavine, a posebice u sovjetski period, bila je pismenost. Prema popisu iz 1897. g., 38 % stanovnika Donbasa bilo je pismeno. Općenito su radnici bili obrazovaniji nego seljaci koji su činili većinu stanovništva: među pismenima bilo je 60,2 % radnika metalaca, 46,4 % radnika kemijske industrije i samo 31 % rudara. Još jedna osobitost industrije ugljena sadržana je u tome da je najvažnija kategorija rudara – kopači – imala najniži postotak pismenosti među svim rudarima.

Uvjeti rada u Donbasu bili su isto tako teški kao i uvjeti života. Općenito je posao u rudnicima ugljena bio jedan od najtežih industrijskih zanimanja. Jedan ruski inženjer koji je posjetio rudnik antracita u Donbasu još prije revolucije, pisao je:

„Odlučio sam se spustiti u rudnike koji su ležali na dubini 700 – 900 metara te sam se temeljito upoznao s poslovima... Najprije sam se upoznao s onim poteškoćama s kojima se rudari suočavaju za vrijeme rada u rudarskom oknu iz kojeg se vadi antracit. Debljina sloja antracita nije premašivala jedan metar pa su rudari morali puzeći ući u rudarsko okno i na posebnim sanjkama, također, puzeći, izvlačiti odande antracit. Za takav posao treba steći posebnu vještinu. Ne može svaki radnik izvršavati ulogu konja kojeg uz to prisiljavaju da troši svoju energiju u posebno teškim

uvjetima. Inženjer koji me vodio ispričao mi je da je jedan zdrav mladi student praktikant htio steći vlastito iskustvo i isprobati ovaj posao; izdržao je samo 3 ili 4 dana, sasvim je oslabio i obolio.“

Umor i inercija bili su takvi da ni materijalni poticaji često nisu bili dovoljni da se rudari potaknu da rade marljivije. Krajem stoljeća upravitelji rudnika u očaju su konstatairali da je to „rijedak slučaj“ kad viša plaća ne daje više produktivnosti. Što im je plaća bila viša, tim su manje dana i manje naporno radnici radili. Zbog toga im je zarada ostala više-manje stabilna, naravno na razini pokrivanja životnih troškova, neovisno o visini plaće.

Sljedeći komentar vezan za englesku ugljenu industriju može se primijeniti i u Ukrajini i Rusiji: „Najbolnija karakteristika ugljene industrije teški je danak koju ona uzima u ljudskim životima u obliku nesretnih slučajeva koje dovode do smrti ili ozljeda; ta tvrdnja... naprosto je odjek istih takvih primjedbi nekih prošlih generacija promatrača u samoj djelatnosti i izvan njezinih granica.“

Prema dostupnim podacima 1906. – 1910. g. na tisuću donbaskih rudara 329 ih se ozlijedilo na poslu, istovremeno, na tisuću tvorničkih radnika ozljede su zadobila samo 33 radnika. Prema drugom izvješću iz 1906. g. od 100 000 donbaskih rudara razne tjelesne ozljede zadobilo je 40 000 ljudi. Nakon Oktobarske revolucije broj nesretnih slučajeva ostao je velik; malo što se poboljšalo u usporedbi s predrevolucionarnim godinama. Posao u rudnicima ugljena bio je toliko opasan da fatalizam nije bio samo pokornost, nego i način borbe sa strahom, utjeha od očaja. Nemarnost je bila dio muške kulture rudara i netko je, na primjer, nehajno palio cigarete u rudnicima u kojima se moglo naići na plin, ili blizu skladišta dinamita.

Rad u rudniku bio je na zlu glasu kao najopasniji i najodbojniji. Kada je Viktor Kravčenko priopćio roditeljima da će otići raditi u Donbas, „otac se rastužio. Majka je tiho uzdahnula i podsjetila me da sam ja još dječak i da je preda mnom još mnogo vremena za rad.“ Za razliku od sinova i kćeri tvorničkih i željezničkih radnika, koji su često birali zanimanje roditelja i stvarali na taj način „radničke dinastije“, djeca rudara općenito su odbijala odabrati put svojih roditelja. Onaj koji je išao raditi u rudnik, radio je to zbog ekonomskih razloga, a ne zbog ljubavi prema zanimanju. Jedna kratka onovremena pjesmica pokazuje narodnu predodžbu o životu rudara:

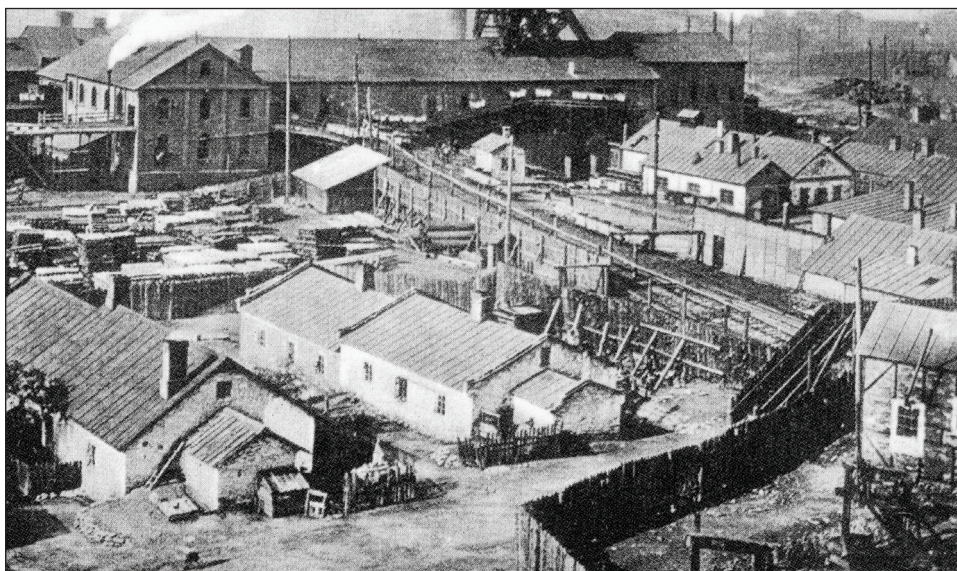
*Mamice, ja sam propala,
Za rudara sam se udala:
Rudar je crn, rudar je prljav,
Vječno pijan i bezobrazan.*

Mnogi su ljudi izbjegavali rad u rudnicima. Opijanje je rudarima bio najčešći način za bijeg. Kako je opjevala navedena pjesmica, beskonačno opijanje bilo je sastavnim dijelom rudarskog života. Prema riječima mnogih dorevolucijskih promatrača, rudari su živjeli samo od rada i alkohola. Često su rudari nesvjesno propijali svoju zaradu. Kako je pisao o donbaskim rudarima 90-ih godina XIX. stoljeća jedan inženjer, „nesreća rudarskog života bilo je obilno opijanje nakon primanja mjesečne plaće; u nekim rudnicima rad se zaustavljao na 2, 3 dana.“ Dodajmo k tome, za posluživanje rudara bilo je mnogo krčmi. Godine 1892. u Katerynoslavskoj guberniji bila je jedna pravoslavna crkva na 3094 stanovnika, jedna škola na svakih 2040 i jedna krčma na svakih 570 stanovnika!

Čak za vrijeme sovjetskog režima sa svim njegovim „obrazovnim“ programima bilo je poznato da rudari opravdavaju opijanje pogrešnim objašnjenjima utjecaja alkohola: oni navodno piju da bi utomili umor i prisilili tijelo da radi, a u hladno vrijeme da bi se ugrijali. Ispijanje alkohola u takvim okolnostima samo je ubrzavalo uništenje njihova zdravlja. Rudarska uprava, zbog silnog nedostatka gotovine, davala je radnicima alkohol umjesto plaće, bonusa ili za prekovremeni rad. Zato je više od polovice njihove zarade išlo na rakiju. Za razliku od trgovine hranom i ostalom robom, ta je trgovina bila dobro uspostavljena u Donbasu.

Opijanje je dovelo do izostanaka s posla koji su se povećavali subotom i ponedjeljkom, a smanjivali se tijekom tjedna. Pijančevanje je bio jedan od glavnih načina na koji su rudari obilježavali vjerske blagdane i svetke.

Posebno je proširena ta pojava bila prije revolucije, kada su svećenici zvonili u crkvena zvona čak i za vrijeme blagdana koji se nisu obilježavali u rudnicima i tvornicama: „Rudari, u vječnoj *ponedjeljačkoj* spremnosti, odazivali su se na zvono, a budući da su svoju smjenu ionako već propustili, odlazili su u krčmu.

Kapitalistički Donbas

Čini se da je nasilje nad suprugama bilo uobičajena pojava, čak i nakon Oktobarske revolucije, kako se može vidjeti iz pjesmice napisane u gradu Staljinu 20-ih godina XX. stoljeća:

*On u zemlji novce grabi,
U nedjelju votku pije,
Nedjeljom votku pije,
Ponedjeljkom ženu bije.*

U zadnja tri mjeseca 1928. god. u Makijivki policiji je podneseno 600 pritužbi žena koje su tukli njihovi muževi. U Lugans'ku nasilje nad ženama bilo je česta pojava, ali žene se nisu mogle žaliti jer ako bi to uradile, pretukli bi ih još jače. Godine 1937. u Makijivki jedan muškarac osuđen je na četiri mjeseca prisilnog rada zbog nasilja nad suprugom.

U određenoj mjeri visoka razina izostajanja s posla i surovo nasilje može se objasniti samom prirodom rudarskog posla. To je bio „nevjerojatno iscrpljujući posao“.

S ukrajinskog prevela Alana Vunak

Razumjeti Donbas

Donbas kao pogranično područje: slobodna stepa u neslobodnoj zemlji

Donbas ili Donec'ki bazen leži na jugoistoku Ukrajine i jugozapadu Rusije, sjeverno od Azovskog mora. Ta regija bila je (i ostala) posebna. Bila je jedna od najvažnijih industrijskih središta SSSR-a (metal i ugljen), toliko važna kao izvor energije za cijelu zemlju da je prozvana „svesaveznom kotlovnicom“. Ali je za moskovske vodeće ekonomiste Donbas bio stalna glavobolja: tijekom većeg dijela sovjetske povijesti ta se regija teško podčinjavala vlasti. Općenito je ta teškoća djelomično uvjetovana poteškoćama vezanim uz upravljanje rudarskom industrijom (glavnom granom industrije Donbasa). Ništa manje bitniji razlog nije bila ni činjenica da je Donbas bio privlačno utočište mnogobrojnim bjeguncima koji su tražili slobodu u nedostupnom tamnom podzemlju ugljenokopa. Zbog toga je Moskva sumnjičavo gledala na Donbas, smatrajući ga leglom prikrivenih neprijatelja sovjetske vlade. Primjer Donbasa dobro pokazuje kako je u tridesetim godinama XX. stoljeća Moskva pojašnjavala ekonomske i političke poteškoće, prije svega svojstvima „ljudskog materijala“ (omiljen boljševički izraz). Svojevremeno je to bilo vidljivo u kontekstu Velikog terora, jednog od najvažnijih događaja tijekom razdoblja druge petoljetke. Donbas daje krajnji, ali iznimno znakovit primjer kako se sovjetska središnjica odnosila prema regijama tijekom 30-ih godina XX. stoljeća.

Teritorij Donbasa površinom je manji od Indiane, ali veći od Massachusettsa. Nalazi se na prilično velikoj udaljenosti od Moskve i Sankt Peterburga (jednako kao i od vodećih ukrajinskih gradova, Kijeva i Lavova). Za vrijeme Moskovskog Carstva dio Donbasa bio je pod kontrolom Donske kozačke vojske¹ ali njegov južni i zapadni dio ušao je u sastav Ruskog Carstva tek za vrijeme vladavine Katarine II., krajem XVIII. stoljeća. Te južne stepe bile su dio takozvanog Divljeg polja, ničije zemlje, za čiju su se kontrolu borili vladari Moskovije, Litve, Poljske, Turske i mnogi drugi vođe. To granično područje

1 Donska kozačka vojska (ukr. Донське козацьке військо)- autonomna vojno-državna postrojba donskih kozaka za vrijeme moskovske države (1671. – 1786.).

između dvije kozačke zemlje (zaporoških i donskih Kozaka), kao i te same kozačke zemlje, tradicionalno je privlačilo mnogobrojne prebjegle kmetove, zločince, a također i ostale ljude u potrazi za slobodom i boljom sudbinom. Dakle, stepa je bila sinonim slobode, upravo slobode od eksploatacije, progona i ugnjetavanja. Takvo se povijesno nasljeđe često pretvaralo u politički problem za metropolu. K tome, ova granična zemlja bila je multietnička. Ta činjenica neosporno odražava povijest zemlje u koju je pojedinačno i grupno ulazilo mnogo migranata. S vremenom te su migrante poticali da se tu nasele kako bi štitili južne granice Ruskog Carstva. Premda je zapadni dio Donbasa uvijek bio većinski ukrajinski, a istočni uglavnom ruski, Donbas je oduvijek bio šarolik u etničkom smislu, a njegov etnički sastav nestalan. Između 1897. – 1937. godine populacija Donbasa naglo je porasla s približno 700 000 na 4,5 milijuna. Godine 1926. etnički sastav Staljinog² okruga (u sastavu Ukrajinske SSR), prema izjašnjavaњу stanovnika bio je sljedeći: 53,22 % Ukrajinaca, 34,18 % Rusa, 5,12 % Grka, 2,19 % Nijemaca, 1,97 % Židova, 0,97 % Bjelorusa, 0,9 % Tatara, 0,48 % Poljaka i drugih. Nije poznato koliko je ta multietnička priroda Donbasa bila ozbiljna prijetnja Moskvi. U Moskvi su međutim ukrajinski separatizam smatrali sasvim realnom potencijalnom prijetnjom, a prisutnost nekih drugih etničkih grupa (posebice Nijemaca) predstavljala je problem za Moskvu u vrijeme vanjskih kriza (poput Prvog i Drugog svjetskog rata).

Jedna od upadljivih karakteristika Donbasa je i ta što je on prestao biti granična regija nakon što je u XVIII. stoljeću Rusija osvojila okolni teritorij, međutim, u posljednje vrijeme Donbas je ponovno pretvoren u simbolično pogranično područje. Simbol dolaska moderne industrije na Donbas (većim dijelom rudarske i metalurške industrije) bilo je osnivanje „Novoruskog društva za proizvodnju ugljena, željeza i tračnica“, 1870. godine u gradiću koji se uskoro počeo nazivati Juzivka u čast svojeg osnivača Johna Hughesa, doseljenika iz Walesa. Razvoj industrije pretvorio je Donbas u vodeći industrijski centar Ruskog Carstva što je privuklo mnoge ljude da u velikom broju počnu naseljavati Donbas, a rezultat toga nagli je porast stanovništva Donbasa tijekom svega nekoliko desetljeća. Unatoč povremenom ekonomskom padu, Donbasu je neprestano nedostajalo radne snage, tako je ostao privlačno utočište za

2 Staljino – ime današnjeg Donec'ka od 1924. godine.

sve one koji su tražili posao. Donbas je svojim dobro razvijenim sustavom podzemnih rudnika bio idealno skrovište za zločince, bjegunce, a ponekad i revolucionare koji su bili prognani iz velikih i malih gradova. Privlačeći takve ljude i osiguravajući im sigurnu slobodu, Donbas je u simboličnom smislu imao ulogu nove „granice“: pretvorio se u zemlju prilično udaljenu od političke metropole u kojoj je vlast bila vrlo ograničena, ovdje su ljudi imali bezbroj mogućnosti za početak novog života.

Donbas je kao i svako drugo granično područje bio pun proturječnosti i nije nužno odgovarao romantičnom idealu slobode koji mu se pripisivao. Prisutnost mnogih etničkih skupina dovela je do međuetničkih sukoba. Činjenica je da je ovdje bio rasprostranjen antisemitizam. Rad u industriji predviđao je neprincipijelnju eksploataciju rada. Oštri društveni prijevori, općenito prisutni u Ruskom Carstvu, najviše su dolazili do izražaja na Donbasu. Dodatno ih je pojačavao kontrast između sigurne i jarke „površine“, gdje su radili šefovi, i tamnog i nesigurnog podzemlja gdje su se svijala leđa običnih radnika. Kao i u mnogim drugim rudarskim regijama (ne samo u Rusiji), život na Donbasu bio je težak i često vrlo okrutan. Međutim, unatoč svojoj surovosti svakodnevnog života, Donbas je nastavio privlačiti ljude kao što i Novi svijet, zemlja „slobode i mogućnosti“, i danas privlači ljude iz cijelog svijeta, bez obzira na kriminal, rasizam i eksploataciju, kao da u globalnoj perspektivi Amerika i dalje ostaje pogranično područje.

Politika na Donbasu bila je nestabilna i nepredvidljiva. Čak je marksistima bilo neočekivano teško organizirati radnike, većim dijelom lišenih korijena i naviklih na pokret i nepokoravanje. Revolucija 1917. godine i građanski rat koji je uslijedio nisu pretvorili cijeli Donbas u područje koje je u političkom smislu bilo sklono boljševicima. Istini za volju, boljševička partija napokon je pobijedila u građanskom ratu na Donbasu (gdje su tijekom tri godine žestokih borbi, pobjedu deset puta odnosile različite snage) dijelom zahvaljujući podršci mjesnih radnika. Ali naizgled proleterski Donbas nije slijepo slijedio boljševički put, osim toga pojedini rudarski gradovi i gradići bili su okruženi širokim stepama prema čijim su stanovnicima (osobito ukrajinskojezičnim seljacima i donskim Kozacima) boljševici stalno bili sumnjičavi. Čak i po završetku građanskog rata Donbas su tresli mnogobrojni štrajkovi, vjerojatno

više nego bilo koje drugo industrijsko središte. Donbas koji je boljševički režim naslijedio od Ruskog Carstva, percipirao se kao regija prilično važna u ekonomskom planu, ali naseljena specifičnim radnicima kojima se nije moglo tek tako upravljati. Međutim, ta posljednja karakteristika nije uvijek bila prepreka boljševičkoj vladi. Tradicionalno veliki jaz između prosječnih radnika i strojarških inženjera koji se još povećao nakon revolucija i građanskog rata, izazvao je među radnicima na Donbasu vrlo snažne negativne osjećaje prema industrijskoj inteligenciji (proširio se čak mjesni termin „specijidstvo“). Također, nije se slučajno upravo na Donbasu odvio ozloglašeni Šahtynski slučaj³ 1928. godine (u kojem su rudarski inženjeri optuženi za „ekonomsku kontrarevoluciju“), s kojom je otpočela Staljinova revolucija odozgo, proces kojim je bio slomljen otpor protiv brze industrijalizacije i sveobuhvatne kolektivizacije poljoprivrede. Sudski proces protiv onih koji su prozvani ostacima „klasnih neprijatelja“ provodio se pod budnim okom Staljina, štoviše, samo suđenje nije se odvijalo na Donbasu, nego u Moskvi, što je pokazatelj njegove važnosti u očima moskovskih vođa. Međutim Šahtynski slučaj bio je samo jedan od mnogih sličnih velikih i malih procesa protiv „buržoazijskih“ stručnjaka (odnosno, onih koji su stekli obrazovanje prije revolucije) na Donbasu tijekom dvadesetih godina XX. stoljeća. ti su politički usmjereni potezi i zazor radništva Donbasa prema obrazovanim stručnjacima ojačali jedni druge, pružajući kolektivnu političku podršku Moskvi u njezinoj borbi protiv onih koje je proglasila „neprijateljima“.

Ipak, tijekom gotovo cijele Staljinove vladavine Donbas je ostao težak i problematičan teritorij. Svatko tko proučava sovjetsku industrijalizaciju prije ili kasnije vidjet će da se Donbas svaki put pokazao uskim grlom neprekidne moskovske težnje za industrijalizacijom: rast proizvodnje i produktivnosti rudnika često nije odgovarao moskovskim očekivanjima te je kočio razvoj drugih grana industrije. Zato su se Staljin i moskovski Politburo često direktno uplitali u poslove Donbasa. Šahtynski slučaj bio je samo jedan od prvih takvih incidenata.

3 Prvi politički proces u SSSR-u tijekom kojeg je osuđen veliki broj rukovoditelja industrije ugljena na Donbasu.

Tehnika i ljudski materijal

Primjer Donbasa pokazuje koliko su dva problema boljševika, tehnika i ljudski materijal, bili usko povezani. Boljševici su kao marksisti vjerovali da se materijalnim snagama može osigurati napredak ljudskog društva. Njihova razmišljanja bila su usredotočena na tehniku koja je uvjetovala razvoj kapitalizma. Opsežna i brza industrijalizacija po modelu „posljednja riječ tehnike“ (omiljen boljševički izraz) trebala je riješiti proturječja uvjetovana „proleterskom revolucijom“ u još uglavnom agrarnoj zemlji (kako je rekao Antonio Gramsci, to je bila „revolucija protiv Kapitala“). Moskva je tijekom druge petoljetke tražila hitne i ogromne rezultate svojih gigantskih investicija, uloženi tijekom prethodnih pet godina. Ali općenito, očekivanja brze i velike učinkovitosti od mehanizacije za iskopavanje ruda nisu bila realistična. Staljin i drugi političke vođe izgubili su strpljenje te su naglasili da su ekonomske poteškoće u većoj mjeri uvjetovane nedostatkom „kadrova“ koji bi bili sposobni maksimalno učinkovito koristiti se tehnikom. Odavde proizlazi poznato Staljinovo geslo iz 1935. godine: „kadrovi rješavaju sve“, koje je zamijenilo njegovo prethodno geslo: „tehnika rješava sve“.

Povjesničari su dokazali da je Staljinovo novo geslo bio signal za novi napad na inženjere i rukovodstvo koje je on smatrao odgovornim za, kako mu se činilo, ekonomske nedaće u zemlji. (Zapravo se od 1934. do 1936. godine dogodio nagli rast industrijske proizvodnje, ali je Staljin htio još veće uspjehe). Povjesničari su dokazali da je slavni (ili ozloglašeni) stahanovski pokret – koji je utemeljen 1935. godine na pomno pripremljenu inicijativu donbaskog rudara Alekseja Stahanova, promičući povećanje norme izvlačenja ugljena – bio prvi konkretni korak tog napada te kako je tako organizirani pokret doveo do širokog i nasilnog uništavanja kadrova na Donbasu i u industriji općenito (što je bio sastavni dio Velikog terora).

Međutim, primjer Ukrajine i Donbasa pokazuje da je ta promjena točke gledišta s tehnike na kadrove počela nešto ranije i da se „ljudski materijal“, koji je zanimalo Moskvu, nije svodio isključivo na industrijske kadrove. Također je iznimno važna bila promjena lica „neprijatelja“ s „klasnih neprijatelja“ na „neprijatelje naroda“ koja se dogodila za vrijeme Gladomora 1932./1933. godine. Istraživanja povijesti drugih regija (na primjer Urala, Sibira, Kazahstana,

sjevernog Kavkaza (u tu je regiju ulazio dio Donbasa), vjerojatno će potvrditi prisutnost slične promjene. Međutim, općenito primjer Ukrajine, a osobito Donbasa, ostaje posebno znakovit.

Smrtni neprijatelj diktature proletarijata bio je „klasni neprijatelj“ pod kojim se podrazumijevala međunarodna „buržoazija“, ostaci lokalne „buržoazije“ (posebice kulaci⁴), a također i oni koji su proglašeni sluganima prijašnje industrijske buržoazije, poput starih (ili „buržoazijskih“) inženjere i tehničara.

Potonja grupa bila je smatrana najopasnijim neprijateljem u industrijskom sektoru jer je prava industrijska „buržoazija“ uglavnom nestala. Stoga je Šahtynski slučaj bio samo jedan u seriji javnih procesa koje je organizirala Moskva protiv onih koji su navodno još služili unutarnjim i vanjskim klasnim neprijateljima. (Drugi značajan primjer bio je slučaj Prompartije 1930. godine).

U trenutku oštre prehrambene krize 1932./1933. godine, koja je posebice snažno pogodila Ukrajinu, Moskva je počela stvarati nove slike svojih neprijatelja. Godine 1931. došlo je do proboja u pripremanju novih, sovjetskih stručnjaka (nasuprot starim ili „buržoazijskim“), a također i u likvidaciji „kulaka kao klase“. Stoga je Staljin ublažio temu opasnosti „klasnog neprijatelja“. To povlačenje od retorike „klasne borbe“ moglo je biti dio onoga što se uobičajeno opisuje kao „veliko povlačenje“ od revolucijske retorike i prakse općenito (prije svega unutar društvenih i kulturnih sfera). Naravno, nastavila su se uhićenja i progoni „buržujskih“ stručnjaka. Međutim, od 1931. godine nadalje, kada su inženjere i tehničare optuživali za sabotazu i za druge političke zločine, njih većim dijelom nisu nazivali „buržoazijom“, nego jednostavno inženjerima i tehničarima. (Dijelom je to bilo povezano i s time što su se među okrivljenima našli i članovi Komunističke partije). Istovremeno su vođe Partije i vlade, nezadovoljni sporom učinkovitošću ogromnih vladinih investicija uloženi za vrijeme prve petoljetke, počeli opisivati komunističke upravitelje i rukovoditelje proizvodnje kao „neprijatelje“ i sabotere koji su potajice sabotirali vladinu politiku.

Već je bilo govora kako je nestrpljivost Staljina i njegove okoline bila neutemeljena, tim više što su u to vrijeme radnici bili gladni i podjednako

4 Kulak – bogat seljak za vrijeme kasnog Ruskog Carstva i ranog Sovjetskoga Saveza.

loše pripremljeni za mehaniziranu proizvodnju, kao i komunistički upravitelji. Međutim, Moskva se nije dvoumila oko reakcije na industrijsku krizu u Donbasu, otvoreno napadavši upraviteljske i tehničke kadrove koje nije krivila samo za nekompetentnost ili za besmislen birokratizam (što je u puno slučajeva bilo opravdano), nego ih je prikazivala kao „protivnike mehanizacije“, „sabotere“, „neprijatelje Partije“ i „kontrarevolucijske elemente“). Otad je bilo jasno da posjedovanje partijske knjižice više ne štiti osobu od okrutne partijske ruke i kaznenih organa. Ta promjena lica „neprijatelja“ kako se ono stvaralo u Moskvi, označavala je važnu prekretnicu u odnosima Moskve s lokalnim rukovoditeljima Partije i industrije što često zanemaruju povjesničari.

Taj neprimjetni zaokret bio je politički neophodan i svrhovit jer je komuniste u slučaju njihova kriminalnog progona i osude bilo nemoguće proglasiti „klasnim neprijateljima“. Stoga se u politički diskurs toga vremena polako uvukao drugi, klasno neutralni „neprijatelj“. U stvarnosti, za vrijeme gladi, barem u Ukrajini i na sjevernom Kavkazu (gdje je prehrambena kriza bila najoštrija), s komunistima na rukovodećim funkcijama ponašali su se jednako kao s prijašnjim „klasnim neprijateljima“. U studenom 1932. godine Politbiro CK KPU⁵ odobrio je „odmah uhititi i predati sudu“ neke komuniste na rukovodećim funkcijama koji su bili prepoznati kao „politički opasan element“. Za vrijeme mnogobrojnih uhićenja, u upravnim tijelima ukrajinskih kolhoza⁶ zaista je završilo mnogo komunista. U listopadu i studenom 1932. godine devetero članova Partije bilo je osuđeno na smrt. (Nije točno poznato koliko je osoba, koji nisu bili članovi Partije, bilo pogubljeno. Na primjer, u Dnipropetrovs'koj oblasti upravo je u tom periodu na smrt bilo osuđeno 59 rukovoditelja iz raznih kolhoza. Samo u jednom rajonu Donec'ke oblasti na smrt je osuđeno 20 osoba.)

Prema podacima CK KPU-a početkom prosinca 1932. godine protiv 327 komunista pokrenut je sudski postupak. Poslije su bili deportirani na sjever zajedno s kulacima. Na Donbasu su zajedno s kulacima bili uhićeni mnogi članovi Partije. Klasne razlike u takvim situacijama više nisu bile vidljive ili nisu imale značenje. Ta i više od toga, od vremena prehrambene krize kazneni

5 Centralni komitet Komunističke partije Ukrajine.

6 Kolhoz je bio oblik poljoprivrednog zadrugarstva u Sovjetskom Savezu.

organi počeli su lov na „neprijatelje“ u partijskim redovima. U listopadu 1933. godine lokalne novine proglasile su „neprijateljima naroda“ petoricu upravitelja rudnika u okolici Krasnodona, optuženih za namjerno umanjivanje radničkih plaća.

„Obični“ ljudi također nisu bili zaštićeni od potrage za neprijateljima. U jeku prehrambene krize Staljin se odlučio djelomično vratiti na prijašnju retoriku „klasnog neprijatelja“, ali je sada dodao da se priroda neprijateljskih aktivnosti promijenila. U siječnju 1933. godine Staljin je rekao sljedeće: „Kako pokazuju rezultati realizacije petoljetke, u granama industrije, poljoprivrede i trgovine utvrdili smo princip socijalizma u svim sferama narodnog gospodarstva, istjeravši odatle kapitalističke elemente. Što se time htjelo postići kada je riječ o kapitalističkim elementima i što se uistinu postiglo? Postiglo se to da su iz kolosijeka ispali i posljednji ostaci umirućih klasa: privatni industrijalci i njihove sluge, privatni trgovci i njihovi pomoćnici, nekadašnje plemstvo i svećenstvo, kulaci i podkulaci⁷, nekadašnji carski časnici i birokrati, nekadašnji policajci i žandari, svakojaka buržoazijska šovinistička inteligencija i svi drugi antisovjetski elementi. Ispavši iz kolosijeka, raspršili su se na prostoru cijelog SSSR-a, ti nekadašnji ljudi razili su se po našim tvornicama, po našim ustanovama i trgovačkim organizacijama, po poduzećima željezničkog i vodnog transporta, a najviše po kolhozima i sovhozima⁸. Tamo su se raštrkali i sakrili pod krinkom *radnika* i *seljaka*, pri čemu su se neki od njih čak uvukli u Partiju. S čime su oni ovdje došli? Naravno, s osjećajem mržnje prema sovjetskoj vlasti, s osjećajem bijesnog neprijateljstva prema novim oblicima gospodarenja svakodnevnog života, kulture.“

Staljin je poslije toga naglasio:

„Treba imati na umu da će porast moći sovjetske države ojačati otpor posljednjih ostataka umirućih klasa. Upravo zato što oni umiru i proživljavaju svoje posljednje dane, oni će prelaziti s jednih oblika prepada na druge, na oštrije oblike napada, apelirajući na zaostale slojeve stanovništva i mobilizirajući ih protiv sovjetske vlasti. Nema te gadosti i takvog klevetanja koje ti prijašnji ljudi ne bi napravili sovjetskoj vlasti i okolo kojih ne bi pokušali mobilizirati zaostale elemente. Na tom tlu mogu oživjeti i ustati razbijene grupe starih

7 Seljanin koji je radio za kulaka.

8 Državno poljoprivredno poduzeće.

kontrarevolucijskih stranaka eserovaca, menjševika, buržoazijskih nacionalista centra i rubnih mjesta, mogu oživjeti i uskomešati se ostaci kontrarevolucijskih elemenata iz redova trockista i desnih aktivista. Naravno nije to ništa strašno. Ali sve to treba imati u vidu ako hoćemo završiti s tim elementima brzo i bez posebnih žrtvi. Evo zašto je revolucijska budnost obilježje koje je trenutno posebno neophodno boljševicima.“

Tri mjeseca kasnije A. J. Vyšyns'kyj, Staljinov „glavni tužitelj“, proglasio je da je sada neprijatelj, izgubivši bitku, umjesto frontalnog napada pribjegao „takozvanoj metodi podmuklog rovarjenja“ te kako neprijatelj nastoji prikriti svoje sabotersko djelovanje svim vrstama „objektivnih razloga“, „nedorečenostima“ i uvjerenjima da incident tobože ni na koji način ne ovisi o zloj ljudskoj volji“. Stoga, ustrajao je Vyšyns'kyj, neprijatelja se „teže može uloviti, teže prepoznati, samim time, teže će ga se moći izolirati.“

Iz tih riječi stvara se dojam da su se Staljin i Vyšyns'kyj istinski bojali neprijatelja. To se može činiti apsurdom, neustrašivo uništiti milijune ljudi za vrijeme kolektivizacije, industrijalizacije, raskulačenja i Gladomora te se u isto vrijeme bojati osvete članova njihovih obitelji, koji su preživjeli državni teror, skrivajući se u gradovima, u tvornicama, rudnicima, na gradilištima i dr. Staljin je jasno dao razumjeti da njima treba pridodati još svakojake druge političke neprijatelje. Budući da se prehrambena kriza podudarala s dolaskom na vlast Adolfa Hitlera u Njemačkoj, Staljinu je bilo logično upitati se hoće li ti ljudi podržati njega i njegovu vladu u slučaju rata.

U toj situaciji postojali su i drugi čimbenici. Staljin je bio nenadmašan majstor političke manipulacije. Ovog puta je u biti pozvao na kampanju političke budnosti, tvrdeći da se neprijatelji skrivaju svugdje, pa čak i u partijskim klupama. Primjedba Vyšyns'kog da je neprijatelje postalo teže izolirati, značila je neizbježnost masovnih represija. Tu se može prepoznati politička logika po kojoj je bolje „izolirati“ stotinu ljudi, nadajući se među njima pronaći jednog neprijatelja, negoli ostaviti tog neprijatelja na slobodi. Naravno, to je opasna logika. G. G. Jagoda, tadašnji čelnik Državne političke uprave 1937. godine priznao je da su se tijekom 1932./1933. godine, neki od njegovih podređenih opirali kampanji budnosti: „Ne može biti govora o kontrarevoluciji.“ Međutim bili su i drugi koji su vatreno podržavali tu kampanju pa se nastavilo s njezinim provođenjem.

U jeku te kampanje budnosti, Donbas je svojom reputacijom „slobodne stepe“ izgledao još više politički sumnjiv nego ranije. Mnogi svjedoci potvrđuju da su „slobodu“ na Donbasu lako pronašli čak i bjegunci (bivši kulaci, svećenici i drugi lišenih prava, *tzv. lišenici, tj. ljudi starog režima*), odnosno, ovdje su pronašli smještaj i posao (zbog krajnje potrebe koristili su se drugim imenima). Činilo se da je tamna anonimnost donbaskog podzemlja pružala utočište svakomu tko je ovdje tražio slobodu. Međutim taj dojam (u velikoj mjeri osnovan) također je Donbasu davao izgled legla „neprijatelja“ sovjetske vlade.

Staljino u razdoblju nacističke okupacije Ukrajine

Ni upravitelji ni prosječni radnici nisu mogli izbjeći optužbe za sabotazu. Rad u rudniku opasan je posao pa su rudari često stradavali u nesrećama. Te su se nesreće objašnjavale kao namjerne, neprijateljske sabotaze. Do 1931. godine vlast je mogla optužiti (i optuživala je) za to „klasne neprijatelje“ (buržoazijske stručnjake), što je obično šttilo od takvih optužbi komuniste na upraviteljskim i radničkim pozicijama. Kasnije se od takvih optužbi nije mogao nitko sakriti, čak ni prosječan radnik (koji je mogao biti odbjegli kulak ili odbjegli svećenik). Upravo je to Staljin naglašavao u svojem siječanjskom govoru 1933. godine. Donbaski tisak, a osobito novine „Socijalistički Donbas“ tijekom 1932./1933. godine bile su prepune optužbi protiv neprijatelja.

Potruga za neprijateljima zahvatila je i sferu usluga. Na primjer, puno opreznih građanina neprijateljskim je djelovanjem objašnjavalo lošu uslugu u radničkim blagovaonicama, koje su u vrijeme haranja gladi bile jedini izvor hrane. Na Donbasu su tvrdili da se osoblje „Donnarpita“, odnosno mjesnog sustava „narodne prehrane“, sastoji od 80 % „lišenika“.

U nijednoj javnoj kuhinji „Donnarpita“ nije bilo sapuna ni ručnika. Jedino olakšanje bilo je to što se ured „Donnarpita“ nalazio pokraj Državne političke uprave pa je bilo prilično lako odvući osoblje „Donnarpita“ na ispitivanje. S većinom je upravo tako i bilo. Na primjer, u prosincu 1932. godine dvadesetero je radnika bilo optuženo za uništavanje javne prehrane u rudnicima Smoljanka, Rutčenkovo i Bud'onivka u gradu Staljino kao posljedica sustavnog kvarenja hrane. Optuženici su prema podacima istrage bili nekadašnji kulaci, trgovci, vlasnici pekara i jedan prijašnji časnik. Dvojica od njih bila su osuđena na smrt kao „neprijatelji naroda“, petorica su bila osuđena na deset godina zatvora. Tisak je objavio da su „neprijatelji naroda dobili po zaslugi“. Godine 1933. odvijalo se još nekoliko sličnih procesa. Na primjer, u ljetu 1933. godine niz ljudi koji su radili u sustavu javne prehrane u Makijivci bili su uhićeni zbog krađe hrane u vrijednosti od nekoliko milijuna rubalja. U toj skupini nalazili su se osobito „ljudi s partijskom knjižicom u džepu“. Njih su proglasili „neprijateljima naroda“, a četvero su osudili na smrt. Čak i kada su radnici bili nahranjeni, hrana je često bila pokvarena te je dolazilo do trovanja hranom. Radnici blagovaonica najvjerojatnije nisu bili krivi za to s obzirom na to da tamo nije bilo ni sapuna ni ručnika! Ali tisak je objavljivao pozive da se „neprijatelje naroda“ osudi na smrt. I tako je i bilo.

Veliki teror i odnosi centra s regijom

Može se razumjeti zašto je boljševička vlada u Moskvi svela ekonomske probleme na problem „ljudskog materijala“, napokon, ljudi upravljaju ekonomijom. Ne iznenađuje ni nestručnost te vlade u području ekonomije, ona je namjeravala uništiti stare ekonomske odnose i izgraditi novu, plansku ekonomiju o kojoj se nije pisalo u priručnicima. Ali brojna objašnjenja kojima su se ekonomski problemi objašnjavali ljudskim faktorom uzela su maha.

Čak je u svojem tajnom pismu iz prosinca 1933. godine, koje nije bilo dostupno široj javnosti, Politbiro CK KPU-a kategorično tvrdio da masovne

selidbe ljudi iz Ukrajine u Rusiju i Bjelorusiju „organiziraju neprijatelji sovjetske vlasti, eseri i poljski agenti s ciljem agitacije (uz pomoć seljaka) u sjevernim područjima SSSR-a protiv kolhoza, protiv sovjetske vlasti“. Drugim riječima, seljaci nisu bježali zbog gladi već zbog neprijateljske agitacije. Takva preokupacija „neprijateljima“ nije bila samo pitanje političke svrhovitosti. Bila je povezana s time što je režim otjerao svu političku kritiku, ljudi se nisu izražavali ili se nisu mogli izražavati slobodno, zato nije bilo lako prepoznati „neprijatelje“ (na što su se i žalili Staljin i Vyšyns'kyj 1933. godine). Budući da nije bilo „neovisnih“ načina za mjerenje „političkog raspoloženja stanovništva“ (standardni izraz kaznenih organa), baš kao ni slobodnih izbora, slobodnih medija ili anketa javnog mišljenja, praktično jednim dostupnim načinima ostali su nadzor i špijuniranje vlastitog stanovništva.

John Archibald Getty 1985. godine u svojoj je knjizi o Velikom teroru tvrdio da je „partijska birokracija prije bila kaotična negoli totalitarna, a lokalni birokrati imali su relativnu autonomiju u granicama bitnog partitivnog političkog sustava“. Pogled Gettyja na odnose između centra i regija SSSR-a tridesetih godina XX. stoljeća odvratilo je pozornost istraživača s paradigme totalitarne škole i usredotočio ih na regije gdje su lokalni birokrati morali zaprljati ruke kako bi ostvarili brutalnu politiku centra. Gettyjeva knjiga ozbiljno je utjecala na raspravu o SSSR-u tridesetih godina XX. stoljeća u krugovima zapadnih znanstvenika.

Primjer „slobodnog“ loše upravljanog Donbasa do neke mjere podržava Gettyjevu tezu da kontrola centra nad regijama ni u kojem slučaju nije bila potpuna ili totalna (međutim, dalje ću u ovom članku govoriti o tome kako primjer Donbasa toj tezi dodaje nekoliko važnih nijansi). Sada kada su nam dostupni barem neki dokumenti Politbira može se vidjeti koliko je detaljno taj organ ulazio u slučajeve koji su se činili najmanje bitnima, posve prizemnima i nevažnima u političkom smislu. Ali to ne znači da je Politburo kontrolirao sve. Primjerice, on to ni nije mogao niti je ulagao ozbiljne napore kako bi detaljno kontrolirao migraciju stanovništva. Iako je Politburo sankcionirao uhićenja i zatvaranje nekoliko milijuna ljudi i uspio strogo kontrolirati priljev ljudi u najveće gradove (kao što su Moskva, Lenjingrad, Harkiv i Kijev), čak ni taj naizgled svemogućí organ vlasti nije mogao kontrolirati spontano seljenje ljudi. To je bilo posebice vidljivo izvan granica velikih gradova, iako čak ni

u njima vlast ni približno nije kontrolirala sve došljake. Ni tržište rada nije prestalo djelovati, čak ni u uvjetima centralizirane planske ekonomije. Rudarska industrija, čiji je najvažniji centar bio Donbas, gotovo je svakodnevno bilježila najviše pokazatelje fluidnosti radne snage među svim granama industrije.

S ukrajinskog prevela Sara Radušić

Posljednje pogranično područje Europe?

Donbas, koji je smješten na samom istoku Ukrajine, često opisuju kao posljednje pogranično područje Europe – i u doslovnom i u prenesenom smislu. Pretežno ruskojezični Donbas, udaljen od središnje Europe i susjedan Rusiji, čini se mnogim promatračima najmanje europskom regijom – područjem, najmanje adaptabilnim europskoj civilizaciji i demokraciji (kako god tumačili pojam „europski“). Malotko u Ukrajini ili bilo gdje drugdje povezuje Donbas s visokom kulturom. To je industrijski, rudarski i metalurški centar, čiji su simboli jalovišta, a ne baleti, opere, kazališta ili filharmonije. Slike Donbasa ne ostavljaju osjećaj mira ili svjetla, već užasa i tame (oličenjem toga je podzemlje rudnika). Tu lošu reputaciju Donbasa dodatno su pojačale intrige za vrijeme predsjedničkih izbora 2004. g., koje su kreirane pod vodstvom i u korist donbaskog političara Viktora Janukovyča. Znakovito je da je Janukovyč dva puta odslužio kaznu za nasilne zločine. Uz to, mnogi promatrači tumače očite regionalne tendencije u donbaskoj politici, koja predstavlja izazov za vlast u Kijevu, kao antiukrajinski i proruski separatizam. Ali ipak postoji vrlo malo ljudi, čak i među revnim ukrajinskim patriotima, koji su spremni odreći se Donbasa. Možda je stvar u tome što je Donbas veoma vrijedna ekonomska stečevina. Prema podacima iz 2002. g., Donec'ka oblast, koja čini 9,9 % stanovništva Ukrajine, čini 12,4 % ukrajinskog BDP-a, 22 % ukrajinske industrijske proizvodnje te 22,5 % ukrajinskog izvoza. Druga komponenta Donbasa, Lugans'ka oblast, nije toliko blistava: njoj pripada 5,2 % stanovništva, 4,2 % BDP-a i 5,1 % ukupnog izvoza. Zajedno te dvije regije osiguravaju gotovo 30 % nacionalnog izvoza.

Možda je kao posljedica Narančaste revolucije unutarnji raskol na „dvije Ukrajine“ postao dubljim nego što je bio, na primjer, 1999. g. (za vrijeme

prethodne predsjedničke kampanje). Međutim, postoje i indicije da su prvi put u svojoj ne tako dugoj povijesti, Ukrajinci, posebice ukrajinski intelektualci, osjetili potrebu razumjeti Donbas i njegov značaj. Drugim riječima, iako je Donbas već dulje vrijeme problematično dijete Ukrajine, podcjenjivali su ga još dok je bio samo dijete. Sada je to dijete, čini se, odraslo, stoga se prema njemu treba postaviti ozbiljno. Još uvijek nije jasno kako će se taj buntovnik koji narušava mir smiriti u sastavu još mlade ukrajinske države, ali čini se da je široko prihvaćanje njegova značaja lijepim znakom za političku budućnost Ukrajine. Koliko god bilo paradoksalno, ali moguće je da upravo Donbas ima sposobnost izvući se iz usko nacionalističke, regionalističke ili proruske politike kako bi odlučno pogurnuo Ukrajinu prema Europi.

Donbas je oduvijek imao reputaciju slobodne, ali neobuzdane regije. Njegova sloboda u velikoj je mjeri uvjetovana njegovim pograničnim statusom. Donbas je bio dio tzv. Divljeg polja, gdje su obitavali zaporoški i donski Kozaci. Te daleke zemlje, udaljene od metropola Moskovije (Rusije), Poljsko-Litavske Unije, čak i Kijeva, uvijek su privlačile zločince, bjegunce, tragače vlastite sudbine i slobode (od političkih, ekonomskih, religijskih i drugih progona), a također i svakojaki ološ.

Kada je Rusko Carstvo krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća zavlдалo sjevernim Pricnomorjem, a kasnije i Kavkazom, Donbas je prestao biti pogranično područje. Međutim, kada se Donbas pretvorio u veliki industrijski centar, koji je privlačio ljude u potrazi za novim životom, ponovo su ga počeli percipirati kao pogranično područje – barem simbolično. Privlačnost Donbasa bila je primjetna čak i u jeku staljinizma. Gotovo u svakoj priči o kolektivizaciji i likvidiranju bogatog seljaštva u Ukrajini čitamo o seljacima koji su bježali u Donbas kako bi preživjeli i tamo se sakrili od progona. Donbas je teško nastradao u staljinističkom teroru upravo zbog toga što je postao sklonište za brojne nepouzdate „neprijatelje naroda“. Međutim, raspon tog terora vjerojatno je oslabio zbog važnosti Donbasa kao „svesavezne kotlovnice“. Obnova Donbasa nakon Drugog svjetskog rata ponovo ga je pretvorila u magnet za one koji su tražili slobodu. Krajem 1947. g., kada je Ukrajinska pobunjenička vojska⁹ doživjela poraz u borbi protiv sovjetske vlasti u zapadnoj Ukrajini,

9 Ukrajinska pobunjenička vojska (ukr. Українська Повстанська Армія, UPA) – narodnooslobodilačka ukrajinska vojska koja je djelovala na prostorima zapadne Ukrajine, odnosno središnje Europe u Drugom svjetskom ratu i nakon njegova završetka.

„zapovjedništvo UPA naredilo im je (borcima) ili da pobjegnu u Donbas i tamo se zaposle kao radnici ili da se probijaju do američkih okupacijskih zona u Njemačkoj i Austriji“.

Kakvu god da je slobodu nudio tijekom 50-ih i 60-ih godina XX. stoljeća, Donbas je izgubio svoju nekadašnju privlačnost kao sklonište onih koji traže slobodu jer njegova rudarska industrija više nije nudila takve mogućnosti. Nekada je Donbas funkcionirao kao „izlaz“ (za razliku od „glasa“ i „odanosti“, kako je to točno okarakterizirao Albert O. Hirschman), međutim ta njegova uloga nestala je do početka 70-ih godina XX. stoljeća. I druge grane donbaske industrije nastavile su se razvijati, što ga je učinilo jednom od najurbaniziranijih ukrajinskih regija. (Gradsko stanovništvo u Donec'koj oblasti iznosi više od 90 %).

Donbas je također postao poznat kao neobuzdano područje, kojem su bili strani „kultura“ i „lijepi maniri“. Eksploatacija, siromaštvo i nasilje nisu bili isključivo donbaska pojava, ali njegov politički život zbunjivao je vanjske promatrače, kao i mnoge mjesne. U Bakuu, središtu proizvodnje nafte, u kojem su ekonomski uvjeti poput etničke raznolikosti i vladavine inozemnog kapitala nalikovali onima u Donbasu, vladali su prilično „normalni“ odnosi, koji su uključivali kolektivne pregovore i kolektivne dogovore s poslodavcima, no u Donbasu do boljševičke revolucije nije postojalo ništa slično. Nakon revolucije i građanskog rata donbaski rudari, kao i seljaci, često su odbacivali boljševičke poglede ili su ih djelomično priznavali, unatoč relativnoj popularnosti boljševičke partije. Na periferiji nekadašnjeg Ruskog Carstva ljudi su gotovo svugdje bili zabrinuti zbog nacionalnih pitanja, ali Donbas se prema njima odnosio ravnodušno.

Uz to, Donbas je još bio poznat kao i središte političkog nasilja. S jedne strane, radnici su često napadali predstavnike nekadašnjih povlaštenih klasa pa je donbaski fenomen „specojidstvo“¹⁰ u 20-im godinama XX. stoljeća bio stalna prijetnja sovjetskom sustavu upravljanja i industrije. S druge strane, malom je broju organiziranih političkih grupa uspijevalo privući umove i srca donbaskih radnika. Ivan Majstrenko¹¹, kojeg su na početku 20-ih godina XX. stoljeća

10 Likvidiranje ukrajinskog stručnog kadra.

11 Ivan Majstrenko – (1899. – 1984.) ukrajinski politički dužnosnik i javna ličnost, član Ukrajinske komunističke partije.

poslali u Donbas „ukapisti“¹², o Donbasu je stekao ovakav dojam: „Činilo se da ukapisti imaju među donbaskim radnicima veću podršku nego boljševici. Ali ti radnici, koji su podržavali ukrajinske komuniste, bili su ravnodušni prema nacionalnim problemima. Jedino ih je zanimalo kako im ukrajinski komunisti mogu poboljšati život. Na to su oni gledali približno ovako: ‘Ako ništa neće proizaći iz sveruske partije (boljševika), probat ćemo s ukrajinskom.’“ Deset godina kasnije Majstrenko je kategorički odbijao vratiti se raditi u Donbas, „u tu kulturno neutješnu provinciju“.

To ne znači da je ideja „demokracije“ strana Donbasu. Donbas je zapravo imao vlastito shvaćanje demokracije kao inkluzivne, za razliku od ekskluzivnog nacionalizma. Jevgen Stahiv, koji je tijekom Drugog svjetskog rata u Donbasu radio kao ilegalni organizator OUN-a¹³, primijetio je da je ideolog ukrajinskog nacionalizma, Dmytro Doncov¹⁴, smatran „fašistom“. Uoči pada sovjetskog režima, kada su rudari u Donbasu masovno štrajkali, sve političke snage trudile su se proširiti svoj utjecaj na pobunjene radnike. Komunisti su izgubili njihovo povjerenje, ali većina rudara napustila je i Pokret, ne pokazujući nikakvu namjeru da se organizira alternativna politička struktura ili sindikat poput poljske „Solidarnosti“. Nakon što je Ukrajina 1991. g. postala neovisna, stanovnici Donbasa su se, kao nekada Kozaci, doimali potpuno besprincipijelno – posebice su često sklapali savez s tim istim komunistima od kojih su se ranije okrenuli. U štrajkovima početkom 90-ih godina XX. stoljeća čak su se ujedinili s regionalnom vlašću, uspješno „ucjenjujući“ Kijev.

Vanjskim promatračima oduvijek je bilo teško shvatiti donbasku politiku. U toj se tajanstvenosti Donbas doima najmanje europskom provincijom – ni liberalno-demokratskom ni nacionalističkom. Njegova politika, kao i njegov geografski položaj, omogućavaju nam da Donbas definiramo kao posljednje pogranično područje Europe.

12 Pripadnici Ukrajinske komunističke partije 1920-ih.

13 Organizacija ukrajinskih nacionalista (ukr. Організація Українських Націоналістів) – ukrajinski politički pokret stvoren 1929. godine u tadašnjoj istočnoj Poljskoj, danas zapadnoj Ukrajini, čiji su ciljevi na samom početku bili revanšizam prema poljskoj i ruskoj hegemoniji te zaštita ukrajinskog stanovništva od višegodišnje poljske političke i društvene represije.

14 Dmytro Doncov – (1883. – 1973.) ukrajinski književni kritičar, politički dužnosnik i glavni ideolog ukrajinskog integralnog nacionalizma.

Suvremene slike Donbasa

S obzirom na takav povijesni okvir, ne treba se čuditi što su sadašnje slike Donbasa prilično negativne. Neki njegovi opisi posebno su dojmljivi, kao na primjer ovaj proročanski komentar ukrajinske publicistice koja je pratila političku situaciju u Donbasu 2002. g.:

„Regija u kojoj su koncentrirani golemi kapitali, ali u kojoj ne funkcionira nijedan demokratski pojam, opasan je problem za državu koja se sve u svemu naučila barem glumiti da pretendira na civiliziranost i razumijevanje nužnosti nekih vrijednosti. U Donec’ku se, čini se, vlast ne zamara čak ni s tim, ostajući pri tome najvjernijom podrškom i najperspektivnijim partnerom odbačenog jamca (Leonida Kučme)...

I zbog toga su razmjerni izbori pokazali da je vlasti vrijeme da se uozbilji, a većinski su pokazali na što je ona sve spremna u agonijskoj borbi za sebe. Snažan pritisak, mito, prijetnje, krivotvorenje itd. – cijeli komplet.

Ali i uz sve to, Donec’k je poseban slučaj. Pomno očuvane totalitarne „vrijednosti“ u donec’kom rezervatu, koje tamo nikako nemaju zastarjelo, nego potpuno prikladno značenje, osnova su organizacije života u regiji i lako bi mogle postati našom zajedničkom budućnošću. Ako sve druge političke snage, klanovi, ličnosti, kao prvo, ne shvate tu opasnost i kao drugo, ne prestanu zabijati glavu u pijesak, jer zemlja nema vremena čekati 2004. godinu, bit će to razdoblje razarajućeg nazadovanja i zastoja. Ni najkvalitetniji zakoni ni najprogresivnije mjere ni reformatorski naponi neće funkcionirati u Kučminu režimu, a ako nekada i budu, bit će to djelomično, na vlastitu korist tog polumrtvog režima.“

Nekim vanjskim promatračima Donbas se činio utjelovljenjem tiranije i totalitarizma, što je jako daleko od njegove povijesne reputacije utočišta za tragače slobode.

Taj pogled na Donbas nije jedini. Na primjer, ukrajinski pjesnik Jurij Andruhovyč, koji dolazi iz zapadne Ukrajine, pisao je o ukrajinskom Istoku (eufemizam za Donbas) ovako:

„Sarmatija je sve što je istočno i južno od Dnjepra, tj. to su Jug i Istok Ukrajine. I ona je izazov.

Za Ukrajinu u cijelosti Sarmatija je izazov jer je stepska i isušena;
govori se uglavnom ruskim jezikom;
gusto, anakronično i depresivno je industrijalizirana;
proletarizirana i tradicionalno kriminalizirana;
uvijek je bila te i dalje je teritorij bjegunaca, npr. iz turskog ropstva, a zatim beskućnika recidivista, nezaposlenih berača konoplje i maka i sličnih bezbožnih anarhopravoslavnih tipova (koji su, međutim, pretežno odani vladi u cijelosti sve dok ona ne dira njihove proleTERSKE spomenike);
lako podliježe političkim manipulacijama povezanim s crno-bijelom vizijom svijeta;
pije rakiju „Šahtars’ku¹⁵“ s pivom „Sarmat“;
ne voli ili joj se bar na sviđa sve što je zapadno; Europa je za nju predaleka, previše sita, udobna i previše fiktivna, Europu su izmislili u Kijevu kako bi gnjavili, Europa za nju ne postoji jer Europa može samo iznevjeriti;
vadi ilegalan ugljen u ilegalnim rudnicima rukama i leđima starih žena i maloljetne djece;
neodvojiv je skup zona - industrijskih, zatvorskih, zatvorenih, zabranjenih, slobodnih ekonomskih;
aludira na *Dreamland*, veliku protokulturnu pustoš koju se silno želi nečime ispuniti.

Ali čime ju se može ispuniti?“

U drugoj publikaciji Andruhovyč je primijetio „golemo društveno zaostajanje Donbasa za ostatkom Ukrajine“ i kontrast između donbaskog „srednjovjekovnog, feudalnog“, „kromanjonskog i neandertalskog“ čovjeka i „modernih i buržujskih“ stanovnika ostatka Ukrajine. Dijalog s predstavnicima Donbasa, ako je on uopće moguć, „uvijek je iznimno kompliciran“; oni najčešće „odbacuju samu mogućnost dijaloga i ne žele slušati“. „Svom tvrdoglavošću, svim duševnim žarom srednjovjekovnog čovjeka s njegovim ograničenim razmišljanjem ‘oni’ jednostavno ne žele ‘strance’ na svojem ‘posljednjem teritoriju“. „Breme Donbasa“ može postati prepreka u integraciji Ukrajine u Europu.

15 Rudarsku.

U ukrajinskom tisku postoji bezbroj sličnih slika Donbasa. Za vrijeme Narančaste revolucije internet su preplavili blogovi koji su Donec'k prikazivali kao „fašistički“ ili „razbojnički“ grad i razotkrivali njegovu „zločinačku kulturu“. Viktor Tkačenko opisao je u ožujku 2005. g. u novinama UNP „Narodna riječ“ Donbas kao „sovjetsku kloaku“. Prvo se prisjetio vlastitih životnih dojmova nedugo nakon Drugog svjetskog rata kada su siročad protiv njihove volje odvozili u Donbas gdje su postajali laki plijen za zločince (koje je prema njegovim tvrdnjama također tamo izgnala sovjetska vlast). Tu siročad, koja je bježala iz Donbasa, hvatali su i kažnjavali. Zatim je Tkačenko tvrdio da su u Ukrajini, koju je okupirala Rusija, rusificirani Ukrajinci u Donbasu činili „petu kolonu“. Čak je i danas „govoriti ukrajinskim jezikom u Donbasu opasno za zdravlje i život.“ U Donbasu je prisutan „ruski nacizam“; u isto je vrijeme Donbas „jedno od najzaostalijih u tehnološkom smislu“ mjesta u cijeloj Ukrajini. Zato je prijeko potrebno „podići razinu kulture i životni standard stanovnika.“

Tkačenko, čini se, nije znao da industrijska tehnologija u Donbasu i nije toliko zaostala, da je u Donbasu sasvim moguće potpuno bezopasno govoriti ukrajinskim jezikom i da je uopće BDP po glavi stanovnika u Donec'koj oblasti veći nego u cijeloj državi.

U određenom su smislu te slike Donbasa odraz jednako negativnih predodžbi stanovnika Donbasa o zapadnim Ukrajincima kao pristalicama nacista. Kako god bilo, Tkačenkova jadikovka samo je jedan od brojnih znakova predočavanja Donbasa kao zlokobne i tinjajuće sile koja potkopava sve ukrajinske težnje.

Donbas u ukrajinskoj politici nakon stjecanja neovisnosti

Godine 1991. slika Donbasa nije bila takva. Kao i ostatak zemlje (iznimka je samo Krim), Donbas je velikom većinom podržavao neovisnost Ukrajine na referendumu 1. prosinca 1991. godine. To je bila nagla promjena raspoloženja u odnosu na 1989. godinu. Osjećaj dubokog otuđenja od Moskve naveo je Donbas na razmišljanje da će biti uspješnijim u sastavu neovisne Ukrajine. Na prosinačkom referendumu sudjelovalo je 76,7 % stanovnika Donec'ke oblasti, a njih 83,9 % izjasnilo se za neovisnost. U Lugans'koj je oblasti na

referendumu sudjelovalo 80,7 % stanovnika, od kojih je 83,86 % podržavalo neovisnost. Čak je na Krimu, gdje je rusko etničko stanovništvo činilo 67 % stanovništva, ukrajinsku neovisnost podržavalo 54,19 % od 67,5 % stanovnika poluotoka koji su sudjelovali na referendumu.

Ali daljnje ekonomske nedaće, koje je pojačala neodlučnost Kijeva i njegova nesposobnost da reformira ekonomiju, snažno su promijenile raspoloženje u Donbasu, kao i njegovu sliku. Ekonomski pad u prvim godinama neovisnosti bio je „jedna od najdubljih postsovjetskih recesija koju je jedna tranzitna ekonomija, koju nije uništio rat, doživjela“. Godine 1993. „inflacija potrošačkih cijena u zemlji dosegla je rekordnu razinu od 10156 % za godinu. U odnosu na 1990. godinu industrijska proizvodnja u Donbasu pala je na 25 %, a realna prosječna plaća smanjila se za otprilike 80 %“. Tada je Donbas ponovno planuo, ovoga puta kriveći Kijev za davanje prednosti zapadnoj Ukrajini na njegovu štetu. Štrajkovi donec'kih rudara 1993. godine poprimili su antikijevska, regionalistička obilježja; podržavala ih je većina regionalnih vodećih ljudi (uključujući političke elite, uprave rudnika i industrijskih tvrtki). Jedan od vođa štrajkaškog odbora rekao je još 1992. godine: „Naš pogled na neovisnost uvijek je predviđao uništenje centra, Kremlja, i uklanjanje Partije iz ekonomskog života; ali dogodilo se to da smo zamijenili jednu političku mašineriju drugom s praktički istim ljudima. To nije naš pogled na neovisnost.“ Drugi vođa štrajkaškog odbora izrazio se slično:

„Centar je jednostavno prešao iz Moskve u Kijev. Mi to nismo htjeli ... Htjeli smo da vlast predaju lokalnim zajednicama, poduzećima, gradovima. Htjeli smo da poraste životni standard stanovništva, a ne da Kijev preuzme vodstvo.“

Tako su se štrajkovi u Donbasu 1993. godine, koji su se nekim promatračima činili kao prijatna samom opstanku jedinstvene Ukrajine kao neovisne države, pretvorili u „borbu između donbaske regije i ostatka zemlje“. Valja istaknuti da Donbas, unatoč općem mišljenju, nije ustrajao na vraćanju starog komunističkog režima, iako je glasovao za te iste komuniste u koje ranije nije imao povjerenja. Naprotiv, Donbas je htio stvoriti slobodne ekonomske zone. I iako zahtjev Donbasa o regionalnoj neovisnosti nije bio odmah ispunjen, regija je natjerala Kijev na značajne ekonomske i političke ustupke, a

predstavnicima Donbasa počeli su zauzimati najviše državne pozicije (na primjer, Juhym Zvjagil's'kyj, koji je prije toga bio gradonačelnik Donec'ka, od rujna 1993. godine do lipnja 1994. obnašao je dužnost premijera Ukrajine).

Godine 1994. Leonid Kučma bio je izabran za novog predsjednika zahvaljujući snažnoj podršci Donbasa i ostalih istočnih regija. Na izborima je pobijedio Leonida Kravčuka, prvog predsjednika neovisne Ukrajine, kojeg su podržavali više nacionalistički nastrojeni stanovnici zapadne Ukrajine. Kučmine ekonomske reforme nisu imale okvirni plan, nisu bile dosljedne, stalno su se mijenjale u korist suprotstavljenih interesa i nisu zadovoljile nikoga osim „bandita“ koji su stekli nezamislivo bogatstvo tijekom privatizacije i preraspodjele imovine. Možda je najvećim postignućem njegovih ekonomskih reformi bilo uspješno uvođenje nove ukrajinske novčane jedinice, grivnje, 1996. godine i općenito učinkovita podrška i stabilnost pod nadzorom Narodne banke Ukrajine kojom je upravljao Viktor Juščenko. Međutim, ta je reforma dovela do smanjivanja golemih državnih subvencija za donbaske rudnike i ostala industrijska poduzeća, zbog čega je kašnjenje s isplatom plaća doseglo astronomske razmjere. Zbog toga su štrajkovi rudara trajali cijelo zadnje desetljeće XX. st. Pod pritiskom zapadnih demokracija (Svjetske banke) neprofitabilni rudnici bili su zatvoreni. To je prijetilo uništavanjem mnogih donbaskih industrijskih gradića u kojima je gotovo sav život stanovnika bio usko povezan s jednim glavnim poduzećem. Predsjednički izbori 1999. godine donijeli su Donbasu određeno olakšanje jer Kučma je mijenjao ekonomske ustupke Donbasa (uključujući uvođenje slobodnih ekonomskih zona i „područja od prioritetnog razvoja“) za njegovu političku lojalnost. Nije poznato jesu li rezultati izbora bili namješteni, ali Kučma je bio odabran upravo zahvaljujući podršci Donbasa. Međutim, nakon izbora Kučma je za premijera postavio Viktora Juščenka, koji uopće nije blagonaklono gledao na Donbas.

Za vrijeme drugog mandata predsjedništva Kučme jedinstvo ekonomskih interesa Donbasa bilo je uništeno. Kučmina strategija „podijeli pa vladaj“ uništila je jedinstvo donbaskih sindikata (koristeći političku represiju tamo gdje je potrebno, kao što je bilo i 1996. godine). Još važnijom posljedicom ekonomskih reformi, privatizacije i preraspodjele imovine sredinom i krajem 90-ih godina XX. st. postalo je stvaranje velikih industrijskih holdinga, kao na

primjer „Industrijski savez Donbasa“ (osnovan 1995. godine, kojim trenutno upravlja energetska magnat Vitalij Gajduk) te System Capital Management (osnovan 2000. godine, njime upravlja Rinat Ahmetov, koji se smatra najbogatijim čovjekom u Ukrajini). Ti su holdinzi progutali energetska, metalurška i industriju ugljena u regiji, a također i mjesne znanstveno-istraživačke centre i banke, a zatim su se pretvorili u loše vođena središta golemog profita i bezgranične vlasti (što je neminovno vodilo prema korupciji). Štoviše, konsolidacija regionalnih interesa izazvala je sukob s ostalim regijama, posebice s Dnipropetrovs'kom, velikim industrijskim centrom zapadno od Donbasa. Jedna od najdramatičnijih posljedica tog sukoba bila su ubojstva nekih utjecajnih političara i industrijalaca. U svakom slučaju, interesi donbaskog „klana“, koji se sastojao od tih holdinga, regionalnih političara (Janukovyč je 1997. – 2002. bio guverner Donec'ke oblasti) i drugih regionalnih moćnika, nisu se slagali s interesima štrajkaša donbaskih rudnika. Kijevska vlada, koju je sada vodio Juščenko, nije vidjela razlog zbog kojeg bi činila ustupke donbaskim rudarima koje nije podržavao lokalni klan. Zapravo je Kijev imao sve ekonomske razloge da uvede program restrukturiranja donbaskih rudnika. Vjerojatno se vlada nadala da će na taj način smanjiti moć donbaskog klana. Ali nedugo zatim (2001. godine) Juščenko je bio prisiljen podnijeti ostavku, posebice zbog pritiska tog istog klana. Godine 2002. Kučma je za premijera postavio Janukovyča, što je rezultiralo brzim usponom donbaskog klana.

Nastanak donbaskog klana (i ostalih regionalnih klanova) u Ukrajini 90-ih godina XX. st. često se opisuje kao „prevrat“ (suprotno od „izlaza“, „glasa“ i „lojalnosti“). Neki zapadni promatrači idu još i dalje i opisuju današnju Ukrajinu kao „okupiranu državu“ (ili „okupiranu regiju“) te kao „neopatrimonijalnu zajednicu“. Prema toj verziji regionalnu ekonomiju Donec'ka monopolizirao je klan koji je također kontrolirao regionalnu i lokalnu politiku („privatizacija politike“) i sve što je tada ostalo od državne industrije. Taj plan ima „predmodernu“ politiku, stavlja sebe iznad zakona i sprječava formiranje modernog društvenog i ekonomskog organizacijskog kapitala. Transparentnost, odgovornost te pravo na drugačije mišljenje strani su toj „neopatrimonijalnoj“ zajednici čiji su cilj zaštita i zagovaranje lokalnih interesa svoje vlastite regije. Dakle, regija se pretvorila u birački posjed elitnog klana,

a njegovi su stanovnici, pod utjecajem informacijskih manipulacija, uvjerali sami sebe da su žrtve globalnih sila, a ne vlastite vladajuće elite. Ovdje nema „autonomnih društvenih ličnosti“ koje bi mogle djelovati kao protuteža klanu i nema koliko-toliko primjetnih građanskih pokreta: „Sindikati ili imaju slične ideje vezane uz ustroj ekonomije i slažu se s poslodavcima ili su podvrgnuti manipulacijama, dok su njihovi vođe potkupljeni ili su marginalizirani.“ Pogled klana na regiju u potpunosti se podudara s tim kako njezino stanovništvo gleda na vlastiti identitet. Takve analize dobro se uklapaju u sliku Donbasa kao najmanje demokratske i najzlokobnije regije Ukrajine.

Perspektive razvoja

Politolog Vlad Myhnenko, koji je rođen u Donbasu, ne slaže se s tim „neopatrimonijalnim“ tumačenjem. Zapravo, Donbas je izvlačio iz Kijeva ekonomske povlastice. Međutim, prema mišljenju Myhnenka, Donbas nije živio na račun drugih, proždirući goleme subvencije, dobivene „ucjenom“ Kijeva, već je iskoristio te subvencije za podizanje učinkovitosti svoje ekonomije koja je trošila mnogo energije. Već od 1997./98., dvije godine prije početka cjelovitog obnavljanja ukrajinske industrije, donbaska ekonomija počela je rasti, smanjujući istovremeno potrošnju elektroenergije. Od izvlačenja i proždiranja povlastica donbaska ekonomija odlučno se prebacila na pravi „kapitalizam“, orijentaciju na profit i gomilanje kapitala zahvaljujući investicijama. To je omogućilo „stabilan porast bruto doprinosa na osnovni kapital na 60 % za posljednjih šest godina“. Dok je 1988. godine, na kraju ere državnog socijalizma, BDP po glavi stanovnika regije bio za 32,5 % manji od ukrajinskog prosjeka, 2002. godine BDP po glavi stanovnika Donbasa bio je za 26,7 % viši od ukrajinskog prosjeka“. Taj je porast za sobom povukao i stabilan porast prosječne plaće u Donec'koj oblasti.

Ekonomski rast u Donbasu pratio je ekonomski rast cijele Ukrajine. To je dovelo do znatnog povećanja izvoza. U oba slučaja osobito uspješna bila je Janukovyčeva administracija. Godine 2003. BDP je narastao na 9,6 %, 2004. godine na 12,1 %; izvoz je sukladno tome tada narastao na 28,5 % i 41,6 %. Glavnu ulogu u tom rastu svakako je odigrao Donbas. Njegov „kapitalistički“ duh sasvim je očit. Na primjer, Vitalij Gajduk, čelnik Industrijskog saveza

Donbasa, bivši potpredsjednik ukrajinske vlade i ministar zaštite okoliša i energetike¹⁶ (od siječnja 2000. g. do travnja 2001. g.), a sada i predsjednik kijevskog konzorcija „Industrijska grupa“ (osnovanog 2004. g.) odbacio je ugovor o opskrbi plinom koji je Viktor Juščenko 2006. godine sklopio s Rusijom jer cijena plina, koja je tamo navedena, ne predstavlja njegovu pravu cijenu i potpuno je „politička“. Gajduk je tvrdio da mu je Juščenko nudio da se vrati na mjesto potpredsjednika, ali on to nije prihvatio. Teško da se to može smatrati izrazom notorne proruske i antiukrajinske urote donbaskog klana. Naprotiv, to je takoreći kapitalistička logika (ako se može govoriti da su Enron¹⁷ i tzv. hjustonski klan poslovali u skladu s kapitalističkom logikom). Iz intervjua koji je Gajduk dao televizijskoj kući BBC u siječnju 2006. godine, jasno se vidi da se on ozbiljno odnosi prema pitanjima ekonomske efikasnosti, smanjenja potrošnje i energetske neovisnosti. Industrijski savez Donbasa ne djeluje samo u Donbasu. Godine 2005. taj je konzorcij pobijedio britansko-indijsku tvrtku Mittal Steel u borbi za dionice privatiziranog poljskog metalurškog poduzeća u Huti Częstochowi (umjesto toga, tvrtka Mittal Steel nedugo zatim preuzela je Kryvorižstal).

Jasno da je u uvjetima takvog ekonomskog napretka Janukovyč bio popularan u Donbasu (također i u ostalim regijama jugoistočne Ukrajine). Jedan rudarski inspektor sljedeće je rekao reporteru „Los Angeles Timesa“: „Kada je premijer bio Juščenko, on nam je u biti rekao ovako: ‘Vi mi niste potrebni; jednostavnije je zatvoriti sve vaše rudnike i kupovati ugljen iz inozemstva.’“ Drugi rudarski radnik izjavio je: „Kada je premijer bio Juščenko, godinu dana mi nisu isplaćivali plaću. Bili su prekidi s opskrbom struje; sjedili smo ovdje bez struje danima. Kada je premijer postao Janukovyč, živjeti je postalo mnogo lakše.“

Ono što nam je zapravo nepoznato je kako su se dijelili ekonomski dobici – u Donbasu i u Ukrajini općenito. Je li posljednjih godina rasla ekonomska nejednakost? Ili se Donbas polako, ali sigurno kreće prema procvatu? U svakom slučaju, mnogi promatrači tvrde da donbaski klan, monopolizirajući ekonomsku dobit, vara donbaske stanovnike i njima manipulira. Intrige na

16 ukr. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України – Ministarstvo energetike i industrije ugljena Ukrajine.

17 Enron Corporation – nekada vodeća energetska tvrtka sa sjedištem u Houstonu.

izborima 2004. godine najočiti su primjer prijevere klana. Međutim, vanjske bi promatrače vjerojatno iznenadila činjenica da Janukovyča (kojeg smatraju vođom donbaskog klana) još uvijek podržava približno 44 % Ukrajinaca (posebice 93,5 % stanovnika Donec'ka i 91,24 % stanovnika Lugans'ka).

S druge strane, ako i kada taj klan više ne bude koristan stanovnicima Donbasa, sasvim je moguće da će se okrenuti protiv njega. Myhnenko je sasvim u pravu kada kaže: „u postkomunističkim zemljama je do sada jasno tko je šef. A važno je upravo ponašanje šefa.“ Upravo tako se ponašaju „nasamareni i manipulirani“ stanovnici Donbasa. Pomalo čudi zašto su poljska Solidarnost i Narančasta revolucija pridobile toliko simpatija i podrške na Zapadu, a s donbaskim rudarskim pokretima 80-ih i 90-ih godina XX. st. to nije bio slučaj. Njih nisu dočekivali fanfarama kao znakovima pojave građanskog društva u neovisnoj Ukrajini. Baš suprotno, gotovo su svi zapadni komentatori tugovali jer Donbasu nedostaje građansko društvo (a također i civiliziranosti). Prema mišljenju komentatora, Donbasom gospodare manipulacije i obmana; tamo prednost nema moderna nadmoć prava, tržišni odnosi i društvene asocijacije, već neformalne mreže klijentele i odnosi osobne lojalnosti.

Međutim, u jednom kritično važnom aspektu Donbas može znatno prestići ostatak Ukrajine, posebice njezine zapadne regije. Donbas često prikazuju kao utvrdu proruskog separatizma. Ali gotovo sva istraživanja javnog mišljenja za vrijeme ukrajinske neovisnosti svjedoče o drugom. Unatoč brojnim istraživanjima koja naglašavaju regionalne razlike (dvostrane, trostrane, osmostrane itd.) ankete pokazuju da čak i stanovnici najnezadovoljnijeg Donec'ka vide svoju budućnost u sastavu neovisne Ukrajine. Čak 1994. godine, u razdoblju ekonomskih nedaća nakon što je Ukrajina postala neovisna, ne manje od 70,9 % anketiranih složilo se sa sljedećim tvrdnjama: „Moja regija ima zajedničku sudbinu s ostatkom Ukrajine.“ To se stajalište nije promijenilo ni nakon pet godina. Jednako je važno pitanje identiteta: ankete jasno pokazuju da „socijalni identitet u Lavovskoj oblasti naginje etničkom temelju dok je s druge strane u Donec'koj oblasti on uglavnom civilan“. Vrijedi razmisliti o tome ne bi li trebala neovisna Ukrajina, koja nije javno osnovana na etničkim, već na civilno-pravnim temeljima, dati prednost upravo civilnom identitetu. Želje Donbasa da ima uže veze s Rusijom sasvim su racionalne u ekonomskom

i socijalnom planu. Reći drugačije bilo bi isto kao savjetovati Kanadi da se što više distancira od svojeg južnog susjeda, uzimajući u obzir navodno duboke kulturne, društvene i političke razlike, a također i borbenu prirodu vlade ove potonje. Ukrajinski sociolog Jevgen Golovaha tvrdi da je dvoje njegovih studenata, proučavajući dinamiku vrijednosti u Lavovu i Donec'ku tijekom posljednjih deset godina, došlo do zanimljivog zaključka: Donbas se kreće prema demokraciji brže nego Lavov. Nisam upoznat s detaljima tog istraživanja, ali pretpostavljam da se povijesna svijest stanovnika Lavova, s njezinim duboko nacionalističkim intonacijama, može pokazati manje prilagodljivom nego civilni, nenacionalistički i neetički kolektivni identitet stanovnika Donbasa – posebice danas, kada globalizacija neizbježno vodi većoj integraciji, a ne daljnjoj podjeli nacije. To posebno potvrđuje primjer Europske unije u koju sada želi ući Ukrajina. Andruhovyč priznaje da bi prije deset ili čak pet godina apelirao na dopuštenje da se Donbas ujedini s Rusijom (iako je nepoznato bi li to Rusija htjela). Ali nakon Narančaste revolucije, Ukrajinci su postali optimističniji i žele sačuvati teritorijalni integritet svoje zemlje. Dakle, nemoguće je pustiti Donbas. Na pitanje kako sada ocjenjuje izjavu o Sarmatiji koju smo ranije citirali, Andruhovyč je odgovorio da to nije bilo toliko politički, koliko estetično: to nije bila propaganda protiv Donbasa, već „ambivalentno i proturječno“ „umjetničko nakupljanje ideja i slika vezanih uz tu regiju“. Andruhovyč je izjavio da ima prijedlog za novi Donbas kao „drugi Istok“, ali još ga ne može izreći. Međutim, dodao je da će „Donbas neminovno biti u modi“: to je očita privlačnost postsovjetskog, postindustrijskog prostora, koji je u biti još neispunjen. Andruhovyč se nada da će tamo biti smješten „centar Europe“. Želi vidjeti novu „Europu od Lisabona do Lugans'ka“.

Međutim, Andruhovyč se vara smatrajući da je Donbas prazna zemlja. To da Donbas nema „povijest“ (za razliku od, primjerice, Lavova) raširen je mit. Pa i sam Andruhovyč u citatu koji smo ranije naveli opisuje povijest Donbasa koja je puna događaja. Ali on može potpuno biti u pravu da je Donbas prilagodljiv, tj. da se njegovo političko raspoloženje može brzo mijenjati. Razmišljajući o budućnosti Donbasa, Andruhovyč je bio impresioniran izložbom fotografija Viktora Maruščenka „Dreamland-Donbas“, posebice jednom fotografijom trojice rudara, ispunjenom ljudskošću i „umješnošću“. Međutim, nedugo

zatim objasnio je da je to zapravo fotografija „užasa“ jer na njoj nisu prikazani muškarci, već žene koje ilegalno rade u zapuštenim rudarskim ležištima (na dubini većoj od 300 metara), kako bi na crnom tržištu prodale ugljen koji su same iskopale i zaradile za svoj jadan život. One (i njihova djeca) riskiraju svoje živote zbog najviše 60 dolara mjesečno. Vidjevši taj užas, Andruhovyč je izjavio da u odnosu na to ništa drugo više nema veliko značenje.

Donbas nema monopol na zastrašujuće siromaštvo. No njegova strašna bijeda se ne nalazi u ruralnom središtu, već u središtu suvremene industrije. Ljudi se u Donbasu, kao i drugdje, bore za svakodnevno preživljavanje i drže se svojih snova. Predsjednički izbori 2004. godine možda su pokazali zlokobnu stranu života u Donbasu, ali ih je izložba Maruščenka „humanizirala“. Zapravo, očita uzrujanost regija koje su podržavale Juščenka (vezano uz namještanje izbornih rezultata) zbog Donbasa, praćena je povećanim interesom prema njemu. Čak je i Donbasu tradicionalno nesklon nacionalistički emigrantski tisak počeo objavljivati članke pune suosjećanja o Donbasu kao „ukrajinskoj“ zemlji. U tom su trenutku ljudi izvan granica Donbasa shvatili da tamošnji stanovnici žele isto što i oni: ljepši život i ljepšu, stabilnu i mirnu budućnost.

Još nedavno su zapadni istraživači poput Samuela Huntingtona i Padraica Kenneyja jednoznačno tvrdili da se zapadna Ukrajina, koja povijesno pripada „zapadnoj civilizaciji“, značajno razlikuje od istočne Ukrajine, koja povijesno pripada „pravoslavnoj civilizaciji“. Prema njihovu mišljenju, Ukrajina je „rascjepkana“ država: njezin zapadni dio ima snažan demokratski potencijal, a istočni ne. Međutim, Narančasta revolucija dokazala je da je središnja Ukrajina, koja je koncentrirana oko Kijeva i koja prema Huntingtonovoj i Kenneyjevoj teoriji pripada ukrajinskom „istoku“, sposobna na iznimna demokratska postignuća. Ako je za to sposoban Centar, zašto onda nije i Istok? Zapravo je Istok radio to već nekoliko puta. Ne treba ni spominjati da apsolutna većina zapadnih promatrača jednostavno nije primijetila značaj tog izazova za državu, koji su državi ranije nametnuli masovni štrajkovi donbaskih rudara.

Politička je situacija u Ukrajini nestabilna, stoga ne možemo reći hoće li se ta mlada neovisna država razviti u stabilnu demokraciju. Hoće li Donbas ostati politički aktualan? Uzimajući u obzir prošlost Donbasa, ljudi ga se još boje. Na parlamentarnim izborima u ožujku 2006. godine pobijedila je „Stranka regija“

koju je vodio Janukovyč, dobivši 32 % glasova, uglavnom u Donbasu i ostalim „rusificiranim“ istočnim regijama te je uvelike prestigla „Našu Ukrajinu“, koju je vodio Juščenko, a koja je dobila približno 14 % glasova. Taj uspjeh „Stranke regija“ djelomično je postignut na način da je ona svoje prethodne ruske savjetnike zamijenila novim timom koji je sastavio Paul Manafort, virtuoz predizbornih kampanja američkih republikanaca.

U danom trenutku u Ukrajini vlada široki konsenzus da Donbas ostaje njezin neodvojiv dio. Međutim, strahovi nisu nestali. Djelomično se objašnjavaju legendarnom sposobnošću stanovnika Donbasa na masovna djela. Oni su također nastali zato što donbaski industrijalci, držeći se logike kapitalizma, brzo prelaze nacionalne granice, a da ne spominjemo regionalne granice središnje Ukrajine. To znači da Donbas, čak i kao posljednje europsko pogranično područje, u potpunosti može preći zapadnu Ukrajinu, krećući se prema kapitalističkoj i demokratskoj „Europi“.

S ukrajinskog prevela Matea Mesić

Donbaski ratni užas

Na prvi pogled sadašnji rat na Donbasu teško je razumjeti. Gotovo svaka reportaža u zapadnim medijima opisuje ga kao rat između ukrajinske vojske (a također i dobrovoljaca, pristalica ukrajinske neovisnosti) te proruskih

Rat na Donbasu

separatista (koje neposredno, premda skriveno, podržava ruska vlada). U takvim prikazima postoji dio istine. Usprkos nijekanju Moskve, to je i rat Rusije protiv Ukrajine: ruska se vojska neposredno upleće u konflikt na strani

Donec'ka zračna luka

separatista. Međutim, nije sasvim jasno je li prorуска ratobornost na Donbasu toliko duboko ukorijenjena koliko o tome govore. Bez izravne podrške Rusije, donbaski bi separatisti najvjerojatnije brzo pokleknuli pred ukrajinskim snagama. Sasvim sigurno je da rat nije počeo jer ga je htio Donbas. Međutim,

Rat na Donbasu

Donbas kao regija nikad nije istinski bio vjeran bilo kojoj vladi ili bilo kojoj ideologiji. Kako god da se završi sadašnji konflikt, to će predstavljati težak problem i za Kijev i za Moskvu.

Donbas kao izričito ukrajinska zemlja

Politička ratobornost tog ukrajinsko-ruskog pograničnog područja dugo je vrijeme plašila mnoge političare. Crna od ugljene prašine lica donbaskih rudara odavna su predstavljala nepopustljivost prema lokalnoj politici. Tijekom 1917. – 1921. godine, za vrijeme revolucije i daljnjeg građanskog rata, Donbas je u više navrata prelazio iz ruka u ruke. Međutim, nijedna politička stranka ili snaga (komunisti, antikomunistički bijeli, razni ukrajinski nacionalisti) ovdje nije dobila podršku. Ranije citirana misao Trockog o Donbasu kao politički

otrovanom prostoru odražavalo je njegovo osobno iskustvo (Trocki je kratko vrijeme radio na Donbasu 1920. godine, krajem građanskog rata, obnavljajući uništenu ekonomiju. Kada su 1918. godine istočnoukrajinski komunisti odbacili novu neovisnu ukrajinsku vladu i stvorili u svojoj industrijskoj regiji Donec'ko-kryvorišku Sovjetsku Republiku, u stvar se umiješao Lenjin koji je na stvaranje te republike gledao kao na slabljenja Ukrajine koja je na taj način bila lišena svoje „proleterske osnove“. Dakle, Lenjin je priznavao Donbas dijelom Ukrajine. Njegov se stav može razumjeti: jer bez obzira koliko je Donbas bio rusificiran u kulturnom i jezičnom planu, etnički Rusi nikada ovdje nisu činili većinu: ni prije ni poslije. Donbas je bio i ostaje pretežito ukrajinski.

Tijekom cijelog komunističkog perioda, Donbas, moćno središte rudarske i metalurgijske industrije, ostao je problematičnim djetetom Moskve. Kao i prije revolucije, nastavljao je privlačiti izbjeglice i bjegunce, neprestano tražeći nove dobrovoljce koji bi se priključili teškom i opasnom radu. Svatko tko je imao razloga pobjeći (između ostalog, od političkih progona ili ekonomskih nestabilnosti), mogao se ovdje sakriti kao pod zemljom – u doslovnom ili prenesenom značenju. Donbas je bio mjesto utočišta i slobode. Već je spomenuto kako su poslije Drugog svjetskog rata ovdje bježali ukrajinski pobunjenici, a za vrijeme Staljinove borbe s kozmopolitizmom ovdje su se naseljavali i Židovi koji su na Donbasu bili slobodniji nego igdje drugdje. Međutim, kao i Sibir, Donbas je još bio radni logor za zločince. Krajnje iscrpljujući uvjeti rada, svojstveni industrijskoj regiji, činili su ga pogodnim mjestom za progonstvo politički nepoželjnih osoba i grupa. Poslije sovjetskog upada u Poljsku 1939. godine, kao i nakon priključenja Zapadne Ukrajine u sastav SSSR-a 1945. godine, Moskva je otamo na Donbas prognala masu nepoželjnih ljudi gdje ih je čekao težak rad. Kao posljedica toga, Donbas je postao, nalik gulagu, mjesto značajnog širenja nedopuštenih političkih ideja.

Osim toga, Donbas je bio središtem demokratizacije. Već smo spomenuli da su se poneki ukrajinski nacionalisti, koji su simpatizirali fašističke ideje Benita Mussolinija ili Francisca Franca, preselili iz zapadnih regija na Donbas te su se tu, pod utjecajem lokalnih stanovnika, priklonili ideji demokratske Ukrajine. Kasnije, za vrijeme Brežnjeva, još prije nastanka poljske „Solidarnosti“, Donbas je postao veoma važnim središtem pokreta neovisnih (nesovjetskih) sindikata

(spomenimo opet Volodymyra Klebanova). Oni koji pišu o Donbasu, rijetko spominju da je iz Donbasa poteklo mnogo važnih boraca za slobodu u SSSR-u, između ostalog, Vasyľ Stus, Ivan Svitlyčnyj, Nadija Svitlyčna, Petro Grygorenko. Stus je preminuo u ruskom radnom logoru 1985. godine, a njegovu su spomen-ploču, postavljenu 2001. godine na pročelje Donec'kog nacionalnog sveučilišta, nedavno uklonile antiukrajinske snage. Godine 1991. stanovnici Donbasa s većinskim brojem glasova (više od 83 %) podržali su neovisnost Ukrajine u nadi da će im biti bolje živjeti bez Moskve; međutim, neovisna Ukrajina prije ih je razočarala nego zadovoljila. Otada se Donbasom proširio osjećaj ogorčenja.

To nikako ne znači da je stanovništvo Donbasa prorusko. Iako danas mnogo lokalnog stanovništva može smatrati Rusiju boljim izborom od Ukrajine, sutra mogu misliti suprotno. Unatoč bučnoj političkoj retorici, rusko-ukrajinska etnička te jezična pitanja nikada nisu igrala niti će igrati ikakvu bitnu ulogu u donbaskoj politici. U mnogo aspekata današnji stanovnici Donbasa ponašaju se upravo onako kako su se nekad ponašali ukrajinski Kozaci koji su se formirali tijekom XV. – XVI. stoljeća u „Divljem polju” moskovsko-poljsko- otomanskog pograničnog područja tražeći ovdje slobodu i blagostanje. Ovisno o promjeni političke situacije, ne bi li zaštitili svoje postojanje i dobrobit, sklapali su saveze čas s jednom čas s drugom vlašću. Ustvari, upravo takav pragmatičan tadašnji savez s moskovskim carem protiv Poljske sredinom XVII. stoljeća nakraju je doveo do toga da su Donbas te okolne zemlje pali u ruke Moskve. Zato ukrajinski nacionalisti smatraju Bogdana Hmeljnyc'kog istovremeno i junakom i zločincem. Junakom jer se borio protiv poljske vladavine, a zločincem jer se doima kao da je izdao Ukrajinu predavši je Moskoviји. Usporedimo to s ranije spomenutim čuđenjem Ivana Majstrenka zbog javnog besprincipijelnog stava donbaskih radnika prema Rusiji i Ukrajini 20-ih godina XX. stoljeća. Sedamdeset ili osamdeset godina poslije toga, već kako je Ukrajina stekla neovisnost, mnogi politički dužnosnici koji su radili na Donbasu osjećali su se upravo tako u vezi s lokalnim stanovništvom.

U svakom slučaju, surovom svijetu Kozaka ni u kojem slučaju nisu bila strana načela demokracije i ravnopravnosti. Kozaci su zasigurno stvorili temeljne ideale suvremene, neovisne ukrajinske države, različite od „autokratske Rusije”

te „aristokratske” Poljske. U tom neobičnom shvaćanju antimetropolskog i brutalno egalitarnog etosa, a također i neposredne uloge u političkim procesima, Donbas se, unatoč svojoj navodno „proruskoj“ orijentaciji, u najvišoj mjeri čini ukrajinskim.

U kontekstu ukrajinske povijesti to zvuči paradoksalno. Međutim, prema tom paradoksu treba se ozbiljno postaviti. Neki vodeći ukrajinski intelektualci nastavljaju tvrditi da će Ukrajini biti bolje bez Donbasa (i Krima). Bojim se da su kratkovidni te da ispuštaju s uma povijesne veze između Donbasa i suvremene Ukrajine. Uostalom, njihovi su pogledi neozbiljni jer ne možemo tvrditi da su svi stanovnici Donbasa separatisti. Odbaciti Donbas jer je nesposoban živjeti zajedno s ostatkom Ukrajine znači kloniti se političkih problema vezanih uz razvoj ukrajinske nacije. To svakako izgleda kao duboko nedemokratski korak i podsjeća na proganjanja disidenata izvan granica SSSR-a koja je provodila Moskva, kao što je bio slučaj s Aleksandrom Solženicinom.

Tvrđnja o Donbasu kao zemlji slobode, neprijateljskoj prema bilo kojoj državnoj vlasti, vodi nas do ključnog pitanja državnosti te izgradnje nacije u ukrajinskoj povijesti. Moderna ukrajinska nacionalna ideologija bila je krajnje „populistička“ s obzirom na to da se bazirala na idealiziranju kozačkog pokreta. To se također tiče i Galicije koje se kozaštvo jedva dotaknulo. Dobar primjer toga bio je Myhajlo Gruševs’kyj. On je, poput mnogih drugih ukrajinskih političkih vođa XIX. i XX. stoljeća isticao slobodno i autonomno postojanje običnih ljudi, a ne izgradnju moćne, centralizirane države slične autokratskoj Rusiji. Naravno, nije moguće tvrditi da Ukrajina nije iznjedrila političke mislioe koji su isticali upravo državotvornost (na primjer upravo je to radio V’jačeslav Lypyns’kyj). Međutim, sve u svemu, nedosljednost ukrajinske izgradnje nacije i državotvornosti oštro odskače od svemoći ruske države koja se, čini se, pojavila prije ruskog „društva“. Liberalni političar Petr Struve nikako nije mogao zamisliti Ukrajinu odvojenu od Rusije. Istog je mišljenja bio i drugi liberalni političar i povjesničar Pavel Miljukov koji je 30-ih godina XX. stoljeća, već u egzilu, priznao Staljina kao zaštitnika jedinstva „Rusije“ (koja je, po njegovu mišljenju, uključivala i Ukrajinu).

Lavov, Zapadna Ukrajina. Groblje poginulih dobrovoljaca i na Donbasu

Današnja Ukrajina mlada je nacija a njezini procesi državotvornosti nisu ni lagani ni kratkotrajni. Međutim, treba priznati da među demokracijom, konfliktom, slobodom s jedne strane i izgradnjom nacije i države s druge, nema nesuglasica. Ukrajinska tradicija slobode i demokracije ne smije biti mana, već prednost u usporedbi s ruskom tradicijom autokracije. U tom pogledu, Ukrajina daleko nadmašuje Rusiju.

S ukrajinskog prevela Marija Stić

Ivan Dzjuba

Doneččyna – zavičaj ukrajinske riječi

Odrastao sam na Doneččyni u vrijeme kada je pojam „Donbas“ budio ponos. Međutim, Donbas je oduvijek pobuđivao i uvijek će pobuđivati ponos. Ali na malo drugačiji način. Nekad je bio „savezna kotlovnica“, savezna ljevaonica i kovačnica. Odsjaj toga počasnog statusa, koji je vješto stvorila sovjetska propaganda, padao je na svakog Donečanina i mnogi moji vršnjaci osjećali su nevidljivu povezanost sa slavom koje nosi ime Donbas. Tek su s vremenom uvidjeli visoku cijenu slave, kotlovnica, rudnika, ljevaonica i kovačnica: divljačko pustošenje „podzemnih komora“ Donbasa, zagađenje atmosfere i nemilosrdna eksploatacija radne snage. Nije svatko primijetio kako se iza metalurških i strojarskih divova, iza monumentalnih piramida jalovišta, nalaze straćare iz dorevolucijskog doba u kojima se desetljećima stiskalo radništvo sa svojim obiteljima. Iza propagandističkog veličanja donec'kog radništva, kao predvodnika radničke klase cijelog SSSR-a, prikrivale su se dramatične slike staljinističkih čistki i razračunavanje s „neprijateljmanaroda“, a izahvalospjevao „proleterskom internacionalizmu“ i proklinjanja „ukrajinskog buržoazijskog nacionalizma“, smišljeno i javno i prikriveno gušenje ukrajinske kulture i ukrajinske riječi. Danas možemo formirati potpunije i objektivnije mišljenje o Doneččyni o svemu što se ovdje događalo, i o slavnim, ali i o tragičnim stranicama njezine povijesti. Knjigu je uredio docent Donec'kog nacionalnog fakulteta V. Olifirenka. „Lekcije o istini i dobroti“, svojevrsni je zbornik djela donec'kih pisaca koji su u sovjetsko vrijeme ili izbačeni iz ukrajinske književnosti ili su iskrivljeno predstavljeni. O njima čitatelji općenito, a školarci još više, ništa nisu mogli znati. Riječ je o jednom cijelom izgubljenom sloju ukrajinske kulture, ukrajinske riječi na Doneččyni – i to je jedna od okolnosti koja je omogućila da se i na političkoj razini i u javnosti stvori dojam kako je Doneččyna ruskojezična regija u kojoj se ukrajinski jezik izgubio.

Ustvari, Doneččyna nije tek odnedavna privukla pozornost ukrajinskih književnika, i sama je, kao ukrajinska regija, naseljena uglavnom ukrajinskim narodom (iako vrlo gostoljubiva prema doseljenicima raznih nacionalnosti), dala brojne sjajne talente ukrajinskoj kulturi, uključujući i književnost.

Ukrajinska književna riječ na Doneččyni bila je osobito jaka u razdoblju nacionalnog preporoda na početku dvadesetog stoljeća te dvadesetih godina, kada je provedena ukrajinizacija i kada je došlo do prelaska na ukrajinski jezik u obrazovanju, tisku, izdavaštvu itd. Ovo kratko razdoblje slobodnog nacionalnog razvoja, u vrijeme kada izravnih carskih zabrana¹ nije bilo, pokazalo je što sve može ukrajinski narod na svim područjima kulture samo kad mu se odriješe ruke. Na Doneččyni počinju izlaziti ukrajinske novine i časopisi, otvaraju se ukrajinska kazališta, predstavljaju se talentirani pjesnici i prozaici. No taj je uzlet uplašio boljševičku vlast, koja je u tome vidjela opasnost od „separatizma“ i „nacionalizma“. Moskovska je vlast „pristalicama nacionalizma“ proglasila neke ukrajinske komuniste poput M. Skripnika² ili O. Šums'kog³ koji su težili bar djelomično uzeti u obzir ukrajinske nacionalne interese. Od kraja dvadesetih godina pojačane su političke represije protiv ukrajinske inteligencije dok je istodobno počela i surova prisilna kolektivizacija na selu, okončana stravičnim isplaniranim Gladomorom⁴ 1932./1933. godine koji je donio mučeničku smrt milijunima seljaka. Sve je to bio sastavni dio, kako povjesničari tvrde, „velikog terora“ koji je staljinističko vodstvo provodilo u cijelom Sovjetskom Savezu. A Ukrajini je bio zadan posebno težak udarac, bila je to osveta za nacionalno-oslobodilački pokret i protivljenje kolektivizaciji.

Valovi represije, koji su na Doneččyni uslijedili jedan za drugim, nisu nosili samo političku, već i nacionalnu poruku. To je vidljivo u tragičnim sudbinama ukrajinskih pisaca Grygorija Bagljuka⁵, Save Božka⁶, Leva Skrypnjuka⁷... Važno je naglasiti kako većina pisaca (i ostalih „neprijatelja

1 Vidi: zabrane ukrajinskog jezika https://hr.wikipedia.org/wiki/Rusifikacija_Ukrajine

2 1872. – 1933., boljševik, provodio *ukrajinizaciju*, zalagao se za osamostaljenje Ukrajine.

3 1890. – 1946., provodio *ukrajinizaciju*, zalagao se za osamostaljenje Ukrajine.

4 Genocidni zločin.

5 1904. – 1938., ukrajinski pisac, žrtva staljinističke represije.

6 1901. – 1941., ukrajinski pisac i novinar, predstavnik generacije tzv. strijeljane renesanse

7 1903. – 1939., ukrajinski pisac i dragovoljac Crvene armije.

naroda“) koji su tridesetih godina bili represirani nisu bili politički protivnici sovjetske vlade, štoviše većinu su zapravo činili aktivni borci za nju, koji su se postupno, s vremenom, udaljili od svojih iluzija. Neki su od njih čak i vjerovali službenim verzijama o „saboterima“, „diverzantima“ i „neprijateljima naroda“ koje je vlada iznosila kako bi opravdala teror, vjerovali su dok ih i same nisu prozvali „neprijateljima naroda“. Pripovijetka Grygorija Bagljuka „Priča o okrivljeniku“ („Розповідь про підсудного“), u kojoj se oslikava, iako „ublaženo“, utjecaj zaluđenosti sabotažama, može biti ilustracija ovih tragičnih sudbina. Sudbina ukrajinskih pisaca, koji su se našli u emigraciji na Zapadu, bila je nešto drugačija – bilo nakon revolucije (poput Mykyte Šapovala), ili u vrijeme Drugog svjetskog rata poput (Emme Andijevs’ke, Leonida Lymana, Vasylja Gajvorons’kog, Vitalija Bendera, Volodymyra Biljajiva). Prisilna emigracija, izgnanstvo, gubitak domovine, također je tragedija, ali barem u neku ruku daje kompenzaciju, a to je prilika za rad u inozemstvu u korist svojeg naroda, u nadi da će narod jednom saznati za taj rad. Ta se nada, kao što vidimo, i ostvarila jer je slobodna i neovisna Ukrajina otvorila svoja vrata sinovima i kćerima koje su teška vremena razbacala po cijelom svijetu. Među njima bilo je i mnogo ličnosti iz područja znanosti, kulture i umjetnosti: znanstvenici, umjetnici, pjevači, glumci, skladatelji i pisci, stvorili su velike umjetničke vrijednosti s kojima se mi u Ukrajini postupno upoznajemo. Važno je reći da su veliki doprinos dali naši sunarodnjaci Donečani. Osobito treba izdvojiti Emmu Andijevs’ku koja zauzima jedno od vodećih mjesta u ukrajinskoj poeziji i prozi, uz to je i talentirana slikarica.

Postojala je i druga skupina autora, tzv. disidenti, koji su šezdesetih i sedamdesetih godina podigli svoj glas protiv sovjetskog pesudosocijalizma, za demokraciju, ljudska prava i prava ukrajinskog naroda. U svojim su djelima probijali uske okvire „socijalističkog realizma“ i dosegli vrhunac slobodne riječi, što je već samo po sebi bio izazov u ono vrijeme ograničenja, laži i straha; uz to, svojim su društvenim ponašanjem pokazivali neovisnost i predanost ideji političkog i duhovnog preporoda Ukrajine. Na prvom mjestu svakako treba izdvojiti Vasyľ’a Stusa – pjesnika svjetskog kalibra te čovjeka nevjerovatne snage duha i požrtvornosti. Da je Doneččyna samo njega dala Ukrajini, njezin bi doprinos našoj slobodi i neovisnosti i tada

bio jedinstven. Ali dala je još i Mykolu Rudenka, talentiranog pjesnika i prozaika, autora desetaka vrsnih knjiga, originalnog mislioca i publicista, hrabrog borca za ljudska prava; Ivana Svitlyčnog, znamenitog književnog znanstvenika i kritičara, nadahnjivača pokreta „šezdesetaša“; Oleksu Tyhog koji je nepopustljivo razotkrivao nepravde i branio svoj narod, kojeg je farizejski sustav žestoko kaznio, kao i Vasyl'a Stusa, Ivana Svitlyčnog i mnoge druge; dala je Doneččyna i Vasyl'a Goloborod'ka, još jednog pjesnika svjetskog kalibra kojeg su cijenili u mnogim zemljama, a koji je kod nas još nedovoljno cijenjen. I eto vam „ruskojezičnog Donbasa!“, vraćamo se na temu s kojom smo i započeli. Doneččynu ustvari rusificiraju već desetljećima, ali uništiti njezine korijene ili zamutiti njezine izvore, nisu uspjeli. I ne samo to, upravo taj ruski pritisak koji možda nigdje nije bio toliki kao ovdje, rađao je smion otpor prema onima koji su nosili smrt ukrajinskoj kulturi.

Život ukrajinske riječi na Doneččyni nikada se nije zaustavio. Tijekom poslijeratnih sovjetskih desetljeća, ukrajinska je riječ, tu i tamo tinjala, podsjetivši mnoge tko su i vraćajući ih u okrilje Ukrajine, unatoč teškim okolnostima. Osjećao sam to i na svojoj koži. Završio sam 1949. godine školu na ruskom jeziku te upisao rusku filologiju na Staljinovu pedagoškom institutu jer bio sam hipnotiziran propagandom „ruskog prioriteta“ u svemu. Ali je u duši živio neponovljiv živopisan ukrajinski jezik, jezik moje majke, bake i susjeda... I vabio me u još neke nepoznate duboke, ukrajinske svjetove. Je li zaista ovaj jezik besperspektivan, jezik seljaka kako su ga mnogi nazvali? U Staljinu⁸ sam, za razliku od Olenivs'kih Kar'jera⁹, gdje se sirova inteligencija „sramila“ ukrajinskog jezika, susreo novinare i pisce koji su bili ukrajinski patrioti, naravno, to nisu isticali kako ih ne bi proglasili „nacionalistima“. Upravo su mi oni, Andrij Kloččja¹⁰, Pavlo Bajdebura¹¹, Viktor Sokolov¹², Mykola Nepran te mnogi drugi dali neprimjetan prvi poticaj i povod za razmišljanje o Ukrajini i mojem putu do nje, koji je bio zbušnjiv i dugačak, ali je doveo do samosvjesnosti. Riječ je

8 Naziv za Donec'k u periodu 1924. – 1941. i 1943. – 1961.

9 Naziv za Dokučajevs'k u periodu 1912. – 1954.

10 1905. – 1972., ukrajinski pjesnik i književni kritičar.

11 1901. – 1985., ukrajinski pisac i novinar.

12 1919. – 2002., ukrajinski pjesnik.

o ulozi književnosti i književnika koji su održavali nacionalni život. Bilo je na Doneččyni i ruskih pisaca i prozaika: Vladimir Truhanov, Viktor Šutov, Boris Radevič, Petr Čebalin te mnogi drugi, ali srcu su bliži bili ukrajinski.

Mnogi, naravno, Doneččynu povezuju s činjenicom da ruskojezična kultura dominira u sferama javnog života. Ne negirajući ni ignorirajući tu činjenicu, vrijedi istovremeno opovrgnuti i danas popularan mit o sveobuhvatnoj rusificiranoj, deukrajinziranoj Doneččyni. Taj mit, umjesto da podržava ukrajinstvo, paralizira ga. Zato je važno pokazati da je Doneččyna prirodni dio Ukrajine, koji joj ne pridonosi samo ogromnim ekonomskim udjelom, nego i svojom duhovnošću. I zato je potrebno još knjiga koje bi predstavljale suvremenu ukrajinsku književnost Doneččyne, njezin folklor i slikarstvo, glazbu i kazališnu umjetnost, svim nepovoljnim okolnostima unatoč, jer i u tim se žanrovima očitavala i očituje se stvaralačka sila ukrajinskog naroda. I na tom se planu Doneččyna ima čime ponositi!

S ukrajinskog prevela Nina Brekalo

Crveni teror

Radnički Donbas oduvijek je stvarao probleme boljševičkoj partiji i njezinim kaznenim tijelima. Tijekom 1924. g. nemiri među rudarima i štrajkački pokret uzeli su maha što je rezultiralo padom godišnje proizvodnje ugljena za 20 %. Smatrajući da se tu radi o organiziranoj saboterskoj djelatnosti, Partija je usmjeravala čekiste na uklanjanje žarišta zavjera. Otkriven je „Harkivski centar“, na čelu s inženjerima i tehničarima iz državne organizacije „Donvugillja“. Godine 1928. odjeknuo je „Šahtynski slučaj“¹³ koji je potaknuo svesaveznu borbu protiv ekonomske kontrarevolucije. Uništavali su se „saboteri“ u cijelom Donbasu, otkriveni su neprijatelji u makijivskoj željezari „Toms’kyj“ i u kombinatu „Staljin“ u Staljinovu¹⁴. Ako je vjerovati DPU-u¹⁵, Doneččyna je bila pravo osinje gnijezdo trockista. Krajem 20-ih godina XX. stoljeća borba se proširila i na

13 Šahtynski slučaj označava montirano suđenje za sabotažu i špijunažu na kojemu su na smrt osuđena 53 inženjera i tehničara.

14 Staljino – ime današnjeg Donec’ka od 1943. do 1961.

15 DPU – Državna politička uprava, tajna policija (ukr. Державне політичне управління).

kulake i njihovu „sabotažu“ kolektivizacije, zatim na gladne pobune 1933. godine, i, naravno, na nacionalizam u cijeloj Ukrajini (13. veljače, 1933. godine V. Balickij, tada zamjenik čelnika ODPU-a¹⁶ SSSR-a, izjavljuje: „Iz analize riješenih slučajeva vidljivo je da u danom slučaju imamo posla s jednim temeljito razrađenim planom organizacije oružanog sukoba u Ukrajini, koji se trebao zbiti do proljeća 1933. godine, s ciljem rušenja sovjetske vlasti te uspostavljanjem kapitalističke države, tzv. „Ukrajinske Neovisne Republike“). Za razliku od nekih suvremenih tvrdnji o tome da „Donbas radi punom parom“ i da se ukrajinstvo tu nikada nije osjetilo, čekisti su drugog mišljenja. Oni su likvidirali donec’ko središte „ukrajinske vojne organizacije“, proveli uhićenja „kozaka“, ometali stvaranje „Soborne (Ujedinjene, op. prev.) Ukrajine“ i zaustavili druge oblike ukrajinske nacionalističke djelatnosti. Ali ni to nije bilo dovoljno, stoga je načelnik tajnog političkog odjela NKVD-a Ukrajinske SSR naredio „prebacivanje na ukrajinski slučaj“.

Istovremeno se uporno ukazivalo na neophodnost jačanja aktivnosti među nacionalnim manjinama, pogotovo među Poljacima i Nijemcima, među kojima je bio velik broj komunista, koji su emigrirali iz hitlerovske Njemačke. Teror protiv Poljaka i Nijemaca bio je motiviran urotama Poljske i Njemačke, koje su težile pripojiti, svaka za sebe, sovjetsku Ukrajinu i sukladno tomu zajednički su pripremale ustanak s ukrajinskim nacionalistima. Neophodnost razotkrivanja poljske urote bila je toliko velika da kada u realizaciji plana o uhićenju pravih Poljaka, potonjih nije bilo dovoljno, uhićivali bi Ukrajince i prisiljavali ih da se izjašnjavaju kao Poljaci.

Japanski istraživač, Hiroaki Kuromiya, u svojoj knjizi „Sloboda i teror na Donbasu“ posebno se osvrnuo na to vrijeme: „Postoje dokazi da se Donbas nalazio usred regija koje su najviše stradale od Staljinova krvavog terora.“

Ukrajinizacija, a s njom i svi oni koji su je ostvarivali ili samo osjetili njezin utjecaj, postali su žrtvama tog terora.

16 ODPU – Ujedinjena državna politička uprava (ukr. Об’єднане державне політичне управління).

Boljševička partija, koja je u nacionalnoj politici neko vrijeme balansirala između dvije, takoreći opasnosti: velikodržavnog šovinizma i ukrajinskog buržoazijskog nacionalizma, nakraju je zaključila da postoji samo jedna, i to smrtna opasnost: nacionalni preporod Ukrajine. Nakon uspješno završene borbe protiv ukrajinskog seljaštva uz pomoć Gladomora 1933. godine, usredotočila se na uništavanje mlade ukrajinske inteligencije. U Doneččyni ta je borba protiv ukrajinske inteligencije bila specifična po tome što su se ovdje češće nego u drugim dijelovima Ukrajine optužbama za buržoazijski nacionalizam pridruživale i optužbe za trockizam.

To se, prije svega, odrazilo na sudbini udruge književnika i njezina časopisa. Deveti, rujanski broj „Književnog Donbasa (ukr. Літературний Донбас)“ iz 1933. bio je posljednji. Krajem godine izašao je trobroj časopisa (10-12), ali pod ruskim naslovom „Литературный Донбас“. U uvodnoj riječi iznijelo se već poznato: da se na plenumu Centralnog komiteta i Centralne kontrolne komisije Komunističke partije boljševika Ukrajine u studenom ustvrdilo da glavnu opasnost u Ukrajini predstavlja „lokalni ukrajinski nacionalizam koji je u dodiru s imeprijalističkim uljezima“, da je nacionalna kontrarevolucija ugušena, a špijuni i diverzanti razotkriveni, da je utjecaj buržoazijsko nacionalističke kontrarevolucije na kulturu likvidiran; da su posebice „bili razotkriveni dvostruki agenti, trockisti koji su se uvukli u redove sovjetskih pisaca Donbasa“. Među njima su urednik „Zaboja“, kasnije „Književnog Donbasa“, „trockist“ Grygorij Bagnjuk, Sava Božko, Lev Skrypnyk i drugi ukrajinski autori, čija su prezimena nestala sa stranica časopisa. Provodilo se uništavanje ukrajinskih književnih snaga u Doneččyni. G. Bagnjuk 1933. godine bio je uhićen, a 1938. g, zajedno s 1200 zatvorenika, strijeljan je u Vorkuti¹⁷.

Novo neimenovano uredništvo, koje se sada više nije nalazilo u Artemivs'ku već u Staljinomu, objavljuje također: „od 1. siječnja 1934. godine časopis počinje izlaziti usko surađujući s ponajboljim sovjetskim književnicima Moskve, Lenjingrada, Harkiva i Kijeva”.

Časopis također informira „kako je od 20. do 23. studenog u Staljinomu održan prvi kongres sovjetskih književnika i članova kružoka Donbasa“ i tiska materijale s kongresa, među kojima je i poziv na natječaj za pisce

17 Vorkuta je jedno do središta GULAG-a.

Urala. Na kongresu pisaca i članova kružoka Donbasa glavno je izlaganje održao gost iz Moskve, jedan od čelnika Sveruske udruge proleterskih pisaca (RAPP-a), A. Selivanovskij. Na njemu se govorilo o svemu osim, naravno, o pitanju ukrajinske kulture.

Tada je i završena ukrajinizacija u Donečcyini i cijeloj Ukrajini. Atmosferu 30-ih godina najbolje je dočarala pjesma Jaroslava Smeljakova „Lipanj 1933. godine“, tiskana u „Književnom Donbasu“ u rujnu te godine. Ukrajinom je harala glad.

One koje još Državna politička uprava (DPU) nije strijeljala, dokraja je uništila „lošim glasom“. Lošom i izobličenom, slijepom mržnjom i razdraženom vlastitom zlobom prema očitom neprijatelju (još neimenovanom, ali moglo ga se imenovati u bilo kojem trenutku).

Staljinova teza o zaoštavanju klasne borbe ovisno o uspjehu socijalističke izgradnje, zatim zaluđenost špijunažama i orgijama u otkrivanju narodnih neprijatelja, bilo je zahvalno tlo za one autore koji su se nadali kompenzirati svoju umjetničku nesposobnost „dobitnom“ političko-kriminalnom fabulom. Priče, pripovijetke i romani obiluju skrivenim neprijateljima, trockistima, nacionalistima, osvetoljubivim kulacima i ostalim ološem koji organizira diverzije, havarije, paleže, ubojstva aktivista itd. Zapravo u cijeloj je sovjetskoj književnosti vladao taj entuzijazam klasne budnosti, barem u njezinu vidljivom dijelu. No u djelima o Donbasu osobito je karakterističan lik kulaka koji je pobjegao iz svoga sela te se skriva u rudniku ili tvornici, maskirajući se u proletera što potajno koči pobjednički radnički marš kolektiva. Ali nade su mu uzaludne, kulaka svugdje pronađu. U pripovijetci M. Kovšyka „Munje nad prijevojima“ (ukr. „Блиски на перевалах“), rudar i udarnik Gnat Buhta duboko pod zemljom prepoznaje nekadašnjeg kulaka i bjelogardijca Kukilja, ne ostavljajući mu nikakve nade:

„Ne, brate. U rudniku nema skloništa. Mi smo u rudnicima branili sovjetsku vlast. Prolijevali krv na frontu. Davali živote. A ti si se ovdje uvukao poput štakora! Tražiš ovdje jazbinu? Pronaći ćemo te! U rupi, u mraku, napipat ćemo te, prepoznati te po glasu, po očima!...“ („Književni Donbas“, 1934., br. 11-12, str. 55). Patos „neizbježnosti“ klasne kazne preplavljuje tiskanu produkciju tog vremena.

Koliko god da je nepodnošljiva bila književna atmosfera tih godina, književna je savjest poneke poticala da pronađu način da izreknu barem djelić istine, nadajući se da će netko od čitatelja dokučiti smisao.

Primjerice, ni u književnosti ni u novinama nije se smio spominjati Gladomor. Gladi u Ukrajini nije bilo. Bilo je poteškoća u isporuci žita, uzrokovane kulačkom sabotazom. Kulaci su podizali pobune, strijeljali aktiviste, sakrivali i uništavali žito. Međutim, teško je bilo sakriti nešto pred strogim klasnim pogledom komsomolaca koji su koristili genijalan izum boraca za pronalazak žita – sonde. Bez obzira na svetogrđnu ideološku podmuklost, upravo su ti odlomci svjedočili o gladi.

Oni prozaici koji su pisali o radništvu, na svoj su se način nastojali malo približiti realnosti, montirajući u unaprijed zadane sheme o klasnoj borbi i svladavanju neprijateljskih zamki – opise propasti proizvodnje, pronicljiva razmišljanja negativnih likova (naravno osuđujući ih) ili digresije u „svakodnevicu“ ili u erotiku.

No, vrijeme podnošljive tolerancije na te male diverzije brzo je isteklo. Autore je zatekao strogi sud partijske kritike, pritom su se vrlo često i sami suci ubrzo našli pred sudom novog vala pravosuđa. Osobito je plodna za takve ideološke smicalice bila 1932. godina. U zbirci pripovijedaka Andrija Kloččija „Gerojika“ neprimjereno je prikazana Crvena armija, nekritično su prikazani likovi Vasil'a Blakytog i Gnata Myhajlyčenka, posebice njihovi pogledi na nacionalno pitanje. U tom i u sljedećem broju oštro je kritiziran i Juhim Zorja, koji je u romanu „Depo“ dao naslutiti koliziju između nedavne revolucijske romantike i dosadne sive postrevolucijske trivijalnosti, prikazujući općenito radnički život u duhu službenih koncepata, istovremeno ne zaobilazeći ni neprivlačne strane svakodnevnog života, vlast u partijsko-komsomolskom poslu i degradaciju dijela aktivista. Presuda je glasila: „Taj je roman od početka do kraja ispunjen trockističkom idejom termidorskog preporoda partije i sovjetske vlasti.“

Optužbe za trockizam nisu slučajne, upravo se tada u redakciji časopisa „Proleterska revolucija“ pojavilo pismo druga Staljina „O nekim pitanjima iz povijesti boljševizma, usmjereno protiv liberalizma u odnosu prema trockizmu“. I svi su se bacili na traženje vlastitih trockista.

Horizonti donec'ke partijske kritike sljedeće se godine proširuju. Pod kriptonomimom G. B. tiskao se članak „Donec'ka sovjetska književnost u novoj etapi“, u kojem se, međutim, ciljalo i na druge (uostalom, već registrirane) pojave ukrajinske kulture:

„Nastup Todosja Os'mačky¹⁸ nije jedini kulačkog šovinističkog sadržaja, a ni forme. Dovoljno je spomenuti odesku *Kreativnu grupu pisaca marinista* s orijentacijom na Petljuru¹⁹; *Orden zelene krijesnice* i *Tekunicu Valer*”jana Poliščuka, *Crnogoricu* Ivana Senčenka, koja kao da se skriva pod maskom budalaste naivnosti, a zapravo je kulačke šovinističke ideologije...“

Politički su se signali jako brzo mijenjali. Tijekom 1932./1933. godine roman Feliksa Kovalevs'kog „Guta“ („Гута“), objavljen kao djelo radničke tematike, proglašen je neprijateljskim zbog preuveličavanja problema i kritiziranje Partije ustima „tobože negativnih likova“. Među one koji su „pomagali trockističkim klevetnicima“ našao se i kritičar J. Zapadyns'kyj, i sam autor inkriminirajućih članaka o kojima je već bilo riječi.

Svaki potres u višim sferama političkog i književnog života prilično je odjeknuo i u Doneččyni. Afera oko ubojstva Kirova²⁰ postala je povod za strijeljanje grupe ukrajinskih pisaca u Kijevu, otkrivanje neprijatelja u Doneččyni dobiva novi impuls. Istrebljuju se „oni koji još nisu likvidirani“, traže se novi.

„Donec'koj književnosti, koja je u posljednje vrijeme ostvarila niz ozbiljnih društveno-političkih dostignuća, dugo su vremena „pripadali pisci“ poput Bagljuka i Sobolenka, koji su već odavna razotkriveni kao gorljivi trockisti, neprijatelji radničke klase. Nije suviše spomenuti ni Kovalevs'kog, autora klevetničkog trockističkog kontrarevolucionarnog romana „Guta“. [...] Redakcija časopisa „Književni Donbas“ počinila je kardinalnu pogrešku, pokazala je gubitak boljševičke budnosti, prepuštajući svoje stranice agentu klasnih neprijatelja Kost'i Gerasymenku koji je u sovjetsku književnost prodro samo zahvaljujući odsutnosti odgovarajuće pozornosti i opreznosti.“

18 Ukrajinski književnik.

19 Jedan od glavnih zagovaratelja ukrajinske neovisnosti u Ruskoj revoluciji.

20 Sovjetski i ruski revolucionar ubijen pod sumnjivim okolnostima. Njegova smrt pokrenula je čistke u SSSR-u.

Preživljavanje Koste Gerasymenka nakon takve osude, začuđujuće je. Preselivši se u Harkiv, utvrdio se u ukrajinskoj književnosti kao talentirani pjesnik. Njegova pogibelj na frontu²¹ bila je veliki gubitak za ukrajinsku književnost.

Drugi je talentirani pjesnik Mykola Dubovyk nakon napada kritičara „otputovao“ na istok²²...

Godina 1937. donijela je novi val upravljanog „klasnog“ gnjeva. Pjesnici neizražajnog poetičkog, ali glasnog političkog glasa slave pravednu presudu pravednog sovjetskog suda zinov'jevs'ko-buharins'koj²³ bandi, zahtijevajući nove kazne:

Zasljepljeni pod zrakama našim,
Od vlastitog ludog zla.
Zemlja tijelo uzela nije vaše,
Kao što nije ni djela.

Grygorij Trylis'kij, Književni Donbas, 1937., 1-2,

Nedonoščad! Pužući zla,
Od kolijevke prokleti do groba.
Strani i na stranoj zemlji
Rodila ih, pašćad, utroba!

Sve što sam stvorio i što dobio sam.
Živi i tvorit će cijelu krajinu
Htjeli su je u jednom danu
Pretvoriti u ruševinu.

Blagoslivljam gnjev i mač,
Koji skinuše zmijsku glavu!

Mykola Rud', Ubojice, Književni Donbas, 1937., 1-2,

21 Odnosi se na Drugi svjetski rat.

22 Represiran u GULAG-u.

23 Zinojev-Buharin.

Kao primjer za književne novine i časopise naprasito se tiskaju remek-djela „folklor“:

Planine i vrhovi
Mi ćemo vas prijeći,
Buržuja je malo sad –
Potonje ćemo nadvladati.

„Književni Donbas“, 1938. g., br. 2, str. 9-10.

Tridesete godine donijele su velike gubitke ukrajinskoj kulturi, uključujući i gubitke u Donečcyini. Naravno, život je išao dalje, radile su kulturne ustanove, otvarale se nove obrazovne ustanove, izlazile su knjige. Teške rane „liječili su“ svečani izvještaji o nevjerojatnom usponu ukrajinske kulture. S još većom pompom nego prije, organizirani su susreti s preživjelim piscima.

„Dana 31. kolovoza (1935. g.) u Staljino je pristigao odred ukrajinskih pisaca u sastavu koji su činili: predsjednik Odbora uprave saveza književnika Ukrajine, drug Senčenko (A. Senčenko, više partijski činovnik nego književnik; ne miješati s obeščašćenim književnikom Ivanom Senčenkom), prozaik drug Panč i dramaturg drug Kornijčuk. Pristigle su na kolodvoru dočekali predstavnici partijskih, društvenih i književnih organizacija grada Staljina.

Prvog kolovoza pristigli književnici posjetili su Makijivsku tvornicu Kirov. Navečer je vodstvo tvornice organiziralo susret s gostima. Nakon posjete „kirovcima“ gosti su se vratili natrag u Staljino gdje su sudjelovali u radu plenuma Gradskog vijeća.

Drugog kolovoza kolektiv kijevskih pisaca susreo se s književničkim aktivom grada Staljina. [...] Navečer narednog dana u klubu Balickij aktivisti staljinističke partijske organizacije grada Staljino susreli su se s kolektivom istaknutih ukrajinskih pisaca kako bi raspravili o ishodima Svjetskog kongresa za zaštitu kulture. [...] Izlazak na scenu dramaturga

Oleksandra Kornijčuka²⁴ popraćen je gromoglasnim aplauzom. Oštromni govor književnika o njegovim dojmovima iz inozemstva slušali su s velikom pozornošću, višekratno je prekinut pljeskom.

Drugog kolovoza predstavnici staljinističkih organizacija grada Staljina otpratili su goste na kolodvor. Kolektiv književnika otputovao je u Lugans'k i Mariupolj radi održavanja susreta s proleterskom javnošću Donbasa“ („Književni Donbas“, 1935. g.).

Eto, tako je izgledala, nikada kao sada, budna partijska i svenarodna pozornost prema književnosti i drugovima piscima. Danas to nije tako. No, zašto onda nisu izlazila djela o radničkom Donbasu u pozitivnom svjetlu, bez obzira na neprestane pozive, zahtjeve, regulacije oblasnog komiteta Partije i Komsomola, pozivi na socijalističko natjecanje i sl.

„Treba na natjecanje pozvati ruske pisce poput Besymenskog, Žarova, Karavajeva i dr. Dogovoriti se za socijalističko natjecanje, zauzeti konkretne pozicije, započeti natjecanje i djela o Komsomolu Donbasa nastajat će.“ Postojala su i konkretna socijalistička opredjeljenja. „Pisac G. Bagljuk obvezao se napisati niz novela «Priatelji iz moga djetinjstva» i dovršiti ih do 15. godišnjice Komsomola; donec'ki pjesnik J. Čerkaskyj obvezao se napisati ciklus pjesama „Jačejka“ (ukr. Ячейка; partijska jedinica, op. prev.); K. Gerasymenko knjigu pjesama „Mladost“; pisac Kločči dramu o donec'kom TROM-u; Smeljakov se obvezao doći do Donbasa i napisati ciklus pjesama“ itd.

Na kreativnom sastanku komsomolskih pisaca Donbasa izražene su pretenzije prema piscima starije generacije: „... ponovna izgradnja Donbasa predstavlja možda najznačajniji akt u cjelokupnoj socijalističkoj izgradnji ukrajinske države u suvremenoj etapi. Zašto se onda veliki majstori književnih riječi, koji su se razvili tijekom procesa izgradnje, šutke provlače kroz tu temu? Na sastanku se otvoreno obraća piscima cijelog Saveza moleći sve „one uspješnije majstore književnih riječi da doputuju u Donbas.“

Taj poziv primila je i internacionalna brigada Međunarodne udruge revolucionarnih pisaca: „Mi smo se osobno upoznali s uvjetima života na

24 Ukrajinski partijski socealistički pisac.

Donbasu, u svojim djelima o njemu potrudit ćemo se svim silama pokazati udarnike komsomolaca u cjelokupnom životu Donbasa“ (potpisani: Leon Moussinac, Francuska, Emi Sjao, Kina, Aleksandar Barta, Mađarska, Linard Laicens, Latvija).

Zašto se dovodilo do takvih neuobičajenih, silovitih i neproduktivnih načina? Stvar nije u tome što tema radništva nije zahvalna ili kontraindicirana umjetnosti. Bez obzira na to što taj pojam možda danas postoji ironično, kao relikat totalitarnog režima. Zapravo je već tada u svjetskoj umjetnosti postojala tradicija okrenuta životu radništva, a isto tako i proces proizvodnje nije samo jednom bio temom ili poetiziran. No, sovjetskim je piscima bilo teško nositi se s europskima jer im je bio postavljen krivi zadatak: životni materijal trebalo je podrediti aktualnim utilitarnim geslima Partije. („Postoji naša istina i ona koja nije naša“, izjavio je P. Postyšev²⁵ u raspravi na plenumu uprave Sovjetske udruge ukrajinskih pisaca, pozvavši na stvaranje „ne tek dozrelog voća, već velikih umjetničkih djela“.

Stoga je, u konačnici, iz donec'ke književne produkcije 20-ih i 30-ih godina malo što ostalo kao primjetna pojava u povijesti ukrajinske ili ruske književnosti. Nakon Volodymyra Sosjura Doneččyna je dala još jednog uistinu talentiranog pjesnika: Kost'u Gerasymenka. U Doneččyni se još formirao i Myhajlo Dubovyk. U književni život ušli su i Oleksandr Levada, Mykola Upenyk, Mykola Rud'. No s gledišta upoznatog, mogli bismo dosta spoznati u pjesništvu i iz proze, one nisu kvalitetne, nimalo umjetničke, amaterske su, čak i grafomanske, ali daju informacije. Odavale su dojam vladajućeg raspoloženja, a samo ponekad natruhe realnog vremena... Upravo tako, uostalom, primorani smo doživljavati svu tiskanu književnost 30-ih godina.

Poslijeratno razdoblje

Gradeći svoj ekonomski potencijal u poslijeratnim godinama, Donbas postaje moćni znanstveni centar. Nažalost, ne može se pohvaliti analognim rastom kulturne infrastrukture. Broj kazališta dosljedno se smanjivao čak i u predratnom periodu. Vladin trud je kompletno bio usredotočen

25 Jedan od glavnih organizatora Gladomora u Ukrajini.

na proizvodnju u Donbasu, kojemu su i dalje ostale uloge „svesovjetske kotlovnice“ i „svesovjetske kovačnice“.

Svojim obrazovnim potencijalom, količinom javnih knjižnica, tiražom gradskih novina u odnosu na naseljenost, Donbas dolazi na jedno od vodećih mjesta u Ukrajini, a i u cijelome Sovjetskom Savezu 60-ih i 80-ih godina XX. stoljeća. Međutim, u statističkim se zbornicima uzalud mogu tražiti podaci o jeziku na kojem se odvija nastava u školama, jeziku književnih i novinskih izdanja itd. Takvi su podaci bili tajni u cijeloj Ukrajini. U Donbasu su mogli šokirati na području službenih političkih verzija o procvatu ukrajinske socijalističke nacionalne kulture. Ta regija i to pučanstvo nisu zaslužili takvu dozu deukrajinizacije! Elementi nacionalne samosvijesti i impulsi nacionalnog dostojanstva još su živjeli i iščekivali otkrivenje. Mogli bismo reći kako je period od 150 godina od rođenja Tarasa Ševčenka vrlo raznolik bez obzira na razumljivi vladajući karakter naglašavanja koji je omogućio izraz iskrenim osjećajima pijeteta što su ujedinili cijelu Ukrajinu.

Buđenje „šezdesetaša“²⁶ ostavilo je traga i u Doneččyni: Vasil' Goloborod'ko, Vasil' Stus i njegovi prijatelji. Pojavila su se nova imena u književnosti i umjetnosti. Oživio je pokret i idejno-estetska trasa između Kijeva i Donec'ka.

U 60-im godinama prošlog stoljeća Donec'k je postao jednim od centara džez kulture, kako u gradu, tako i izvan njega. U poslijeratnim godinama pojačao se proces rusifikacije Donbasa, kao i cijele Ukrajine. Činilo se paradoksalnim da je krajem 50-ih godina u novoizgrađen Donbas uselilo mnogo (do 200 tisuća godišnje) mladića i djevojaka, pretežno iz zapadnih oblasti, koji su osnivali obitelji i rađali djecu. Međutim, žestoki udar rusifikacije sve je samljeo. U doba Hruščova izvršena reorganizacija školstva dovela je do katastrofalnog smanjenja broja ukrajinskih škola, a potom je svestrano utjelovljenje dobilo usmjeravanu politiku stvaranja tzv. „nove povijesne zajednice“ – „jedinstvenog sovjetskog naroda“. Rezultati te politike naposljetku su se suprotstavljali službenim tvrdnjama o procvatu nacionalnih jezika i kultura u SSSR-u zbog čega su statistički podaci o jezičnim aspektima života društva postali najvećom državnom tajnom. Sve

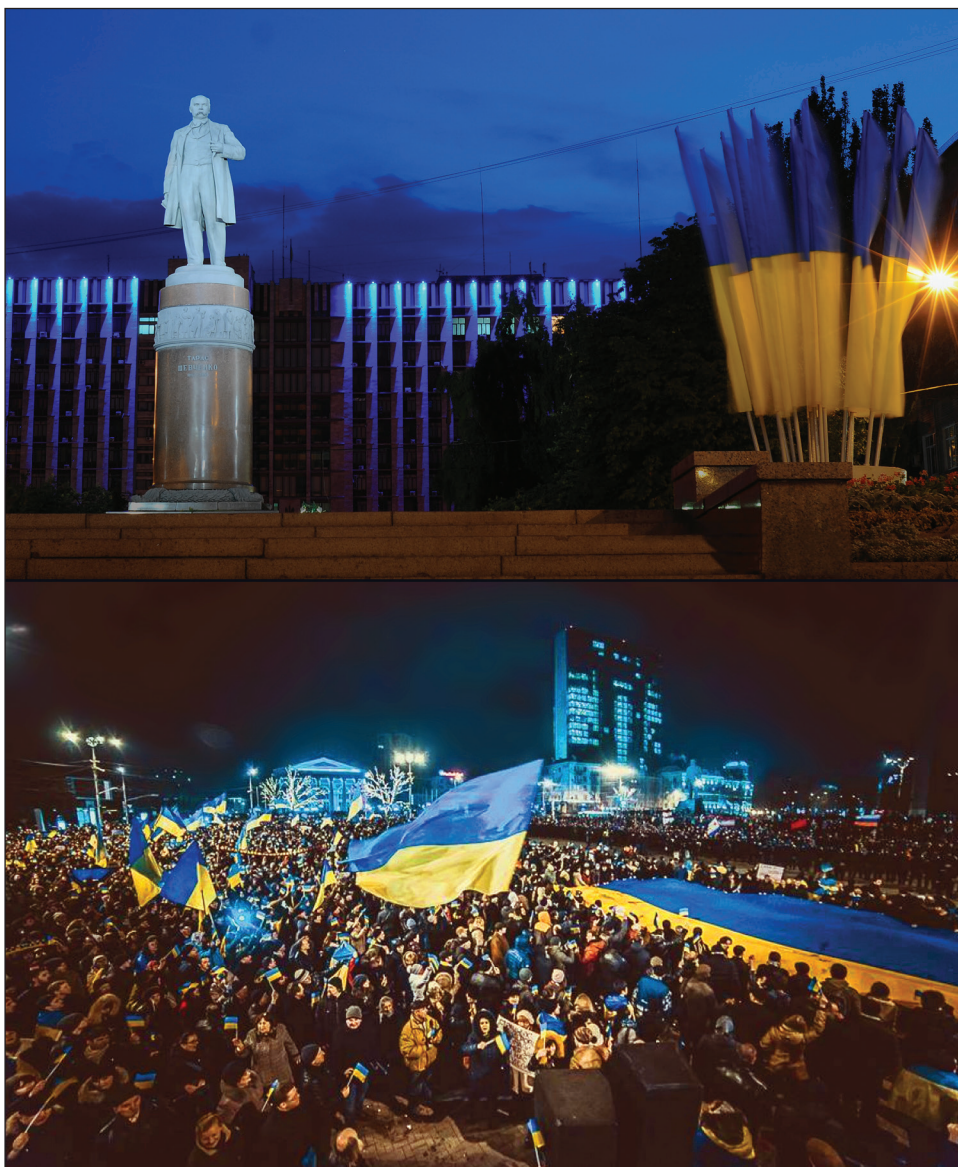
26 Mladi naraštaj umjetnika u 60-im godinama XX. stoljeća.

je to uzrokovalo što tiši, što nadalje žešći i glasniji protest neravnodušne manjine i u Doneččyni.

Represije nad stvarateljima ukrajinske kulture u 70-ima nisu napustile Doneččynu. Sud gradića Družkivka kaznio je pisca Mykolu Rudenka, organizatora i vođu Ukrajinske helsinške grupe, sa 7 godina zatvora i 5 godina progonstva, a s 10 godina zatvora i 5 godina progonstva učitelja Oleksu Tyhog, autora rukopisa „Razmišljanja o ukrajinskom jeziku i ukrajinskoj kulturi u Donec’koj oblasti“ u kojoj je napisao: „Može li se govoriti o ravnopravnosti dva milijuna Ukrajinaca naspram sto tisuća Grka, desetak tisuća Bjelorusa, Židova, Tatara i drugih naroda na teritoriju oblasti, kad su se dužni odreći materinog jezika, nacionalnih tradicija, običaja i sl.? Jednaka prava na plaću, restoran i trgovinu, to još nije ravnopravnost.“

Nikome nije uspjelo postaviti nadgrobnu ploču ukrajinskom jeziku, ali kamen na duši leži. Ni ta bolna tema nikako se ne napušta.

Doneččyna akumulira u najstrožoj varijanti jezične probleme iz prošlosti koji su bili karakteristični za sve na istoku i jugu Ukrajine. Stoga bi upravo ona mogla postati svojevrstni laboratorij za kreativno rješavanje tih problema. Za to je potrebna politička i kulturna volja koje dosad nije bilo. Cilj, čak i onaj udaljeni, treba biti jasan: proširivanje funkcionalnosti ukrajinskog jezika. Ne na račun odbijanja ruskog jezika, već zahvaljujući svladavanju ukrajinskog jezika. I za vrijeme trenutnog procesa, i u budućim naraštajima. No, pritom se treba osloboditi mnogih stereotipa, predrasuda i mitova obiju strana jezičnih opozicija. Treba razumjeti kako je ruski jezik za milijune stanovnika Ukrajine, a ne samo Doneččyne, bio jezik odrastanja i jezik uz kojeg žive, a ne samo „jezik susjedne države“. No, istovremeno postoji nada da ti stanovnici, koji smatraju ruski jezik materinskim, shvaćaju da njihov izbor ili izbor njihovih predaka koji se samo pričinja slobodnim, zapravo i nije bio slobodan. Taj je izbor nastao kao produkt kontroliranih okolnosti koje su nastajale kao posljedica desetljeća i stoljeća gušenja slobodnog razvoja ukrajinske kulture, a usred tih načina gušenja našao se i krvavi teror. Zamislivši se nad tim, netko će shvatiti da bi se prekršaji naneseni ukrajinskoj kulturi i jeziku trebali kompenzirati iz osjećaja elementarne pravednosti. Ne radi se o tome da bi se netko trebao odreći ruskog jezika i

Donec'k prije rata

preobratiti na ukrajinski, već o tome da se ne sprječava razvoj ukrajinskog jezika i da se ukrajinska riječ ne percipira kao šteta ruskojezičnosti. Ako netko ovlada ukrajinskim jezikom, zainteresira se kulturom, možda postane jednak onim Ukrajinčima koji vladaju obama jezicima i žive s dvije kulture. Tako će i nastati prava dvojezičnost i dvokulturalnost.

Realno, Doneččyna ima veliki, ali još nepotpuno iskorišteni potencijal za emancipaciju ukrajinskog jezika i punopravno, a ne deklarativno, veličanje nacionalne kulture. Tu je dovoljan intelektualni potencijal, ne samo u prirodoslovnim i tehničkim znanostima, već i u znanstveno-humanističkoj sferi i u umjetnosti i književnosti.

U Doneččyni se pamti Vasylj Stus. Njemu su bile posvećene znanstvene konferencije na Donec'kom nacionalnom sveučilištu. Muzej Vysylja Stusa u Gorlivki širi svoju djelatnost na cijelu Ukrajinu, otkrivajući u gradovima svoje ogranke.

Stvaranje jedinstvenog zasićenog kulturnog prostora Ukrajine bilo bi od osobite koristi ruskim i ruskojezičnim piscima. Pogotovo onima koji traže nove smjerove u književnosti, nove načine izražavanja i onima koji teže univerzalnosti.

S ukrajinskog prevela Marta Uroić

Donec'ka komponenta ukrajinske kulture

U suvremenom ukrajinskom društvu nedovoljno su osviješteni regionalni izvori i bogatstva nacionalne kulture, zajedno s tim, istodobno su nedovoljno osigurani nacionalni simboli. Doneččyna je u tom smislu u posebnom položaju jer njezin kulturni život nije u potpunosti integriran u kulturni život cijele Ukrajine, a značajan dio stanovništva živi u iluziji da pripada sferi ruske kulture, koja zapravo nije prihvaćena, štoviše, ni zamišljena na odgovarajući način.

Možda nema potrebe da se vraćamo na početke etničke povijesti Doneččyne, u osnovnim je crtama ona poznata i istražena... i samo se nevoljkošću promišljanja o njezinoj prošlosti ili političkom pristranošću mogu objasniti, s jedne strane, beskrajni pokušaji da se porekne ili umanji činjenica o prisutnosti ukrajinske etničke sastavnice na ovim područjima, počevši još od XVI. stoljeća, a s druge strane da se ignoriraju masovni migracijski tokovi tijekom XIX. i XX. stoljeća kada je država voluntaristički organizirala grandioznu industrijsku izgradnju za vrijeme sovjetske Ukrajine, osiguravajući radnu snagu što je rezultiralo gomilanjem određenih etnokulturnih problema i proturječja.

No, unatoč svemu, Doneččyna je oduvijek bila dio Ukrajine i njezine kulture.

Istaknuti kulturni djelatnici

Impresivan je već i običan popis imena istaknutih ličnosti koje je Doneččyna dala ukrajinskoj kulturi. Obitelj Alčevs'kyj, Mykyta Šapoval, Mykola Skrypnyk, Volodymyr Sosjura, Arhyp Kujindži, Ivan Karabyc', Mykola Rudenko, Ivan Svitlyčnyj, Anatolij Solov''janenko, Myhajlo Gryško, Leonid Bykov, Vadym Prysarjev, Vasyl' Goloborod'ko, Pavlo Bajdebura¹ to ni približno nije sve... A koliko je istaknutih znanstvenika poteklo iz Doneččyne!

¹ Obitelj Alčevs'kyj - ukrajinska trgovačka obitelj, Mykyta Šapoval - sociolog, Mykola Skrypnyk - političar, Volodymyr Sosjura - pjesnik, Arhyp Kujindži - slikar, Ivan Karabyc' - kompozitor i

Ljubov Gakkebuš radila je u Donec'kom ukrajinskom glazbeno-dramskom kazalištu 1933. – 1935., a 1933. godine, zajedno s Volodymyrom Dobrovol's'kym, osniva Staljinsko lutkarsko kazalište. Istaknuti folklorist i slavist Myhajlo Gajdaj radio je u Mariupolju. Imena M. Momote, J. Guljajeva, R. Kolesnyka povezana su s opernim kazalištem u Donec'ku; s dramskim kazalištem O. Uteganova, V. Grypyča i drugih istaknutih kazališnih djelatnika; u predratnim godinama u opernom kazalištu Donec'ka radio je Natan Raklin, jedan od najsajajnijih dirigenata druge polovice XX. stoljeća.

Doneččyna nije dala samo poznate državnike SSSR-a i Ukrajinske SSR, nego i istaknute ličnosti ukrajinski dijaspore: Pavlo Gladkyj – orijentalist, organizator Zajednice Ukrajinaca u Vladivostoku (1906. – 1910.), urednik časopisa „Azijski glasnik“ (1914. – 1917.), čelnik ukrajinske zajednice Mandžurije; već spomenuti Mykyta Šapoval, istaknuti politolog i sociolog, istraživač radničkog pitanja i nacionalnog pokreta; od generacije Drugog svjetskog rata – pjesnici Leonid Lyman, Volodymyr Biljajiv; prozaik Vasyl' Gajvorons'kyj, pjesnikinja, prozaikinja i umjetnica Emma Andijevs'ka, jedna od najoriginalnijih ličnosti ukrajinske književnosti, a iz našeg vremena – iznimni lingvist Oleksandr Garkavec', koji je prvi opisao armensko-kipčacki i urumski jezik.

Doneččyna i ukrajinski književni realizam

Povijest ukrajinske profesionalne kulture u Doneččyni otpočela je 80-ih godina XIX. stoljeća (ne uključujući folklorno stvaralaštvo), kada su u Mariupolju, gdje je bilo osnovano prvo kazalište na Doneččyni, nastupali P. Saksagans'kyj, I. Karpensko-Karyj, M. Sadovs'kyj, a ovamo su dolazile i trupe M. Kropyvyc'kog, M. Staryc'kog². Usput rečeno, onima koji se drže verzije da Doneččyna ne pripada ostatku Ukrajine, a osobito onima koji zloupotrebljavaju suprotstavljanje Donbasa i Galicije, biti će zanimljivo doznati da su se još 1902. g. u Donbasu širili politički letci iz Galicije. To se jednostavno objašnjava: u Galiciji, na naftnim poljima u okolici Drogobyča, organizirani radnički pokret

dirigent, Mykola Rudenko i Ivan Svitlyčnyj - pjesnici, Anatolij Solov''janenko i Myhajlo Gryško - operni pjevači, Leonid Bykov - glumac, Vadym Prysarjev - plesač, Vasyl' Goloborod'ko - pjesnik, Pavlo Bajdebura - pisac.

2 Istaknuti predstavnici ukrajinskog kazališta.

razvio se ranije nego na Donbasu, i tamošnji naftaši imali su iskustva koja su bili spremni podijeliti s rudarima.

U književnosti, tema Donec'ka prvo se pojavljuje u djelima Borysa Grinčenka, koji je radio kao učitelj na Doneččyni. U pripovijetkama „Zatvorenica“ (Каторжна, 1888.), „Pan'ko“ (Панько, 1893.), „Otac i kći“ (Батько та дочка, 1893.), „Među strancima“ (Серед чужих людей, 1890.), sa simpatijom je prikazan bijedni život i strašni radni uvjeti rudara. Istodobno, rudarsko okruženje sa svojim pijankama, vulgarnostima i suržikom³ pojavljuje se kao čimbenik demoralizacije i denacionalizacije sela. Može se, naravno, govoriti (i puno se govorilo) o ograničenosti narodnjačkog⁴ ideala kod Grinčenka, ali ne može se negirati istinitost slika koje je opisao, kao ni njegovo iskreno suosjećanje s teškim sudbinama rudara, što je osobito izraženo u pripovijetkama „Pan'ko“ i „Otac i kći“. Ipak, B. Grinčenko gledao je na Doneččynu sa strane, iz sela, rudari su za njega, kao i za njegovu junakinju Sohviyu, „stranci“, i nije slučajno da su se neki od njegovih junaka, nakon što su kušali gorki rudarski kruh, vratili u selo, odakle su pobjegli tražeći bolji život.

Ukrajinska Moderna

Drugačije je kod Mykole Černjavs'kog koji se dublje ukorijenio u Doneččyni (predavao je na Bahmutskom duhovnom sjemeništu 1889. – 1901.). Za njega je Doneččyna „rodni kraj“, a u svojim „Donec'kim sonetima“ pojavljuju se prvi put lirski krajolici ovog kraja, prekriveni mislima o povijesti, društvenim sukobima života. Pridružio se manifestu Myhajla Kocjubyns'kog u pozivu za širenjem ideološko-tematskih horizonta ukrajinske književnosti, ići izvan sela, pisati o inteligenciji, radništvu, a njegove priče pokazuju ozbiljnost namjera ukrajinskih reformatora.

Od 1899. do 1908. na Doneččyni je podučavao i Spyrydon Čerkasenko, učenik Černjavs'kog i njegov mlađi kolega.

Kao i Černjavs'kyj, piše o napornom radu i neukom životu rudara, ali i strastveno poriče zlurade stereotipe o njima.

3 Mješavina ruskog i ukrajinskog jezika.

4 Narodnjaštvo – pokret ukrajinske inteligencije u drugoj polovici XIX. st. za širenje prosvjete u pučkoj sredini.

*Vi se smijete što pjan sam ja?
Važno mi nije!
Gori, boli duša moja
I srce svo u vatri je ...*

Na tuđe osude: „On je beštija“ – pjesnik odgovara:

*... Lude! Lude!
Jednom kad iz glave
Ta opijenost mine,
I vi ćete gorko zaplakati!*

U Čerkasenkovoj prozi pronalazimo slike rudarskog života i rada; sudjelovanje rudara u revoluciji 1905. godine prikazano je u njegovim djelima u likovima mlađe generacije rudara koji staju na put borbe za oslobađanje od eksploatacije („Štrajk“ – „Страйк“, „Obvezan“ – „Повинен“, „U rudnicima“ – „В шахтах“, „Saškov kraj“ – „Сашків кінець“). Godine 1909. izašla je njegova zbirka pripovijedaka „U rudniku“.

Ukrajinska je književnost ne samo ranije od ruske počela prikazivati slike borbe radništva (Ivan Franko napisao je pripovijest „Boryslav se smije – Борислав сміється“ 1881. godine, kada ni u Rusiji ni u zapadnoj Europi nije bilo ničega sličnog, É. Zola je 1885. godine napisao svoj „Germinal“), a rudare Donečcyne „vidjela“ je ranije. Crtice A. Serafimoviča „U tvornici“ – „На заводе“, „Pod zemljom“ – „Под землею“, „Uoči praznika“ – „Под празник“ pojavili su se 1899. godine. Osim toga, motivi rudarskih pripovijetki B. Grinčenka odjeknuli su u ruskoj književnosti. Sadržaj pripovijetke „Pan’ko“ prerađen je u Liebermanovoj knjizi „U ugljenom kraljevstvu“, što je iskoristio, kako je poznato, Pil’njak u svojem romanu „Gola godina“ („Гольий год“) a temu iz „Oca i kćeri“ ponovio je ruski pisac A. Svyrskyj u svojoj pripovijesti o životu rudara „Crni ljudi“.

Ukrajinska Avangarda

U ukrajinskoj literaturi sovjetskog razdoblja prvo istaknuto djelo povezano s Doneččynom bila je poema Volodymyra Sosjura „Crvena zima“ (1921.), iako je te iste 1921. godine objavljena i zbirka poezije Mykole Hvyľ'ovog „Mladost“ s programatskom pjesmom „Rudarima“ i s neslučajnom referencom na Franka.

*O rudari, vaš je blagdan,
Pozdravite prosjaka.
Donio sam vam riječ zlatnu
Talentiranog Franka.*

I u ovoj i u sljedećoj zbirci, „Simfonije prije svitanja“ („Досвітні симфонії“, 1922.), M. Hvyľ'ovij pokušava se uživjeti u ulogu proleterskog pjesnika, ali ostaje na deklarativnoj razini: *Ja sam radnik, Moja bluza odiše ugljenom...* Tvorница i rudnik više su egzotična pozadina romantičnih pjesnikovih sklonosti:

*Prošli smo pored rudnika...
Mi. Ljubavnica i ja...
...I skrenusmo na puteljak...
... ili smo to ušli u sunce?
...Komešao se sutona sjaj:
U sjećanje dopirahu bistra jalovišta
Leopardovi mišići –
... Bio sam kao čelik jak...*

Ali njegove patetične tirade o „električnom dobu“: *Oče naš, doba električnog sustava, budi nepokolebljiva volja Tvoja, kako na Zemlji, tako i u tvornici – ostavile su veliki dojam na mlade ukrajinske književnike i preusmjerile ih iz sela u grad.*

Ipak, veliki talent Mykole Hvyľ'ovog u svoj svojoj snazi nije se otkrio u poeziji, već u prozi u kojoj se ostajući pjesnikom u naponu svojeg nadahnuća udubljavao u bogati materijal života i složene psihološke sukobe. Iste je godine napisao pripovijetku „Jurko“ („Юрко“, 1922.) koja može poslužiti kao živopisno

svjedočanstvo o raspoloženju i društvenoj svakodnevici donec'kog radništva prvih postrevolucionarnih godina. U njoj se naziru dramatične nesuglasice između težnji revolucionarnih sanjara i rutine stabilizirane svakodnevice. (Mykola Hvył'ovyj tijekom 1916./1917. radio je u Družkivs'koj tvornici, u kotlovnici, kao nekvalificirani fizički radnik tovario je koks u Gorlivki.) I tijekom posljednjih godina svoga života Hvył'ovyj se u pripovijetkama i crticama okreće temi Doneččyne: „Sretni tajnik“ („Щасливий секретар“), „Posljednji dan“ („Останній день“), „Rudari budućnosti“ („Майбутні шахтарі“), ali ovdje se već osjeća određena situacija: Hvył'ovyj je morao dokazati svoju „ideološku izdržljivost“ pred divljim političkim napadima na njega...).

Slika Doneččyne neprestano se pojavljuje u pjesmama i poemama koje je tih godina pisao Volodymyr Sosjura: „Željeznica“ („Залізниця“), „Dečko“ („Хлоня“), „Rudar“ („Шахтёр“), ali više kao pozadina njegovih lirsko-romantičnih sklonosti, negoli kao kakva samostalna umjetnička funkcija. Godine 1922. izlazi poema Ivana Dniprovs'kog „Donbas“, čiji se junak, prekaljeni rudar, istaknuo kao vojnik u ratu protiv bjelogardijaca, ali se upecao na udicu neke sasvim obične buržoaske gospođice, izdao revoluciju te biva strijeljan prema presudi revolucionarnog suda. Takve ekstremne radnje i nedužan pokušaj da se zaintrigira i uvjeri čitatelja bili su moderni te su prethodili kasnijim sadržajima o saboterima i špijunima, neprijateljima naroda. U oba je slučaja to bila oportunistička naknada za površnost. No, karakteristična je želja ukrajinskih pisaca da se „naviknu“ na Donbas koji je oduševio čak i takve „seljane“ kao što je bio Andrij Paniv. U određenoj mjeri bilo je to i natjecanje za Donbas s ruskom književnošću.

Između proletkulta i ukrajinizacije

Tijekom prvih godina sovjetske vlasti ruski Proletkult⁵, točnije njegov Krimsko-donbaski organizacijski ured Centralnog komiteta sveruskog vijeća Proletkulta, pokušava monopolizirati književni i kulturni život na Doneččyni. Ali njegove pretenzije nisu bile potkrijepljene nikakvim značajnim poduhvatima ni prisutnošću bilo kakvih značajnih ličnosti. Nešto izraženiji bio je ruski književni Komsomol. Izdavačka kuća Centralnog komiteta

5 Proletkult – proleterske kulturno-prosvjetiteljske organizacije.

LKSMU-a⁶ u Harkivu objavljuje 1922. godine knjigu Myhajila Golodnoga „Pilon“ o kojoj sam autor u „Autobiografiji“ iz 1932. piše: „*Pilon* je prva knjiga komsomolske lirske poezije u Ukrajini.“ (Pitanja književnosti [*Voprosy literatury*], 1968., br. 10, str. 21.). No to nije slučaj jer je već 1921. godine objavljena „Crvena zima“ Volodymyra Sosjura. Za M. Golodnoga, koji je bio upućen u gubernijski komitet Komsomola⁷, „nakon što je naša vojska nanijela konačan poraz svim protivničkim snagama u Ukrajini“ Ukrajina je samo zemljopisno-administrativni pojam: u njegovoj „Autobiografiji“ ne spominje se ni ukrajinska književnost ni ukrajinski narod.

Proletkult si je nastojao podrediti književnu organizaciju Zaborj (Rudarsko okno), koja je uglavnom okupljala one početnike koji su se ubrzo izdvojili primjetnim talentom. Zaborj je pretendirao biti jedini istinski književni predstavnik donbaskog proletarijata i nije mu bila potrebno potpora proletkultovaca. U početku su podijem zaborjevaša bile književne stranica novina „Kočegarka“ („Kotlovnica“), a od rujna 1923. počeo je izlaziti i časopis „Zaborj“, najprije kao mjesečni prilog „Kočegarke“, a zatim i kao zasebno izdanje. Općenito, nedostajalo im je vlastitih kreativnih snaga pa „Zaborj“ objavljuje moskovske autore, pjesnike Jaroslava Smeljakova, O. Bezimenskog, kritičara A. Selivanovskog i druge. Na stranicama „Zaborja“ pojavljuju se Dem’jan Bjednyj i Myhajlo Zoščenko, objavljuju se članci o Anatolju Francu, Serafymovyču, ali osjeća se neorganiziranost i kaos, nedostatak svjesnog uredničkog vodstva. Počinju se pojavljivati pjesme ukrajinskih autora: Kostje Gerasymenka, Mykole Upenyka, Mykole Rudja, Volodymyr Sosjura, sada već Harkivljanin, ovdje se osjeća kao svoj.

Počevši od 1925. godine, „Zaborj“ počinje pratiti procese ukrajinizacije. Od 24 broja časopisa, na ukrajinskom jeziku objavljene su samo pjesme V. Sosjura „U rudarskom oknu“ („В заборі“) i dvije V. Kramators’kog (ako izuzmemo odlomak iz poeme T. Ševčenska „San“ [„Сон“] s portretom Kobzara). Ali tiskan je i manji članak „Književni majstori Ukrajine“ (u 7. broju) i iz kojeg je vidljivo da „Zaborj“ počinje tražiti svoje mjesto unutar ukrajinskog književnog procesa. On ga ne vidi u okviru Garta Vasylja Ellana-Blakytynog, koji zapravo ujedinjuje

6 LKSMU – Lenjinska komunistička zajednica mladeži Ukrajine.

7 Komsomol – Savez komunističke omladine.

„književne gigante“, koji su, takoreći, „prisilili predstavnike masovne proleTERSKE književnosti da se odlučno odvoje od zatvorene udruge književnih majstora“. ZaboJ želi biti „zajedno s Plugom“ i s VUAPP-om⁸, odnosno, solidarizira se s orijentacijom navedenih udruga u masovni književni aktiv iz kojeg moraju proizaći istinski proleTERSki pisci, a ne sitni buržoaski suputnici. Upravo iz tog kuta gledanja zajednički interes prema Zaboju, kao rezervi, imali su i članovi VUAPP-a i Pluga. U 19. i 20. broju „Zaboja“ iz 1926. godine čitamo pjesme člana Pluga V. Najde „U Donbas! Pozdrav Zaboju“:

*Opet se pero iz guštara jasnih poji
Nit' ovdje ga neću zaustaviti
Svoj mirgorodski Plug na Donbasu
Zabojskim pijukom ću zamijeniti.
Jer i u Zaboju, baš kao i Plugu,
Novo doba kuje se
I u bratskome Savezu
Ukrajina i Donbas slili su se!*

Dakako, iza tih književnih izviđanja stajali su duboki društveno-politički procesi i demografske promjene. U donec'ke rudnike i tvornice u potrazi za poslom pristizale su mase ukrajinskog seljaštva.

U isto vrijeme, tijekom unutarstranačke borbe u Politbirou boljševika, politika ukrajinizacije (korjenizacije) poprima nove naglaske. Lenjin je taj koji je orijentirao Partiju u smjeru politike ukrajinizacije ne bi li držao pod njezinom kontrolom ukrajinske mase. A kako bi ojačao svoju poziciju unutar partijskog vodstva, Staljin je trebao podršku Ukrajine, stoga su pristalice politike ukrajinizacije mogle pojačati svoje napore, oslanjajući se na opći uzlet ukrajinskog kulturnog života. „ZaboJ“ reagira na taj trend, ali vjerojatno ne svojevrijedno. U 15. i 16. broju iz 1926. godine objavljen je urednički članak „Pjesnik velikog prologa“⁹ (prigodom 70. rođendana Ivana Franka) u kojem je ukrajinski književnik gotovo proglašen pretečom proleTERSKE književnosti,

8 VUAPP – Sveukrajinski savez proleTERSkih književnika.

9 Misli se na prolog poeme „Mojsije“, ukrajinskog književnika Ivana Franka, kulturnog teksta ukrajinske književnosti.

ali iz nekog razloga, u kontekstu „osobitosti ruske situacije” i „umjetničkog stvaralaštva predrevolucionarnih ruskih pisaca...“, tiskan je i apologetički članak P. Kulynyčenk M. S. Gruševskij (povodom 60. obljetnice rođenja i 40. obljetnice znanstvene djelatnosti). A u 23. i 24. broju – članak K. Dovgana „Ukrajinska književnost prije 9. listopada“. Postaje tradicija da se na naslovnica ožujskih brojeva časopisa objavljuju portreti i prilozi o T. Ševčenku. Tako je u trećem broju „Zaboja“ iz 1928. godine objavljen članak S. Ščupaka „Ševčenko sada“, a pod kriptonomimom I. S-n „Pjesnik seljačke Ukrajine“, a u 7. broju crtica Petra Šaht'ora (pseudonim Amolina) „Ševčenkovim mjestima“.

U 4. broju „Zaboja“ iz 1928. godine pojavio se značajan slogan: „Radnici Donbasa trebaju poznavati ukrajinske književnike“. Bio je posvećen dolasku na Doneččynu P. Tyčyne, V. Sosjure, I. Mykytenka, O. Vyšnje, P. Panča (autora vjerojatno najzanimljivijeg tadašnjeg djela o Donbasu, „Priče naših dana“ [„Повісті наших днів“]). Svečano su ih dočekali, vodili na nastupe u rudnike i tvornice. U časopisu su se pojavile rubrike: „Ukrajinska knjiga – masama“, „Pregled ukrajinskih časopisa“. U 6. broju objavljen je veliki članak I. Tkačenka „O suvremenom ukrajinskom romanu“ s osvrtom na djela O. Dosvitn'og, A. Golovke, P. Lisovog, V. Pidmogyl'nog, E. Plužnika, O. Dončenka. Ocjene kritičara bile su suzdržano dobronamjerne, premda su sadržavale elemente političke sitničavosti i vulgarnog sociologizma.

U sljedećem, 7. broju pod kriptonomimom S. pojavio se članak „Liraš¹⁰ revolucije. O stvaralaštvu V. Sosjure“. Glavna ideja: „Ispričao nam je o životu rudara, o životu i borbi rudara iz donbaskih špilja ugljena, govorio je jednostavno, ali uzbudljivo i uvjerljivo.“

Ukrajinizacija je stekla na Doneččyni iznimno važno političko i kulturno značenje. Jedan od njezinih ideologa i organizatora, stari boljševik Mykola Skrypnyk, i sam rodom iz Donbasa, ovako je opisao situaciju: „Nekoć su mnogi drugovi mislili da Donbas nije Ukrajina, a da radnici Donbasa većinom nisu Ukrajinci. Sada postaje jasno da je to potpuno pogrešno; među rudarima 3/4, to jest, gotovo 70 % radnika čine Ukrajinci. U nove tvornice i rudnike dolaze nove tisuće, deseci i stotine tisuća radnika iz sela, glavni kadrovi kvalificiranog

10 Liraš – pjevač i svirač lire, starog ukrajinskog žičano-gudačkog instrumenta s tipkama.

proletarijata Donbasa trebaju usvojiti ukrajinski jezik, ukrajinsku književnost, ukrajinsku kulturu kako bi mogli utjecati na ove nove radničke klase. Značajan broj radnika na Donbasu govori miješanim jezikom – ukrajinskim jezikom, ali s primjesama ruskih riječi, iskrivljenim jezikom općenito, tako da ne govore ispravno ni ukrajinski ni ruski. Ukrajinska knjiga, knjižnice, ukrajinsko kazalište, ukrajinske novine pomoći će stanovništvu Donbasa da nauči ukrajinski i stekne znanje o ukrajinskoj kulturi.“

Tako književni život na Doneččyni prolazi duboku reorganizaciju. Zaboј kao književna udruga podređen je VUSPP-u, a istoimeni časopis prestaje postojati u nekadašnjem formatu.

Na 3. Svedoneč'kom kongresu Zaboja prihvaćena je odluka: „Jedan od glavnih zadataka Zaboja jest utjelovljenje ukrajinske kulture na Donbasu, za to je prije svega potrebno ukrajinizirati Zaboј. I nadalje: „Zaboј bi trebao biti organizacija ukrajinskih proleterskih književnika Donbasa sa sekcijama proleterskih književnika donbaskih nacionalnih manjina.“ Nakon duge pauze, u rujnu 1929. godine, izlazi prvi broj obnovljenog „Zaboja“ na ukrajinskom jeziku. „U međuvremenu, čitamo u programatskom članku novog ‘Zaboja’, život u sovjetskoj Ukrajini preplavljen je svojim bujnim nezaustavljivim napretkom. Zajedno sa socijalističkom izgradnjom u području gospodarstva, u Ukrajini se razvila i kulturna revolucija koja se pod vodstvom Komunističke partije boljševika Ukrajine provodila i provodi se pod sloganom lenjinističke nacionalne politike pod znakom ukrajinizacije i sovjetskog državnog aparata i proleterskih masa. Započeo je iznimno bujan procvat ukrajinske sovjetske kulture kakav je neviđen u povijesti. U proces stvaranja brzo su se uključivale i radničke mase industrijskih središta Ukrajine. Proletarijat Donbasa nije bio izostavljen iz ovog važnog dijela socijalističke kulturne izgradnje. Brojni kulturni pohodi, tjednici i mjesečnici ukrajinske kulture, večeri ukrajinske književnosti, ukrajinske knjige itd., posjeti ukrajinskih pisaca u radničke klubove, tvornice i rudnike, ogroman rad koji su u tom smjeru razvile patriotske, komsomolske i profesionalne organizacije u Ukrajini polučile su kolosalne rezultate. Našli su se ukrajinski radnici, ukrajinski proletarijat koji ne samo da je razumio, nego se i služio ukrajinskim u svom svakodnevnom životu kao svojim materinskim jezikom. Našao se proleterski gledatelj ukrajinskog kazališta, našao se i čitatelj

ukrajinskih novina, časopisa i ukrajinske književnosti. Našao se ukrajinski radnik proleter u Harkivu, Kijevu, Hersonu, Mykolajivu, Odesi i Dnipropetrovs'ku, i našlo se ih u vrlo solidnom broju i na Donbasu. Sve je to ušutkalo one koji nisu vjerovali u tu prirodnu činjenicu i koji su mlatarali jezicima svakojake besmislica protiv ukrajinizacije. Gospodar sovjetske Ukrajine izrekao je svoju odlučnu riječ za ukrajinizaciju – rekao je to proletarijat koji je aktivno počeo sudjelovati u procesu stvaranja ukrajinske kulture kao proletherske socijalističke kulture.

Proletarijat Donbasa ne samo da nije zaostajao za ukrajinizacijom, već je počeo nadmašivati svoje drugove iz nekih drugih industrijskih središta Ukrajine. Naklada ukrajinskih novina u okruzima Donbasa ubrzo je porasla za nekoliko desetaka puta, a za vrijeme kulturnih pohoda, samo u Artemivs'kom okrugu, prodana su izdanja ukrajinske književnosti u vrijednosti više od stotinu tisuća rubalja. Sve su to činjenice koje jasno svjedoče o bujnom razvoju ukrajinske kulture, o aktivnom sudjelovanju u ukrajinskom kulturnom procesu širokih proletherskih masa Donbasa pod vodstvom njegove Partije („Zaboj“, rujna 1929., str. 27). U jednom od sljedećih brojeva časopisa navode se statistički podaci koji su trebali potvrditi uspjeh kulturalizacije radništva: „Potražnja za knjigom bila je tolika da knjiga postaje deficitarnom robom, osobito ukrajinska knjiga (iz knjižnice Staljinske tvornice radnici su tijekom ožujka 1928. godine posudili 186 knjiga, a u ožujku 1929. godine 6096 knjiga“ („Zaboj“, 1929. godina, br. 3, str. 2). Nije suviše podsjetiti da je, kao i sva ostala znanost, statistika podlijegala volji Partije. U prvim brojevima „ukrajinskog“ „Zaboja“, prevladavaju prilozima na ruskom jeziku; na ukrajinskom, tek možda poezija te publicistika i kritika. Ali postupno se situacija mijenja i počinju prevladavati tekstovi na ukrajinskom jeziku. Časopis dobiva ime „Književni Donbas“ („Літературний Донбас“), počinje se orijentirati na sveukrajinski književni život.

U 1932. godini i u prvoj polovici 1933. godine, ovaj ukrajinski zaokret bio je osobito uočljiv. Čak su i pripovijetke i romani autora, koji su dotada pisali na ruskom jeziku, sada objavljivani na ukrajinskom jeziku. Vjerojatno su to bili književni prijevodi jer teško je zamisliti da bi takav, recimo, isključivo ruski pisac poput Borisa Gorbatova mogao najednom napisati svoj roman „Vršnjaci“

(„Ровесники“) na rafiniranom ukrajinskom, rekli bismo, „nacionalističkom“ jeziku.

Vjerojatno se to nije svima svidjelo, ali volja Partije sveti je zakon. Iako se smjer te volje često mijenjao. Ali o tome kasnije.

U međuvremenu se ukrajinski kulturni život na Doneččyni očitovao u različitim oblicima. Donec'ka tematika, donec'ka regija privlačile su ne samo pisce, nego i poznate umjetnike svojom netipičnošću, društvenom dinamičnošću, svojim, može se reći, revolucionarnim mitom koji se sjajno uklapao u službeni ideologem proletarijata kao vladajuće klase.

Prema odluci Predsjedništva Donec'kog gubernijskog izvršnog komiteta od 1. kolovoza 1923. godine u Bahmutu, na Trgu slobode, započela je izgradnja spomenika drugu Artemu. Provodio se prema projektu mladog, ali već priznatog kipara I. P. Kavaleridzea koji je pobijedio na sveruskom natjecanju u Harkivu u travnju te iste godine. Cijeli Donbas radio je za spomenik, na njegovu izgradnju potrošeno je 130 tisuća puda¹¹ armiranog betona. Podignut je u rekordnom roku, za mjesec i pol dana. Postao je remek-djelom konstruktivističke umjetnosti i uvjerljiv simbol revolucionarnog optimizma.

Godine 1923. na prijedlog Narodnog komesarijata za obrazovanje na Doneččyni, na prijelazu 1919./1920., u Vynnyci je nastalo novo Kazalište Ivana Franka, spajanjem dijela Lavovskog novog kazališta i glumačke trupe Mladi teatar pod vodstvom Gnata Jure. Zanimljive pojedinosti o ovim gostovanjima nalazimo u memoarima glumice Jevgenije Ožegovs'ke.

...Česti gost u Donec'ku bilo kazalište M. Zan'kovec'ke (osnovao ga je 1922. godine B. Romanyc'kyj, prvo kao putujuće, a od 1931. kao stacionarno kazalište u Zaporizžju). Ovdje je proslavio svoju petogodišnjicu, s velikim uspjehom nastupajući u ugljenokopima, rudnicima, tvornicama, u radničkim klubovima.

I Staljinovo državno kazalište postaje profesionalno. Režiser V. Dovbyščenko 1933. godine postavlja predstavu prema kazališnom komadu zvijezde u usponu tadašnje ukrajinske dramaturgije, Oleksandra Kornijčuka, „Smrt eskadrile“ („Загибель ескадри“). Ulogu Oksane izvodi poznata Ljubov Gakkebuš.

11 Pud - stara jedinica mase (težine), 16,4 kg.

U Donec'ku se stvaraju brojne klupske grupe i sekcije likovne umjetnosti, Palače rada i Palače kulture ukrašene su zidnim slikama, koje često slikaju umjetnici amateri, netko od radnika. Postavljaju se izložbe djela samoukih umjetnika radništva, kao primjerice Sveukrajinska umjetnička izložba Saveza rudara (1928.), Sveukupna izložba N.K.O. na Donbasu, na kojoj su posebno predstavljena majstorska djela produkcijskog žanra. Kijevski institut za umjetnost objavljuje da će „poslati u mjesta (u Staljino, Artemiv'sk, Lugans'k, itd.) svoje „vješte mlade snage“. Dziga Vertov režira svoj poznati dokumentarni film „Simfonija Donbasa“ („Симфонія Донбасу“).

Ukrajinska narodna ornamentika Donečyne

Kulturno-obrazovni i kulturno-masovni rad provodi se na Doneččyni u velikoj mjeri. Ali to je samo jedna strana povijesne stvarnosti, koja je k tome i sama po sebi kontradiktorna. Jer sav taj rad prije svega bio je podređen „klasnoj borbi“, odgoju netrpeljivosti prema svemu što je Partija proglasila neprijateljskim, što nije mogla dokraja držati pod kontrolom pa se samim time smatralo nepouzdanim. (Da ne spominjemo poticanje na masovnu antireligijsku histeriju, primjerice, fotografiju iz trećeg broja „Zaboja“ iz 1929. godine: „Velika lomača u Gorlivki. Radnici pale nekoliko tisuća ikona.“) Slabo pismenu mladež nahuškavali su na profesionalne obrtnike. Jedna tipična, gotovo anegdotalna, ali i tragična epizoda: iznimni umjetnik Fedir Kričev'skyj

došao je na Doneččynu. Taj se događaj ovako komentirao: „i stari „iznimni majstor“ po imenu F. Kričevs’kyj požurio je na Donbas da bi stekao ime među radnicima, natječući se s mladima.“ Ali on već, takoreći, osjeća svoju nemoć pred mladosti. Tajna nedobronamjerne ironije navedenog komentara je u tome što je Kričevs’kyj smatran bojčukistom¹², a upravo su bojčukisti bili proganjani i „radničko-seljačka mladež“ morala se boriti „s nacionalnim šovinističkim težnjama u umjetnosti“. F. Kričevs’kyj šalje u Kijev očajnički telegram: „Spasite moje ime“. I to također postaje predmetom ismijavanja komentatora („Književni Donbas“, 1933, br. 13./14, str. 43). Drugo, orijentacija prema masovnosti u praksi nije toliko značila usmjeravanje masa prema visokoj umjetnosti, koliko spuštanje razine umjetnosti do nerazvijenih ukusa, i što je najvažnije – do uloge umjetnosti kao manipulatora na svijest masa u onom smjeru u kojem je to željela Partija. Umjetnosti su se nametali zlonamjerni, utilitarni i ubojito operativni zadaci. Književna kronika bujala je borbenim porukama poput: „Drug Topčij primio poziv od radnika tvornice Rykov da napiše bilo kakav rad iz života njihove tvornice. Književnici su se upisivali u udarničke brigade za pisanje radova o rudnicima i tvornicama, uzimajući na sebe socijalističke obveze i izvješćuju o njihovoj provedbi pred radničkim kolektivima. Književna atmosfera nabijena je pokličima: „ Stvorit ćemo *magnetograđevinsku* književnost!“ (imajući na umu udarničku izgradnju Magnitogors’kog kombinata).

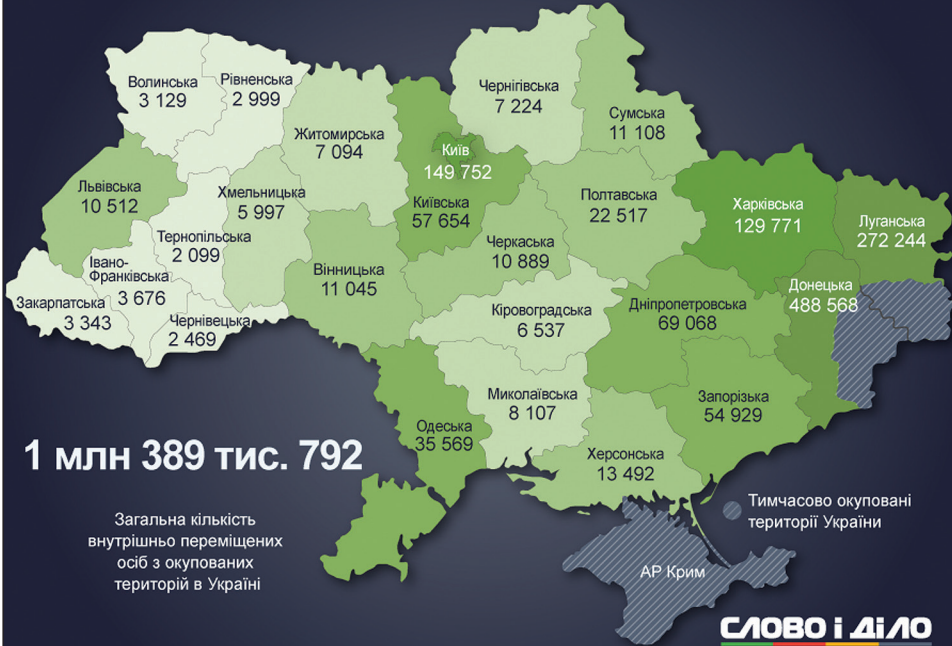
Iza svega toga stajala je složena i napeta politička situacija u SSSR-u koja je na Donbasu imala svoju specifičnu oštrinu, bivajući pod društveno-ekonomskom, nacionalnom i unutarpartijskom kontrolom.

S ukrajinskog prevela Petra Bender

12 Bojčukisti - plejada slikara monumentalista, učenika i sljedbenika Myhajla Bojčuka, žrtve staljinističkih represija.

МІГРАЦІЯ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Розподіл кількості внутрішньо переміщених осіб з окупованого Донбасу та Криму за областями

1 млн 389 тис. 792

Загальна кількість внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій в Україні

СЛОВО І ДІЛО

Кількість внутрішньо переміщених осіб на 09.07.2019 року

найбільша кількість ВПО

найменша кількість ВПО

Інфографіку створено за даними Міністерства соціальної політики, отриманими на запит аналітичного порталу «Слово і Діло» станом на 16.07.2019 року

Миграције s okupiranih teritorija Donbasa i Krima

Stanovnici rata

Prevedeni radovi

Щербак В.О. *Дике поле* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во “Наукова думка”, 2004.

Маслійчук В.Л. *Слобідська Україна* [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. http://www.history.org.ua/?termin=Slobidska_Ukraina

Галушко К.Ю. *Росіяни в Україні* [Електронний ресурс] Енциклопедія історії України . – http://www.history.org.ua/?termin=Rosiiany_Ukraini

Хмарський В.М. *Новоросійський край, Новоросія* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: К.: В-во “Наукова думка”, 2010 : <http://www.history.org.ua/?termin=Novorosiiia>

Бажан О.Г. *Донецьк* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д Інститут історії України. - К.: В-во “Наукова думка”, 2004.

Верменич Я.В. *Донецька область* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во “Наукова думка”, 2004. http://www.history.org.ua/?termin=Donecka_obl

Пірко, Василь Олексійович. *Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст.* Донец. нац. ун-т, Донец. від-ня Наук. т-ва ім. Шевченка, Укр. культурол. центр. – Донецьк: Сх. вид. дім, 2004.

Кульчицький С., Якубова Л. *Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі* / Відп. ред.: В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015.

Верменич Я. В. *Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір* / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015.

Хіроакі Куромія. *Зрозуміти Донбас*. Київ: Дух і літера, 2016.

Гіроакі Куромія. *Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2002.

Іван Дзюба. *Донецька складова української культури*. <http://litmisto.org.ua/?p=7613>

Іван Дзюба. *Донеччина – край українського слова*. / Дзюба І. М. *Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї*. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015.

Sažetak

U knjizi je prikazan istočni dio Ukrajine, ponajprije regija poznata kao Doneččyna ili Donbas. Riječ je o prijevodima znanstvenih analiza ukrajinskih i inozemnih istraživača na temu prošlosti i suvremenosti Donbasa. Rasvijetljen je povijesni aspekt te je prikazano naseljavanje jugoistočne regije ukrajinskim stanovništvom. U isto vrijeme rubna zona ukrajinsko-ruskog i tatarskog pograničja privlačila je populaciju iz Moskovskog, odnosno Ruskog Carstva, ali i druge etničke skupine. Nastaje slobodarska formacija, determinirana mentalitetom čovjeka koji je slobodan, nepodređen vladarima. Javljaju se vojne udruge kozaka. S razvojem kapitalizma, regija bogata rudnim bogatstvima (ponajprije ugljenom) postaje objekt eksploatiranja radništva koje je činilo lokalno stanovništva. Ruski boljševizam težio je pripojiti područje Rusiji. Ukrajinski vojni odredi Nestora Mahna nastoje očuvati neovisnost. S razvojem sovjetskog režima regija se pretvara u središte radničke klase s jakim proruskom, antiukrajinskom propagandom. U godinama sovjetskoga režima Donbas je značajno središte sovjetskog ekonomskog potencijala. Raspadanje sovjetskog sustava popraćeno je kaotičnim stanjem u regiji. Suvremeni moskovski režim iskorištava Donbas ne bi li spriječio europsku orijentaciju Ukrajine, a započeta agresija u obliku hibridnoga rata ne samo da Donbas pretvara u regionalni problem, nego ga izdvaja i kao problem europske i svjetske sigurnosti. Knjiga je prvi pokušaj u Hrvatskoj da se stanje u regiji sagleda iz perspektive ukrajinske znanosti.

Summary

The book presents the eastern part of Ukraine, primarily the region known as Donbas. It is a translation of scientific analyses by Ukrainian and foreign researchers on the subject of the past and present of Donbas. The historical aspect is highlighted and the settlement of the southeastern region by the Ukrainian population is shown. At the same time, the border zone of the Ukrainian-Russian and Tatar border area was attracting population from Muscovy and the Russian Empire, as well as other ethnic groups. A libertarian formation emerges, determined by the mentality of a man who is free, not subordinate to rulers. Cossack military associations appear. With the development of capitalism, the region rich in mineral resources (especially coal) became the object of exploitation of the labour force, local population. Russian Bolshevism endeavoured to annex the area to Russia. Nestor Mahn's Ukrainian military forces tried to preserve independence. With the development of the Soviet regime, the region becomes the centre of the working class with strong pro-Russian, anti-Ukrainian propaganda. In the years of the Soviet regime, Donbas was a significant centre of Soviet economic potential. The collapse of the Soviet system was accompanied by a chaotic situation in the region. The contemporary Moscow regime is exploiting Donbas to prevent Ukraine's European orientation, and the aggression in the form of a hybrid war not only transforms Donbas into a regional problem, but also isolates it as a problem of European and global security. The book is the first attempt in Croatia to view the situation in the region from the perspective of Ukrainian science.

Резюме

Книга *Східна Україна. Донбас* підготовлена згідно проекту створення бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, мета якої представити Україну перекладами наукових праць, виданням монографій, збірників, присвячених різним аспектам історії і сучасності України, українсько-хорватських зв'язків. Одним з напрямів проекту є *Шлях по Україні*, як ознайомлення з різними регіонами України перекладами наукових праць українських вчених та інших іноземних країн. Регіон представлено аспектами, актуальними і для хорватської аудиторії. Зокрема, книга *Закарпатська Україна. Історія – традиція – ідентичність* (2013) висвітлює позиції української академічної науки щодо русинства, зокрема політичного, і становить перше за межами України ознайомлення з поглядом української науки на цю проблему. Актуальність проблеми підтверджується поновленим виданням (2017) книги у співробітництві з спілкою русинів українців у Новому Саді, адресуючи видання сербській аудиторії. Підтверджується необхідність підготувати аналогічні видання угорською, російською, словацькою, англійською та іншими мовами. З актуальною проблемою хорватського етногенезу пов'язано книгу *Українські Карпати. Етногенез – археологія – етнологія* (2014) як переклад праць українських дослідників. Інші видання представляють Галичину, Буковину з якими хорватські терени перебували в різних зв'язках.

Історична доля України і Хорватії має низку аналогій, зокрема в сучасних політичних процесах, позначених зіткненням з неоімперіалістичними тенденціями захоплення територій незалежних держав. Відповідно підготовлено книгу *Крим в історії* (2019) з показом пов'язаності півострова у Україною. Аналогічну мету ставить книга *Східна Україна. Донбас*, в якій перекладами праць українських та іноземних вчених вперше в Хорватії представлено історичні та сучасні аспекти подій у Донбасі. Обрані праці висвітлюють актуальну і для хорватської аудиторії проблематику, що має аналогії з боротьбою Хорватії за незалежність, збереження цілісності території.

Переклади виконали студенти-дипломники україністики Кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Видання здійснено товариством Хорватсько-українське співробітництво (ХОРУС) за спонсорської підтримки товариствам дружби у Республіці Хорватія.

Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Knjižnica Ucrainiana Croatica

1. *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932-1933. Голодомор / Gladomor.* Uredio: dr. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.
 2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. *Jubilej 100. godišnjice osnivanja grkokatoličkih župa Sibinj, Gornji Andrijevc, Slavonski Brod. 1908–2008.* Sibinj–Slavonski Brod, 2009.
 3. Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe.* Split: Književni krug, 2010.
 4. Jevgenij Paščenko. *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine.* Zagreb, 2010.
 5. Jevgenij Paščenko. *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija.* Zagreb, 2010.
 6. *Hrvatska ševčenkiana.* Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011.
 7. Bogdan Igor Antonyč. *Most iznad vremena.* Pjesme. Prepjev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Ur. Jevgenij Paščenko i dr. Zagreb, 2011.
 8. Marija Matios. *Slatka Darica.* Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana Dill. Zagreb, 2011.
 9. Volodymyr Galyk. *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština.* Zagreb, 2012.
 10. *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet.* Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2013.
- Drugo, ponovljeno izdanje: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet.* Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Novi Sad, 2017.

11. *Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014.
12. *Ukrajinska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2015.
13. Roman Lubkivs'kyj. *Zemlja preobražaja*. Izbor Josip Ralašić. Preveli s ukrajinskoga Josip Ralašić, Zrinka Suk, Iva Dejanović, Kristina Barać. Ilustracije Nada Žiljak. Zagreb, 2015.
14. *Prikarpataska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017.
15. *Bukovina. Буковина* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
16. Mykola Kužutjak. *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2018.
17. *Українське село на Східному фронті 1914-18. у фотографіях хорватських військових*. Публікація, упорядкування проф. Євгена Пащенко. *Ukrajinsko selo na Istočnom bojištu na fotografijama hrvatskih vojnika*. Publikacija, priređivanje prof. Jevgenija Paščenko. Zagreb – Львів, 2018.
18. Jevgenij Paščenko. *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914. – 1918*. Zagreb, 2018.
19. Kšištof Vjernicki. *Ukrajina. Glazbeno putovanje*. Tekst čita Jevgenij Paščenko. Zagreb – Ljviv, 2019.

*

Jevgenij Paščenko. *Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.

Jevgenij Paščenko. *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*. Biblioteka Historia. Knjiga 2. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Taras Ševčenko. *Izabrane pjesme*. Prevela s ukrajinskoga Antica Menac. Bilješke i komentari Rajisa Trostinska. Izbor pjesama i pogovor Jevgenij Paščenko. Zagreb: Matica hrvatska, 2014.

Evgen Paščenko. *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*. Zagreb: Meditor, 1999.

Евгений Пащенко. Владимир Назор и фольклоризм в хорватской литературе. Киев: Институт искусствоведения, фольклора и этнографии Академии наук Украины, Наукова думка, 1983.

Стане на истоку Украјине

